Gabriel García Márquez

AVENTURA LUI MIGUEL LITTÍN, CLANDESTIN ÎN CHILE

La aventura de Miguel Littín clandestine en Chile, 1986

INTRODUCERE

Pe la începutul anului 1985, regizorul chilian de film Miguel Littín, al cărui nume se afla pe lista celor cinci mii de exilați cărora le era absolut interzis să revină în patrie, a stat clandestin în Chile timp de şase săptămâni şi a filmat, folosind mai bine de şapte mii de metri de peliculă, chipul patriei sale după doisprezece ani de dictatură militară. Cu înfățişarea schimbată, îmbrăcându-se şi vorbind diferit, cu acte false, sprijinit şi ocrotit de organizațiile democratice care acționau în ilegalitate, Littín a condus de-a lungul şi de-a latul țarii sale, şi chiar în Palatul La Moneda[{1}], trei echipe europene de filmare ce intraseră o dată cu el în Chile, sub diverse acoperiri legale, şi şase echipe de tineri din Rezistență chiliana. Rodul muncii lor a fost un film de televiziune de patru ore şi altul artistic de două ore, a căror vizionare începe zilele acestea în întreaga lume.

În urmă cu şase luni, la Madrid, când Miguel Littín mi-a istorisit ce şi cum făcuse, mi-a trecut prin minte că în spatele filmului său se afla altul încă neîntocmit, în primejdie să rămână inedit. Din pricina aceasta, el a acceptat să se supună unui epuizant interviu de aproape o săptămână, a cărui versiune pe bandă magnetică măsura optsprezece ore. Pe banda aceea s-a păstrat întreaga lui aventură umană, cu toate implicațiile ei profesionale şi politice, pe care eu am condensat-o, repovestind-o în acest serial de zece capitole.

Unele nume şi multe împrejurări au fost schimbate, pentru a-i proteja pe protagoniştii lor care continuă să trăiască în Chile. Am decis să mențin persoana întâi, aşa cum a facut-o chiar Littín când mi-a istorisit aceste lucruri, şi am încercat să păstrez astfel tonul său, uneori confidențial, fără dramatisme facile şi pretenții istorice.

Stilul textului final e desigur al meu, căci glasul unui scriitor nu poate fi schimbat, cu atât mai puțin cu cât a trebuit să comprim aproape şase sute de pagini în mai puțin de o sută cincizeci. Cu toate acestea, în multe împrejurări, m-am străduit să păstrez expresiile chiliene originale şi să respect fără greş filozofia naratorului, care nu coincide întotdeauna cu a mea.

Prin metoda de cercetare şi caracterul materialului, *Aventura lui Miguel Littín, clandestin în Chile* este un reportaj. Dar este, mai degrabă, reconstituirea emoțională a unei aventuri cu o finalitate fără doar şi poate mult mai profund intimă şi emoționantă decât scopul inițial, de altfel întru totul atins, de a face un film, în pofida primejdiilor generate de puterea militară. Însuşi Littín a spus-o: "Acesta nu e actul cel mai eroic al existenței mele, ci cel mai demn". Acest adevăr cred că este la baza măreției înseşi a acestui act.

G.G.M.

I
CLANDESTIN ÎN CHILE

Zborul Ladeco nr. 115 de la Asuncion{2} se apropia de sfârşit, cu mai bine de un ceas întârziere, şi avionul se pregătea să aterizeze pe aeroportul oraşului Santiago de Chile. La stânga, sub strălucirea lunii, cu cei aproape şapte mii de metri înălțime, vârful Aconcagua părea un promontoriu de oțel. Avionul s-a lăsat pe aripa stângă cu o grație terifiantă, apoi s-a îndreptat scrâşnind lugubru din toate fiarele sale şi a atins pământul înainte de vreme, făcând trei salturi de

cangur. Eu, Miguel Littín, fiul lui Hernán şi al Cristinei, regizor de film şi unul dintre cei cinci mii de chilieni cărora le este absolut interzis să revină în patrie, eram din nou în țara mea, după doisprezece ani de exil, deşi încă dezrădăcinat lăuntric: aveam o identitate falsă, un paşaport fals şi chiar o soție falsă. Fața şi înfățişarea îmi erau atât de mult modificate, încât nici chiar mama nu avea să mă recunoască pe lumină, câteva zile mai târziu.

Foarte puține persoane îmi cunoşteau taina şi una dintre ele era în acelaşi avion cu mine: Elena, militantă a Rezistenței chiliene, tânără şi nespus de atrăgătoare, pe care organizația o însărcinase să mențină legăturile cu rețeaua clandestină din interior, să stabilească o serie de contacte secrete, să aleagă locurile potrivite pentru întâlniri, să evalueze situația operativă, să se ocupe de întâlniri şi de protecția noastră, în caz că m-ar fi descoperit poliția sau aş fi dispărut, sau ca, în cel mult douăzeci şi patru de ore, nu aş fi stabilit legăturile dinainte hotărâte, ea urma să facă publică prezența mea în Chile, în vederea declarării alarmei internaționale. Deşi actele noastre de identitate nu aveau nici o legătură, călătorisem încă de la Madrid, trecând prin şapte aeroporturi din lumea largă, întruchipând perechea ideală. În ultima parte a zborului, vreme de un ceas şi jumătate, hotărâsem, cu toate acestea, să stăm separat şi să debarcăm de parcă nici nu ne-am fi cunoscut. Ea avea să iasă în urma mea, pentru a-şi aviza tovarăşii, în caz că eu aş fi întâmpinat vreo piedică la controlul paşapoartelor. Dacă însă totul mergea bine, la ieşirea din aeroport aveam să redevenim doi soți obişnuiți.

Pe hârtie, țelul nostru era foarte simplu, dar, în practică, presupunea un mare risc: voiam să filmăm clandestin un documentar despre realitățile din Chile după doisprezece ani de dictatură militară. Visul acesta îmi umbla prin minte de multă vreme, pentru că pierdusem chipul patriei în cețurile dorului, iar pentru un cineast nu există cale mai sigură de a-şi regăsi patria pierdută decât să o filmeze din nou, din interior. Visul acesta a devenit şi mai arzător când Guvernul

chilian a început să publice listele exilaților cărora li se permitea să revină acasă, iar eu nu mi-am zărit numele pe nici una dintre ele. Dar am ajuns pe culmile disperării mai târziu, când m-am regăsit pe lista celor cinci mii care nu puteau reveni acasă. Când, în sfârşit, proiectul s-a concretizat, aproape din întâmplare şi atunci când mă aşteptam mai puțin, îmi pierdusem de mai bine de doi ani speranța de-al pune în practică.

Totul a început în toamna lui 1984, în oraşul basc San Sebastián. Mă instalasem aici cu şase luni mai înainte, împreună cu Ely şi cu cei trei copii ai noştri, pentru a face un film de ficțiune la care, ca în atâtea alte situații din istoria secretă a cinematografului, producătorii renunțaseră cu doar o săptămână înainte de începerea filmărilor. Am rămas interzis. Dar, la festivalul de film, pe când cinam cu prietenii la un restaurant popular, am evocat din nou vechiul vis. M-au ascultat mâncând şi l-au comentat cu mult interes, nu doar pentru evidentul său țel politic, ci şi considerându-l ca pe o persiflare a atotputerniciei lui Pinochet{3}. Nimănui nu i-a trecut prin minte că acesta nu era altceva decât o pură fantezie de exilat. Cu toate acestea, pe când ne întorceam în zori acasă, pe străzile adormite ale vechiului oraş, producătorul italian Luciano Balducci, care abia deschisese gura în timpul mesei, m-a luat de braț şi m-a dus departe de grup, ca din întâmplare:

— Omul de care ai nevoie, mi-a spus, te aşteaptă la Paris.

Zis şi făcut. Omul de care aveam nevoie avea o funcție importantă în Rezistența din Chile, iar proiectul său se deosebea de-al meu doar prin câteva detalii formale. O singură discuție de patru ceasuri cu el, în mondena atmosfera din *La Coupole* şi cu entuziasta prezență a lui Luciano Balducci, ne-a fost suficientă pentru a configura fantezia pe care o pusesem la cale, până în ultimele amănunte, în himericele-mi insomnii de exilat.

Primul pas presupunea trimiterea în Chile a trei echipe de filmare: una italiană, una franceză şi una de orice altă

naționalitate europeană, dar cu acreditare olandeză. Toate legale, cu autorizații legale şi sub obişnuita protecție a ambasadelor lor. Echipa italiană, condusă de preferință de un jurnalist, ar fi avut ca acoperire filmarea unui documentar despre imigrația italiană din Chile, insistând pe opera lui Joaquin Toesca[4], arhitectul care a construit Palatul La Moneda. Echipa franceză ar fi trebuit să-şi ceară o acreditare în vederea realizării unui documentar ecologic despre geografia chiliană. Cea de-a treia echipă avea să facă un studiu despre ultimele cutremure. Nici una nu trebuia să aibă habar de existența celorlalte. Nici unul dintre membrii lor nu trebuia să ştie ce făceau ceilalți în realitate, nici cine îi conducea din umbră, cu excepția regizorului echipei, care trebuia să fie un profesionist cunoscut în mediul său de activitate, bine pregătit politic şi conştient de primejdii. Asta a fost partea cea mai uşoară, pe care am rezolvat-o în cursul unei scurte călătorii în țările de origine ale fiecărui grup. Cele trei echipe, acreditate formal şi cu toate contractele în regulă, se aflau de-acum în Chile şi aşteptau instrucțiuni chiar în noaptea sosirii mele.

Drama de a te preschimba într-altul

În realitate, cel mai greu mi-a fost să devin altul. Schimbarea personalității este o luptă de zi cu zi, în care te revolți adeseori împotriva propriei hotărâri de a te schimba şi vrei să continui a fi tu însuți. De aceea, cea mai grea nu a fost ucenicia, cum s-ar putea crede, ci rezistența mea inconştientă la schimbările fizice şi comportamentale. Trebuia să mă resemnez, încetând de a mai fi bărbatul dintotdeauna şi transformându-mă într-altul, foarte diferit, astfel încât poliția represivă, ce mă obligase să-mi părăsesc patria, să nu mă poată bănui, iar propriii prieteni să nu mă poată recunoaşte. Sub conducerea unui bine cunoscut expert chilian în operații clandestine speciale, doi psihologi şi un machior de film au izbutit miracolul în mai puțin de trei săptămâni, luptând fără

răgaz împotriva instinctivei mele porniri de a rămâne cum eram.

Mai întâi a fost barba. Nu era vorba de simpla chestiune a bărbieritului, ci de abandonarea personalității mele. Îmi lăsasem barba să crească încă de foarte tânăr, când mă pregăteam să fac primul film, şi apoi mi-o răsesem de vreo câteva ori, dar niciodată nu filmasem fără ea. Era ca şi cum aş fi identificat-o cu profesia de regizor. Unchii mei purtaseră şi ei barbă şi fără doar şi poate că din pricina aceasta o iubeam atât de mult. Mi-o dădusem jos în urmă cu câțiva ani, în Mexic, dar nu izbutisem să-mi impun noul chip nici prietenilor, nici familiei şi cu atât mai puțin mie însumi. Toți aveau impresia că se află în fața unui intrus, dar eu perseveram, nemailăsând-o să crească din nou, căci credeam că aşa arăt mai tânăr. Dar Catalina, fiica mea cea mică, mi-a înlăturat orice îndoială:

— Fără barbă pari mai tânăr, mi-a spus, dar şi mai urât.

Aşa încât a-mi tăia din nou barba pentru a intra în Chile nu era doar o chestiune de spumă şi brici, ci un proces mult mai profund, de depersonalizare. Mi-au taiat-o puțin câte puțin, analizând schimbările în fiecare etapă, evaluând efectele fiecărui tuns asupra înfățişării şi caracterului meu, până când au ajuns la suprafața pielii. Am avut nevoie de câteva zile ca să-mi adun curajul şi să mă uit în oglindă.

Apoi a urmat părul. Al meu, negru ca pana corbului, e moştenit de la mama grecoaică şi de la tatăl palestinian, dinspre care mă pândeşte şi amenințarea unei calviții premature. Mai întâi şi mai întâi m-au vopsit castaniu-deschis. Apoi mi-au încercat diferite pieptănături şi au hotărât să nu se împotrivească naturii. În loc să-mi acopere chelia, cum au chibzuit la început, au preferat să insiste asupra ei, nu numai pieptănându-mi părul lins pe spate, ci şi desăvârşind cu penseta ravagiile depilatorii ce începuseră o dată cu vârsta.

Nu-i de crezut, dar există retuşuri aproape imperceptibile ce pot schimba structura unei fețe. A mea, care-i ca o lună

plină, chiar dacă acum am mai puține kilograme decât atunci, s-a lungit o dată cu epilarea profundă a capetelor sprâncenelor. Curios e că asta mi-a dat un aer mai oriental decât cel din naştere, dar care se potrivea şi mai bine cu originile mele. Ultimul pas au fost ochelarii cu lentile heliomate, care în primele zile aveau să-mi provoace cumplite dureri de cap, dar care mi-au schimbat nu numai forma, ci şi expresia ochilor.

Transfigurarea trupului a fost mai lesnicioasă, dar mi-a cerut un mai mare efort mintal. Schimbarea la față e, în esență, o chestiune de machiaj, dar cea a trupului necesită un antrenament psihologic specific şi un grad superior de concentrare. Căci trebuia să-mi asum profund schimbarea de clasă. De data aceasta, trebuia să trec de la blugii pe care îi purtam mai întotdeauna şi de la jachetele vânătoreşti din piele neagră la veşminte întru totul din postav englezesc, de mari firme europene, la cămăşi confecționate pe măsură, la pantofi din piele de elan, la cravate italieneşti pictate cu flori şi să mă mai şi obişnuiesc cu toate acestea. Iar în locul accentului meu de chilian de la țară, iute şi chinuit, trebuia să învăț ritmul uruguayanu-lui bogat, căci aceasta era naționalitatea cea mai convenabilă noii mele identități. Trebuia să învăț să râd într-un chip mai special decât al meu, să merg pe îndelete şi să-mi folosesc mâinile pentru a fi mai convingător când dialogam. În fine, trebuia să încetez de a mai fi regizorul de film sărac şi nemulțumit de ceea ce fusese întotdeauna, pentru a deveni ceea ce-mi doream cel mai puțin pe lume: un burghez mulțumit de sine. Sau, cum spunem noi chilienii, un *momio,* un mahăr.

În vreme ce deveneam altul, am învățat treptat să trăiesc cu Elena într-o casă boierească din arondismentul al XVI-lea al Parisului, supunându-ma pentru întâia oară în viață unei ordini dinainte stabilite de altcineva şi unei diete de cerşetor, pentru a pierde zece din cele optzeci şi şapte de kilograme. Casa nu era a mea şi nici nu semăna întru nimic cu a mea, dar aşa trebuia să fie în mintea mea, căci trebuia să-mi cultiv

amintiri, pentru a evita viitoare contradicții. A fost una dintre cele mai ciudate experiențe din viața mea, căci am intuit nespus de repede că Elena era simpatică şi avea să fie şi în viața privată, dar că niciodată nu aş fi putut trai alături de ea. O aleseseră experții, ținând seama de pregătirea ei profesională şi politică; ea trebuia să mă oblige să merg pe şinele de fier ce nu lăsau nici un loc inspirației. Mai târziu, când totul avea să se termine cu bine, aveam să-mi dau seama că nu fusesem drept cu ea, căci poate o identificam în mod inconştient cu lumea celuilalt eu al meu, în care refuzam să mă stabilesc, chiar dacă ştiam că aceasta era o problemă de viață şi de moarte. Acum, evocând acea ciudată experiență, mă întreb dacă, la urma urmelor, nu eram o pereche perfectă: căci abia de ne puteam suporta sub acelaşi acoperiş.

Elena nu avea probleme de identitate. E chiliană, chiar dacă de mai bine de cincisprezece ani nu a trăit permanent în Chile şi niciodată nu s-a exilat, nici n-a fost căutată de poliție, astfel încât acoperirea ei era perfectă. Îndeplinise multe misiuni politice importante în multe țări, iar ideea de a face un film clandestin în Chile i se părea fascinantă. Eu eram cel cu probleme, căci naționalitatea care li se păruse cea mai convenabilă din motive tehnice mă obliga să mă deprind cu o fire foarte diferită de a mea şi să-mi inventez un întreg trecut într-o țară pe care nu o cunoşteam. Cu toate acestea, înainte chiar de data prevăzută, învățasem să întorc capul imediat ce mă strigau pe numele fals şi eram capabil să răspund la cele mai ciudate întrebări despre Montevideo, numărul autobuzelor pe care trebuia să le iau pentru a merge acasă, şi chiar despre viața pe care, în urma cu douăzeci de ani, o duceau colegii mei de Liceul nr. l l de pe Bulevardul Italia, la două străzi de farmacie şi doar la una de cel mai nou supermarket. Trebuia doar să evit să râd, căci hohotele mele erau atât de caracteristice, încât m-ar fi trădat în ciuda travestiului. Chestiunea era atât de gravă, încât cel ce răspundea de transformarea mea m-a avertizat cu tot dramatismul de care era în stare: "Dacă râzi, mori". Totuşi, o

față impenetrabilă, incapabilă să schițeze un surâs, n-ar fi fost nimic ciudat la un rechin internațional al marilor afaceri.

În zilele acelea s-a profilat şi o îndoială neprevăzută cu privire la oportunitatea proiectului, dat fiind că se declarase o nouă stare de urgență în Chile. Dictatura, afectată de spectaculosul eşec al aventurii economice a Şcolii din Chicago, a reacționat astfel în fața acțiunii unanime a opoziției, pentru întâia oară unită într-un front comun. În mai 1983, începuseră primele proteste de stradă, ce se repetaseră de-a lungul întregului an cu hotărâta participare a tinerilor, mai ales a fetelor, dar aceste manifestări fuseseră urmate de o represiune sângeroasă.

Forțele de opoziție, legale şi ilegale, la care pentru întâia oară se raliau sectoarele cele mai progresiste ale burgheziei, au convocat o grevă națională de o zi. A fost o demonstrație de forță şi hotărâre socială, care a dus dictatura la exasperare şi a grăbit declararea stării de urgență. Disperat, Pinochet a lansat un strigăt, al cărui ecou a avut în lume accente de muzică de operă:

— Dacă mai continuă, vom avea nevoie de un nou 11 septembrie.

Desigur că circumstanțele păreau favorabile unui film ca al nostru, care urmărea să reliefeze chiar şi elementele mai puțin vizibile ale realității interne, dar controalele polițieneşti aveau să fie mult mai severe, represiunea mai brutală, iar timpul util mai scurt, din pricina interdicțiilor nocturne de tot felul. Cu toate acestea, Rezistența a luat în considerare toate aspectele situației şi a fost de părere să-i dam înainte, aşa cum voiam şi eu. Astfel încât, la data stabilită, am ridicat pânzele, bucurându-ne de o mare prielnică şi de vânt la pupa.

O coadă de măgar cât mai lungă pentru Pinochet

Am trecut prin prima încercare grea chiar în ziua plecării, pe aeroportul din Madrid. Trecuse mai bine de o lună de când nu-i văzusem pe Ely şi pe copiii noştri: micuța Pocni,

Miguelito şi Catalina. Nici măcar nu aveam ştiri directe de la ei, iar cei care răspundeau de securitatea mea doreau să plec fără a-i anunța, pentru a evita emoțiile despărțirii. Şi chiar mai mult: la începutul proiectului, se considerase că, pentru mai marea siguranță a tuturor, era mai bine ca familia mea să ignore adevărul, dar ne-am dat seama în curând ca asta n-avea nici un sens. Din contra, nimeni nu putea fi mai folositor ca Ely pentru a ne acoperi spatele. Călătorind între Madrid şi Paris, între Paris şi Roma, ba chiar la Buenos Aires, ea era persoana cel mai bine pregătită pentru a ține sub control primirea şi developarea materialului pe care l-aş fi trimis treptat din țară şi chiar pentru a obține fonduri suplimentare, dacă ar fi fost cazul. Şi aşa s-a şi întâmplat.

Pe de altă parte, fiica mea Catalina observase încă de la primele pregătiri că în dormitorul meu se adunau veşminte noi, în contradicție cu modul meu de a mă îmbrăca şi chiar de a fi, şi s-a simțit atât de nedumerită şi de curioasă, încât n-am avut altă soluție decât să-mi strâng familia şi s-o pun la curent cu planurile mele. Au primit totul cu bucurie şi complicitate, de parcă dintr-o dată s-ar fi trezit într-unul din filmele pe care obişnuiam să le inventăm în familie pentru a ne amuza. Dar, la aeroport, când m-au văzut transformat într-un uruguayan clerical, care avea extrem de puține lucruri în comun cu mine, atât ei cât şi eu am devenit conştienți de faptul că filmul nostru era o dramă din viața reală, pe cât de importantă, pe atât de primejdioasă, în care eram cu toții implicați. Cu toate acestea, reacția lor a fost unanimă:

— Cel mai important, mi-au spus, e să-i pui lui Pinochet o coadă de măgar foarte lungă.

Făceau aluzie la cunoscutul joc de copii în care un băiețel legat la ochi trebuie să ataşeze o coadă unui măgar din carton cât mai aproape de locul ce-i corespunde acesteia.

— S-a făcut, le-am zis şi, calculând lungimea filmului pe care mă pregăteam sa-l fac, am adăugat: Va fi o coadă de şapte mii de metri.

O săptămână mai târziu, Elena şi cu mine aterizam la Santiago de Chile. Din motive tehnice, călătoria fusese o hoinăreală cu escale neprevăzute în şapte oraşe europene, ca să mă obişnuiesc treptat să-mi folosesc noua identitate, cu sprijinul unui paşaport dincolo de orice bănuială. Acesta era în realitate unul autentic uruguayan şi avea înscrise numele şi toate datele titularului său legitim, care ni-l dăduse ca pe propria contribuție politică, ştiind că avea să fie folosit pentru a intra în Chile. Nu am făcut decât să punem în locul fotografiei lui pe cea pe care mi-o făcusem după transformare. Toate lucrurile mi-au fost adaptate la numele titularului: monograma brodată pe cămăşi, inițialele de pe servieta de om de afaceri, antetul de pe cărțile de vizită şi de pe hârtia de scris. După ce practicasem vreme îndelungată, învățasem să-i imit semnătura fără şovăială. Singurul lucru pe care n-am izbutit să-l rezolv, şi asta din lipsă de timp, a fost cel legat de cărțile de credit, viciu primejdios, căci nu era credibil ca bărbatul drept care mă dădeam să fi plătit pe parcurs mai multe bilete de avion cu bani peşin.

În pofida incompatibilităților care în viața reală ne-ar fi obligat să divorțăm după două zile, Elena şi cu mine învățaserăm să ne purtăm ca doi soți capabili să supraviețuiască celor mai cumplite dezastre domestice. Fiecare cunoştea falsa viață, falsul trecut şi falsele gusturi burgheze ale celuilalt şi nu cred că am fi comis greşeli prea grave la un interogatoriu serios. Povestea noastră era perfectă. Conduceam o agenție de publicitate cu sediul la Paris şi însoțeam o echipă de filmare, în vederea realizării unui film de promovare a unui nou parfum, care trebuia lansat în toamna următoare în Europa. Alesesem Chile, pentru că era una dintre puținele țări unde puteam găsi în orice sezon peisajele şi atmosfera proprii celor patru anotimpuri, de la plajele arzătoare până la zăpezile veşnice. Elena purta cu o dezinvoltură de invidiat costisitoare rochii europene, de parcă n-ar fi fost una şi aceeaşi cu cea pe care mi-o prezentaseră la Paris, cu părul în vânt, fustă scoțiană şi

mocasini de liceană. Eu m-am simțit foarte comod în ambalajul meu de om de afaceri, până când m-am văzut într-o vitrină de pe aeroportul din Madrid, cu un costum de culoare închisă, guler tare şi cravată, cu aerul unui magnat al industriei ce-mi întorcea stomacul pe dos. "Ce oroare! m-am gândit. De n-aş fi eu, aş fi leit-poleit asta". În clipa aceea, nu mai păstram din vechea-mi identitate decât un exemplar jerpelit din *Paşi pierduți,* marele roman al lui Alejo Carpentier, pe care-l aveam în servietă, căci de vreo cincisprezece ani îl luam cu mine în toate călătoriile, pentru a alunga teama de înălțime, pe care nu mi-o puteam ține în frâu. Cu toate acestea, a trebuit să sufăr în fața a nenumărate ghişee de control din diferite aeroporturi ale lumii, pentru a învăța să stăpânesc nervozitatea paşaportului străin.

Sunt sigur că prima întâmplare, petrecută la Geneva în circumstanțe absolut normale, nu o voi uita până la sfârşitul vieții, pentru că ofițerul de la punctul de control mi-a cercetat paşaportul cu multă atenție, aproape pagină cu pagină, şi la sfârşit m-a privit pentru a-mi compara chipul cu fotografia. L-am privit drept în ochi, neîndrăznind să respir, cu toate că fotografia era singurul lucru ce-mi aparținea în paşaport. A fost un tratament de dezintoxicare: din clipa aceea, n-am mai simțit senzația amețitoare, nici inima nu mi-a mai bătut atât de alandala până în momentul în care, într-o tăcere de moarte, s-a deschis uşa avionului pe aeroportul din Santiago de Chile şi am simțit din nou, după doisprezece ani, aerul înghețat al piscurilor andine. Pe frontonul clădirii scria mare cu litere albastre: "Chile merge înainte în ordine şi pace". M-am uitat la ceas: era mai puțin de o oră până când se interzicea circulația pe timpul nopții.

II
PRIMA DEZILUZIE: SPLENDOAREA ORAŞULUI

Când funcționarul de la punctul de control mi-a deschis paşaportul, am avut clara presimțire că, de-ar fi ridicat ochii pentru a mă privi drept în față, şi-ar fi dat seama de substituire. Erau trei ghişee, deservite toate de bărbați în civil, iar eu optasem pentru cel mai tânăr, care mi se păruse cel mai expeditiv. Elena s-a aşezat la altă coadă, de parca nu ne-am fi cunoscut, pentru că, dacă unul din noi ar fi avut probleme, celălalt urma să iasă din aeroport ca să dea alarma. N-a fost nevoie, căci funcționarii de la punctul de control erau tot atât de grăbiți ca şi pasagerii, evident ca să nu-i prindă ora interdicțiilor de circulație, şi abia de se uitau la documente. Cel care se ocupa de mine nici măcar nu s-a uitat la vize, căci ştia că vecinii uruguayeni nu aveau nevoie de ele. A pus ştampila de intrare pe prima pagină curată de care a dat şi, când mi-a înapoiat paşaportul, m-a privit drept în ochi cu o atenție ce mi-a înghețat rărunchii.

— Mulțumesc, am spus cu voce fermă.

Iar el mi-a răspuns cu un surâs luminos:

— Bun venit.

Valizele ieşeau fără întrerupere, cu o iuțeală ce-ar fi părut insolită în orice aeroport al lumii, căci şi funcționarii de la vamă voiau să ajungă acasă înainte de ora interdicției de circulație. Mi-am luat geamantanul. Apoi l-am luat pe cel al Elenei, căci căzusem de acord că eu aveam să ies primul, cu bagajele, ca să câştig timp, şi le-am dus pe amândouă la punctul de control vamal. În loc să înregistreze valizele, controlorul, tot atât de grăbit ca şi pasagerii, şi tot din pricina interdicțiilor de circulație, îi grăbea pe călători să iasă. Abia încercasem să urc valizele pe platformă, când m-a întrebat:

— Călătoriți singur?

I-am spus că da. A aruncat o privire rapidă celor două valize şi mi-a poruncit în grabă mare: "Gata, duceți-vă". Dar o supraveghetoare pe care nu o mai văzusem până atunci, o cerberă clasică, purtând, blondă şi bărbătoasă, o uniformă la două rânduri de nasturi, a strigat din capăt: "Controlează-l pe ala!" Abia atunci mi-am dat seama că n-aş putea explica de ce

aveam în bagaj haine muiereşti. Pe lângă asta, nici nu-mi puteam închipui că, din atâția pasageri grăbiți, supraveghetoarea mă alesese tocmai pe mine pentru o pricină diferită şi mai serioasă decât valizele. În timp ce bărbatul îmi percheziționa hainele, ea mi-a cerut paşaportul şi l-a cercetat cu atenție. Mi-am amintit de bomboana pe care o primisem în avion înainte de a decola şi am băgat-o în gură, căci ştiam că aveau să-mi pună întrebări şi nu prea mă credeam în stare să-mi ascund adevărata identitate chiliană sub prostul meu accent uruguayan. Prima a venit de la bărbat.

— Veți rămâne multe zile aici, domnule?

— Suficiente, am spus.

Nici chiar eu nu m-am auzit din cauza bomboanei din gura, dar lui nici că i-a păsat şi mi-a cerut să deschid şi cealaltă valiză. Avea cheie. Fără să ştiu ce să fac, am căutat-o neliniştit pe Elena cu privirea şi am văzut-o stând impasibilă la coadă la punctul de control, fără să fi remarcat drama ce se petrecea atât de aproape de ea. Pentru întâia oară am fost conştient de cât de multă nevoie aveam de ea nu numai atunci, ci pe parcursul întregii noastre aventuri. Eram gata să dezvălui că ea era stăpâna valizei, fără să mă gândesc măcar la consecințele buimacei mele hotărâri, când supraveghetoarea mi-a înapoiat paşaportul şi a dat ordin să fie percheziționat următorul bagaj. Atunci am privit din nou după Elena şi n-am mai văzut-o.

A fost o împrejurare magică, pe care nu ne-am putut-o încă explica: Elena devenise invizibilă. Mai târziu mi-a spus că, stând la coadă, şi ea mă văzuse târându-i valiza şi se gândise că era o imprudență, dar că, după ce m-a văzut ieşind din vamă, s-a liniştit. Am traversat holul aproape pustiu, urmându-l pe omul cu cărucior, care mi-a primit bagajul la ieşire, şi acolo am simțit primul impact al revenirii acasă.

Nicăieri nu se observa militarizarea, care presupunea lipsa celei mai mici mizerii. E adevărat că nu eram în uriaşul şi sumbrul Aeroport Los Cerrilleros unde, cu doisprezece ani

înainte, într-o ploioasă noapte de octombrie, îmi începusem exilul, copleşit de teribilul sentiment al răzleţirii, ci în modernul Aeroport din Pudahuel, pe unde trecusem o singură dată, în grabă mare, înaintea loviturii militare de stat. Oricum, impresia mea nu era subiectivă. Nu dădeam nicăieri de sistemul armat pe care mi-l închipuisem, mai ales în epoca aceea, caracteristic stării de asediu. În aeroport, totul era curat şi luminos, cu anunţuri în culori vesele, magazine mari şi bine aprovizionate cu articole de import; nicăieri nu se zăreau gardieni obişnuiţi, care să se milostivească a da vreo explicaţie călătorilor rătăciţi. Taxiurile ce aşteptau pe peron nu mai erau maşinile decrepite de pe vremuri, ci modele japoneze recente, toate la fel şi aşezate în ordine.

Nu era momentul pentru reflecţii premature, căci Elena nu-şi făcea apariţia, iar eu pusesem de-acum valizele în taxi şi acele ceasului se roteau ameţitor, înaintând spre ora interdicţiilor de circulaţie. Atunci m-a apucat altă îndoială. Conform normelor, dacă unul din doi păţea ceva, celălalt îşi continua drumul, urmând să anunţe la telefoanele ştiute orice urgenţă. Dar era tare greu să iau decizia de a pleca singur, cu atât mai mult cu cât nu hotărâsem încă la ce hotel aveam să tragem. În formularul completat la intrarea în ţară scrisesem El Conquistador, hotel unde obişnuiau să tragă oameni de afaceri şi care deci corespundea cel mai bine falsei noastre imagini. Mai mult, ştiam că acolo trăsese şi echipa italiană, dar m-am gândit că Elena ignora lucrul acesta.

Eram gata să nu o mai aştept, căci tremuram din pricina îngrijorării şi a frigului, când am văzut-o fugind spre mine, urmată îndeaproape de un civil care flutura un impermeabil închis la culoare. Am rămas stană de piatră, aşteptându-mă la ce era mai rău, când, în fine, bărbatul a ajuns-o din urmă şi i-a dat impermeabilul pe care-l uitase pe platforma de la vamă. Întârziase din alta cauză: pe cerberă o intrigase faptul că ea călătorea fără bagaj şi îi percheziţionaseră minuţios fiecare obiect din bagajul de mână, de la documentele de identitate până la obiectele de toaletă.

Nu-şi puteau închipui, desigur, că micul ei receptor japonez de radio era tot o armă, căci urma să păstreze legătura cu Rezistența pe o frecvență specială. Cu toate acestea, eram mai speriat decât ea, căci calculasem că întârziase mai bine de o jumătate de oră, deşi mi-a demonstrat în taxi că nu întârziase decât şase minute. Taximetristul a izbutit să mă liniştească, observând că până la ora interdicțiilor de circulație nu erau douăzeci de minute, cum credeam eu, ci optzeci, şi asta pentru că ceasul meu păstra încă ora de la Rio de Janeiro. În realitate, erau orele zece şi patruzeci de minute ale unei nopți dense şi înghețate.

De asta am venit oare?

Pe măsură ce ne apropiam de oraş, bucuria lacrimogenă pe care mi-o planificasem pentru sosire lăsa loc unui sentiment de nesiguranță. Şi asta pentru că la vechiul Aeroport Los Cerrillo se ajungea urmând o şosea, şi ea veche, care trecea printre barăci industriale şi mahalale sărace, care suferiseră sângeroasa represiune a loviturii militare. În schimb, la actualul aeroport internațional se ajungea pe o autostradă luminată ca în cele mai dezvoltate țări ale lumii, şi asta era de rău augur pentru unul ca mine, care nu numai că eram convins de răul dictaturii, ci aveam nevoie să-i percep eşecurile în stradă, în viața de zi cu zi, în obiceiurile oamenilor, pentru a le filma şi a le face cunoscute în întreaga lume. Cu fiecare metru parcurs, îngrijorarea inițială se transforma într-o sinceră deziluzie. Elena mi-a mărturisit mai târziu că şi ea, deşi fusese recent în Chile de câteva ori, simțise aceeaşi nedumerire.

Nu era lucru de şagă. Spre deosebire de ceea ce ni se povestea în exil, Santiago era un oraş strălucitor, cu venerabilele-i monumente luminate, cu multă ordine şi curățenie pe străzi. Mijloacele de represiune erau mai puțin vizibile ca la Paris sau la New York. Nesfârşitul bulevard Bernardo O'Higgins se deschidea în fața privirilor noastre ca

un torent de lumini, ce începea în istorica Gară Centrală, construită de însuşi Gustave Eiffel, cel care a ridicat şi turnul din Paris. Chiar şi micuțele prostituate nocturne de pe trotuarul opus păreau mai puțin sărmane şi triste decât în alte vremuri. Deodată, chiar pe partea unde mergeam, s-a ivit Palatul La Moneda, ca o nălucă nedorită. Când îl văzusem ultima oară era o boltă acoperită cu cenuşă. Acum, restaurat şi locuit din nou, părea un conac de vis, în adâncul unei grădini franțuzeşti.

Marile simboluri ale oraşului defilau prin fața ferestruicii. Club de la Union, unde cei mai mari mahări se adunau pentru a trage firele politicii tradiționale; ferestrele stinse de la Universitate, biserica San Francisco, impunătorul palat al Bibliotecii Naționale, magazinele Paris. Alături de mine, Elena se ocupa de viața reală, convingându-l pe şofer să ne ducă la Hotelul El Conquistador, căci acesta insista să mergem la altul, unde fără doar şi poate că primea comision pentru că aducea clienți. Îi vorbea cu mult tact, fără să zică sau să facă nimic ce l-ar fi putut jigni sau i-ar fi putut atrage atenția, căci mulți taximetrişti din Santiago sunt informatori ai poliției. Eu eram prea năucit ca să intervin.

Pe măsură ce ne apropiam de oraş, renunțam să mai privesc şi să mai admir splendoarea materială cu care dictatura încerca să şteargă urma sângeroasă a celor mai bine de patruzeci de mii de morți, două mii de dispăruți şi un milion de exilați. În schimb, priveam la trecătorii neobişnuit de grăbiți, poate pentru că se apropia ora interdicției de circulație. Dar nu numai asta m-a mişcat. Le citeam sufletele pe fețele bătute de vântul înghețat. Nimeni nu vorbea, nimeni nu privea undeva anume, nimeni nu gesticula, nici nu surâdea, nimeni nu făcea nici cel mai mic gest care să-i trădeze starea de spirit de sub paltoanele închise la culoare, de parcă toți ar fi fost singuri într-un oraş necunoscut. Pe chipurile lor albe nu se citea nimic. Nici măcar teama. Atunci am început să-mi schimb dispoziția şi nu am putut rezista tentației de a lăsa baltă taxiul, pentru a-mi pierde urma în

mulțime. Elena mi-a făcut tot felul de observații, avertizându-mă judicios, dar nu atât de multe şi atât de explicite pe cât aş fi vrut, de teamă să nu o audă şoferul. Pradă unei irezistibile emoții, am cerut taximetristului să oprească şi am coborât, trântind portiera în urma mea.

Nu am mers pe jos mai mult de două sute de metri, indiferent la iminența cu care se apropia ora la care intra în vigoare interdicția de circulație, dar prima sută de metri mi-a fost de ajuns pentru a începe să-mi recuperez oraşul. Am mers pe strada Estado, pe strada Huerfanos, printr-o întreagă zonă închisă traficului vehiculelor spre incântarea pietonilor, aşa cum sunt strada Florida din Buenos Aires, Via Condotti din Roma, Place de Beaubourg din Paris, Zona Rosa din Ciudad de Mexico. Era o altă reuşită a dictaturii, dar tocmai aici devenea transparentă realitatea, în pofida scaunelor pe care te puteai aşeza pentru a sta de vorbă, în pofida bucuriei luminilor şi a rondurilor de flori bine îngrijite.

Printre puținele grupuri ce conversau la colțul străzii, vorbind nespus de încet, pentru a nu fi ascultate de numeroasele urechi răspândite de tiranie, unii vindeau toate fleacurile imaginabile şi mulți copii cerşeau pe lângă pietoni. Cu toate acestea, cel mai mult mi-au atras atenția predicatorii evanghelici, care încercau să vândă formula fericirii veşnice oricui ar fi vrut să-i asculte. Dintr-o dată, la un colț, am dat nas în nas cu primul carabinier pe care-l vedeam de când sosisem. Se plimba foarte calm de la un capăt la celalalt al trotuarului, în timp ce un grup de camarazi de-ai lui stătea într-o gheretă de pază la răscrucea cu Huerfanos. Am simțit un gol în stomac şi genunchii mi s-au înmuiat brusc. M-a înfuriat simpla idee că, ori de câte ori aş fi văzut un carabinier, aveam să mă simt la fel. Dar mi-am dat iute seama că şi ei erau încordați, căci urmăreau trecătorii cu priviri neliniştite, şi impresia că lor le era mai frică decât mie m-a consolat. Aveau dreptate. La doar câteva zile de la sosirea mea în Chile, membri din Rezistență au dinamitat tocmai acel post de pază.

Acelea erau cheile trecutului. Memorabilul edificiu al vechiului Canal de Televiziune şi Departamentul Audiovizualului, unde îmi începusem cariera cinematografică. Şcoala de Teatru, unde sosisem din satul meu, la şaptesprezece ani, pentru a mă prezenta la examenul de admitere, ce a fost definitiv în viața mea. Tot acolo organizam şi adunările politice ale Unității Populare[5], unde trăisem cei mai grei şi cei mai hotărâtori ani din viața mea. Am trecut pe lângă Cinematograful City, unde văzusem pentru prima oară capodoperele ce încă îmi stimulează vocația şi cea mai de neuitat dintre toate: *Hiroshima, mon amour.* Cineva a trecut fredonând celebrul cântec al lui Pablo Milanes: *Şi voi paşi din nou pe străzile fostului Santiago însângerat.* Era prea mare coincidența pentru a nu simți cum mi se urca un nod în gât. Cutremurându-mă până în străfundul sufletului, am uitat de oră, de identitate, de clandestinitate şi, pentru o clipă, am fost din nou eu însumi şi nimeni altul în oraşul redobândit, şi a trebuit să fac față impulsului irațional de a-mi dezvălui identitatea, strigându-mi numele cu toată puterea, şi de a înfrunta pe oricine pentru dreptul de a fi acasă.

M-am întors plângând la hotel, în pragul orei la care intrau în vigoare interdicțiile de circulație, iar portarul a trebuit să-mi descuie uşa pe care tocmai o încuiase. Elena ne înregistrase la recepție şi era de-acum în cameră, întinzând antena aparatului portativ de radio. Părea liniştită, dar când m-a văzut intrând a izbucnit ca o nevastă exemplară. Nu accepta că aş fi putut înfrunta primejdia inutilă de a merge singur pe străzi chiar până la ora interdicției de circulație. Dar nu-mi ardea de predici şi m-am purtat şi eu ca un soț exemplar. Am ieşit trântind uşa şi m-am dus să caut echipa italiană din hotel.

Am bătut la uşa camerei 306, două etaje mai jos de a noastră, şi m-am pregătit să nu greşesc lunga parolă pe care,

cu două luni în urmă, o hotarâsem la Roma împreună cu regizoarea echipei. O voce pe jumătate adormită — caldul glas al Graziei pe care aş fi recunoscut-o fără să am nevoie de nici o cheie — m-a întrebat dinăuntru:

— Cine-i?

— Gabriel.

— Şi ce încă? m-a întrebat Grazia.

— Arhanghelii, am spus.

— Sfântul Gheorghe şi Sfântul Mihail?

În loc să o liniştească siguranța răspunsurilor, vocea îi era din ce în ce mai tremurătoare. Lucru ciudat, căci şi ea trebuia să-mi cunoască vocea după lungile noastre conciliabule din Italia, dar cu toate acestea a prelungit parola şi după ce i-am confirmat că arhanghelii erau Sfântul Gheorghe şi Sfântul Mihail.

— Sarco, a spus.

Acesta era numele protagonistului filmului pe care nu l-am făcut la San Sebastián — *Călătorul celor patru anotimpuri* — şi atunci i-am răspuns cu alt nume:

— Nicolás.

Grazia, jurnalistă care a trecut proba de foc a misiunilor dificile, nu s-a mulțumit cu toate aceste probe:

— Câți metri de film? a întrebat.

Atunci am priceput că voia să ducă parola la bun sfârşit, care era departe, şi m-am temut că jocul acela dubios ar fi putut fi ascultat din camerele vecine.

— Nu te mai sclifosi şi deschide-mi uşa, i-am zis.

Dar ea, cu o rigoare de care n-avea să uite nici o clipă în zilele următoare, nu a deschis uşa până nu s-a sfârşit parola. "Blestemată să fie", mi-am zis, gândindu-mă nu numai la Elena, ci şi la Ely. "Toate muierile sunt la fel". Şi am continuat să răspund la chestionar cu ceea ce detest cel mai mult în viață, supunerea soților dresați. Când am ajuns la ultimul rând, aceeaşi Grazia juvenilă şi încântătoare pe care am cunoscut-o în Italia a deschis uşa fără rezerve, m-a privit de parcă avea sub ochi o nălucă şi a în-chis-o la loc terorizată.

Mai târziu mi-a spus: "Te-am văzut ca pe unul pe care-l mai zărisem, dar pe care nu-l cunoşteam". Era de înțeles, în Italia cunoscuse un Miguel Littín dedat neglijenței, cu barbă, fără ochelari şi îmbrăcat la voia întâmplării, iar bărbatul care-i bătuse la uşă, chel, miop şi bărbierit cu grijă, purta haine de director de bancă.

— Deschide fără nici o grijă, i-am spus. Sunt Miguel.

Chiar şi după ce m-a examinat cu atenție şi m-a poftit înăuntru, a continuat să se uite la mine cu oarece reticență. Înainte de a mă saluta pusese radioul cât se poate de tare, pentru ca nu cumva din camerele vecine să ni se poată asculta sau înregistra spusele cu ajutorul microfoanelor ascunse. Dar se liniştise. Sosise cu o săptămână înainte, împreună cu o echipă formată din alte trei persoane, şi avea deja acreditările şi licențele necesare pentru lucru, grație bunelor oficii ale ambasadei sale, ai cărei funcționări ignorau, desigur, adevăratul nostru scop. Mai mult chiar: începuseră de-acum să-i filmeze pe înalții funcționari ai regimului, care asistaseră cu câteva nopți în urma la gala spectacolului *Madame Butterfly,* oferită de Ambasada Italiei la Teatrul Municipal.

Invitat şi el, generalul Pinochet se scuzase în ultimul moment. Cu toate acestea, prezența echipei de filmare italiene la spectacolul de gală a fost deosebit de importantă pentru noi, căci astfel şi-a semnalat oficial prezența la Santiago şi în zilele ce urmau avea să fie văzută pe străzi fără să trezească suspiciuni. Pe de alta parte era în curs de rezolvare obținerea permisiunii de a filma în Palatul La Moneda, iar cei care o ceruseră primiseră asigurări că nu aveau să existe obstacole.

Vestea m-a entuziasmat într-atât, încât am vrut să încep lucrul imediat. De n-ar fi fost interdicția de circulație, i-aş fi cerut Graziei să trezească restul echipei, pentru a merge să înregistrăm mărturia primei mele nopți acasă. Am făcut planuri concrete pentru începerea filmării încă de la primele ore, dar am căzut de acord că restul echipei nu trebuia să cunoască programul cu anticipație şi trebuia să creadă că ea

era regizoarea. La rândul ei, Grazia nu avea să ştie niciodată că mai existau alte două echipe care lucrau la acelaşi film. Făcusem progrese serioase, luând câteva guri de *grappa,* un rachiu italienesc tare ca focul, când a sunat telefonul. Am sărit amândoi deodată, dar Grazia a prins receptorul din zbor, a ascultat o clipă şi a închis. Era cineva de la recepția hotelului, care ne cerea să punem muzica mai încet, căci un client din camerele vecine îi sunase să se plângă.

O liniște înspăimântătoare de ținut minte

Fuseseră prea multe emoții pentru o singură zi. Când m-am întors în camera mea, Elena dormea deja, dar lăsase aprinsă lampa de pe noptiera mea. M-am dezbrăcat fără zgomot, pregătindu-mă să dorm cum avea să dea Dumnezeu, dar mi-a fost imposibil. De cum m-am întins pe pat, am devenit conştient de liniştea înspăimântătoare a interdicției de circulație. Nu-mi pot închipui o tăcere similară pe lumea asta. Îmi apăsa pieptul, din ce în ce mai grea, interminabilă. Nu se auzea nici un zgomot în oraşul vast, cufundat în întuneric. Nici zgomotul apei în țevi, nici respirația Elenei, nici chiar zgomotele trupului meu în adâncul sau.

M-am ridicat tulburat şi m-am dus la fereastră, încercând să respir aerul liber al străzii, să vad oraşul pustiu, dar real, căci, de când îl zărisem pentru întâia oară, în zilele tulburi ale adolescenței, niciodată nu fusese atât de singur şi de trist. Fereastra de la etajul al cincilea dădea spre o fundătură cu ziduri înalte şi roase, deasupra cărora se zărea doar un petic de cer prin ceața cenuşie. Nu m-am simțit la mine acasă, nici măcar în viața reală, ci ca un criminal încolțit într-unul dintre vechile filme iernatice ale lui Marcel Carné.

Cu doisprezece ani în urmă, într-o zi pe la şapte dimineața, un sergent din fruntea unei patrule militare trăsese o rafală de mitralieră pe lângă capul meu şi-mi ordonase să mă alătur grupului de prizonieri duşi în graba mare spre clădirea unde se afla Chile Films, compania la care

lucram. Oraşul întreg era cutremurat de exploziile provocate de dinamită, de tirurile cu arme lungi, de zborurile razante ale avioanelor de luptă. Sergentul care mă arestase era atât de nervos, încât m-am întrebat ce se petrecea. "Noi suntem neutri", mi-a spus. Dar n-am ştiut nici de ce-o spunea, nici pe cine includea în acel plural. La un moment dat, când am rămas singuri, m-a întrebat:

— Dumneavoastră aţi făcut *Şacalul din Nahualtoro?*

l-am spus că da şi a părut că uitase de toate, de împuşcături, de exploziile dinamitei, de bombele incendiare din palatul preşedinţilor, şi m-a rugat să-i explic cum facem să le curgă sânge din răni morţilor fictivi din filme. I-am explicat şi a părut fascinat. Dar aproape imediat a revenit la realitate.

— Nu priviţi înapoi, ne-a strigat, că vă zbor creierii.

Am fi putut crede că era un joc, dacă doar cu câteva minute mai înainte n-am fi văzut primii morţi pe străzi, un rănit care sângera pe trotuar fără ca nimeni să-i vină într-ajutor şi bande de civili ce-i omorau pe loc pe adepţii preşedintelui Salvador Allende{6}. Văzusem un grup de arestaţi cu spatele la un zid şi un pluton de soldaţi care se făceau că-i împuşcă. Dar soldaţii care ne duceau pe noi întrebau ce se petrecea şi insistau: "Noi suntem neutri". Rumoarea şi confuzia erau înnebunitoare. Edificiul în Care se afla Chile Films era înconjurat de soldaţi cu mitraliere, iar acestea erau instalate pe trepiede şi îndreptate spre intrarea principală. Un portar cu bască neagră şi purtând insigna Partidului Socialist ne-a ieşit în întâmpinare.

— Ah, a strigăt arătând spre mine, domnul acesta, Littín, e responsabil de tot ceea ce se petrece aici.

Sergentul l-a îmbrâncit, trântindu-l la pământ.

— Du-te dracului, i-a strigat. Nu fi dobitoc!

Portarul s-a ridicat în patru labe, terorizat, şi m-a întrebat:

— Nu doriţi o cafeluţă, domnule Littín? O cafeluţă?

Sergentul mi-a cerut să aflu prin telefon ce se întâmpla. Am încercat să-i dau ascultare, dar nu am izbutit să comunic cu nimeni. În fiecare clipă intra câte un ofițer care dădea un ordin, urmat de altul, care dădea un ordin contrar: să fumăm, să nu fumăm, să ne aşezăm, să ne ridicăm în picioare. După o jumătate de oră, a sosit un soldat foarte vesel şi m-a împuns cu arma.

— Dacă-mi permiteți, domnule sergent, a spus, a venit o domnişoară care întreabă de domnul acesta.

Era Ely, fără doar şi poate. Sergentul a ieşit să stea de vorba cu ea. În timpul acesta, soldații ne-au spus că fuseseră scoşi din cazărmi încă din zori, că nici măcar nu mâncăseră de dimineață, că aveau ordin să nu primească nimic, că le era frig şi foame. Tot ce am putut face pentru ei a fost să le dăm țigările noastre.

Aici ajunsesem, când sergentul s-a întors cu un locotenent care a început legitimarea arestaților, pentru a-i duce pe stadion. Când mi-a venit rândul, sergentul nu m-a lăsat să răspund.

— Nu, domnule locotenent, i-a spus ofițerului, domnul acesta n-are nici o legătură, a venit aici să reclame că nişte vecini i-au făcut praf automobilul cu bâtele.

Locotenentul m-a privit perplex.

— Cum poate fi cineva atât de laş, încât să mai reclame ceva în aceste clipe? a exclamat. Şterge-o de-aici!

Am luat-o la goană, convins că vor trage în mine pe la spate, cu eternul pretext al scăpării de sub escortă. Dar n-a fost aşa. Ely, căreia un prieten îi spusese că fusesem împuşcat în față la Chile Films, venise să-mi ridice cadavrul. Unele case de pe stradă arborau steaguri, semnul stabilit pentru ca militarii să-şi recunoască adepții. Pe de altă parte o vecină, care ne cunoştea relațiile cu Guvernul, denunțase participarea mea entuziastă la campania prezidențială a lui Allende şi reuniunile ce aveau loc la mine acasă, când lovitura de stat era de-acum iminentă. De aceea, nu ne-am întors acasă, ci vreme de o lună ne-am tot mutat dintr-un loc într-

altul cu cei trei copii şi cu lucrurile de strictă necesitate, fugind de moartea ce ne călca pe urme, până când cercul s-a strâns atât de tare, încât ne-a aruncat cu forța în tunelul exilului.

III
ŞI CEI RĂMAŞI SUNT ÎN EXIL

La orele opt dimineață, am rugat-o pe Elena să sune la un număr de telefon pe care-l ştiam doar eu şi să întrebe de un tip căreia prefer să-i dau un nume fictiv: Franquie. I-a răspuns chiar el, iar ea l-a rugat, în numele lui Gabriel şi fără nici un fel de explicații, să vină la camera 501 a Hotelului El Conquistador. A sosit în mai puțin de o jumătate de oră. Elena era pe picior de plecare, dar eu mai eram în pat şi, când am auzit bătăi în uşă, m-am acoperit cu cearşaful până peste cap. În realitate, Franquie nu ştia pe cine urma să întâlnească, căci căzusem de acord asupra faptului că oricine l-ar fi chemat cu numele de Gabriel era trimis de mine. În ultimele zile îl sunaseră la telefon cei trei Gabrieli care conduceau echipele de filmare, inclusiv Grazia, şi nu avea cum bănui că noul Gabriel eram chiar eu.

Eram prieteni cu multă vreme înainte de Unitatea Populară, lucraserăm împreună la primele mele filme, ne întâlniserăm la diferite festivaluri de film şi ultima oară ne văzuserăm cu un an înainte, în Mexic. Dar când mi-am luat cearşaful de pe față nu m-a recunoscut, până când n-am izbucnit în râs, caracteristica mea inconfundabilă. Asta mi-a dat şi mai mare încredere în noua mea înfățişare.

Pe Franquie îl recrutasem la sfârşitul anului trecut. Avea sarcina de a primi separat echipele de filmare, de a le distribui instrucțiuni preliminare şi a face o serie de aranjamente fundamentale, care să ne uşureze munca, fără să intre în contradicție cu orientările Elenei. Avea un dosar curat: era chilian, după lovitura militară se exilase la Caracas

din propria voința, căci nu exista nici o acuzație împotriva lui, şi de atunci îndeplinise numeroase misiuni ilegale în Chile, unde se mişca perfect liber, cu o acoperire fără pată. Popularitatea lui printre cineaşti, bazată pe simpatia personală pe care o trezea, pe imaginația şi pe îndrăzneala lui, făceau din el un partener ideal în aventura noastră. Nu m-am înşelat. Aşa cum stabiliserăm, venise singur şi pe jos din Peru, cu o săptămână mai înainte, pentru a primi şi coordona separat cele trei echipe, iar acestea lucrau deja.

Echipa franceză hălăduia prin nordul țării, filmând între Africa şi Valparaiso, în conformitate cu un plan minuțios pe care şeful ei şi cu mine îl stabiliserăm cu luni în urmă la Paris. Echipa olandeză făcea acelaşi lucru în sud. Iar cea italiană avea să rămână în Santiago sub conducerea mea, gata să filmeze în fiecare clipă orice eveniment neprevăzut. Cele trei echipe aveau sarcina de a sta de vorbă cu oamenii despre Salvador Allende, ori de câte ori ar fi avut ocazia de a o face, fără nici un risc şi fără a trezi vreo bănuială, căci ne gândiserăm că preşedintele martir era cel mai bun punct de referință pentru a stabili poziția fiecărui chilian față de țara de azi şi față de şansele ei de viitor.

Franquie avea itinerarul precis al fiecărei echipe şi lista hotelurilor unde aveau să stea, astfel încât putea lua legătura cu ele în orice moment. Avea astfel posibilitatea de a le da instrucțiuni personale prin telefon. Pentru şi mai mare siguranță, Franquie avea să-mi fie şofer, la volanul unui automobil închiriat, pe care aveam să-l schimbăm la fiecare trei sau patru zile, închiriind altul de la diferite agenții. În toată perioada cât am filmat, ne-am despărțit de foarte puține ori.

Trei decapitați duc la căderea unui general

Am început să lucrăm la nouă dimineața. Piaza de Armas{7}, la doar câteva străzi de hotel, era mai emoționantă în realitate decât în amintirile mele, sub soarele palid şi blând

al toamnei australe, ce-şi filtra lumina printre copacii înalți. Florile dintotdeauna, schimbate săptămânal, mi s-au părut mai proaspete şi mai luminoase ca oricând. Echipa italiană începuse cu o oră înainte să filmeze o dimineață obişnuită: pensionari care citeau ziarul aşezați pe scăunele din lemn, bătrânei care dădeau mâncare porumbeilor, vânzători de nimicuri, fotografi cu aparate anacronice cu manivelă neagră, pictori care făceau caricaturi în trei minute, lustragii bănuiți a fi informatori ai regimului, copii cu baloane colorate în fața cărucioarelor cu înghețată, oameni care ieşeau din Catedrală. Într-un colț al pieței, stătea grupul obişnuit de artişti şomeri, aşteptând să fie contactați pentru petreceri neprevăzute: muzicieni cunoscuți, prestidigitatori şi clovni pentru copii, al căror sex real era imposibil de ghicit din pricina hainelor şi a machiajelor extravagante. Spre deosebire de noaptea trecută, în dimineața aceea frumoasă erau postate în piață patrule de carabinieri, grăbiți şi bine înarmați, din ale căror autobuze, cu combine muzicale puternice, cu volumul pus la maximum, răsunau cântece la modă.

Mai târziu, am descoperit că lipsa forțelor de ordine pe străzi era doar o iluzie pentru nou-veniți. La orice oră găseai patrule ale trupelor de şoc ascunse în principalele stații de metrou şi camioane prevăzute cu furtunuri cu apă de mare presiune pe străzile laterale, gata să reprime cu furie brutală orice mugur de protest al numeroaselor izbucniri intempestive zilnice. Paza era mai serioasă în Piaza de Armas, centrul nevralgic al Capitalei, unde se afla sediul Vicariatului de Solidaritate, un mare bastion al luptei împotriva dictaturii sub auspiciile cardinalului Silva Henrâquez, sprijinit nu numai de catolici, ci de toate forțele care luptă pentru revenirea democrației în Chile. Faptul acesta îi conferă un ascendent moral greu de combătut, drept pentru care casei coloniale unde e instalat pare că i s-a organizat în patio o însorită piața alimentară. Acolo îşi găsesc refugiu şi adăpost umanitar urmăriții de toate culorile, cale rapidă de a da ajutor celor care au nevoie, oferindu-le siguranța, mai ales

deținuților politici şi familiilor lor, că vor ajunge unde trebuie. Tot din locul acesta sunt denunțate torturile şi promovate campaniile în favoarea celor dispăruți şi împotriva tuturor nedreptăților.

Cu câteva luni înainte de sosirea mea clandestină în țară, dictatura sfidase în chip sângeros Vicariatul şi faptul acesta se întorsese împotriva Juntei Militare, punându-i în pericol stabilitatea. La sfârşitul lui februarie 1985, trei militanți ai opoziției fuseseră arestați, făcându-se o mare paradă de forță, care nu ne mai îngăduia să punem la îndoială identitatea autorilor. Sociologul Jose Manuel Parada, funcționar la Vicariat, fusese ridicat în prezența micuților lui fii, chiar în fața şcolii unde învățau, după ce poliția întrerupsese traficul pe raza a trei străzi de jur împrejur, în vreme ce întreaga zonă era survolată de elicoptere militare. Alți doi fuseseră arestați în alte două locuri din oraş, la distanță de doar câteva ore. Unul era Manuel Guerrero, conducătorul Asociației Profesionale a Educației din Chile, iar celălalt Santiago Nattino, un grafician de mare prestigiu profesional, despre care nu se ştiuse până atunci că ar fi fost un militant activ. Spre stupoarea întregii națiuni, cadavrele lor, decapitate şi purtând urme de o sălbăticie şi o cruzime ieşite din comun, au apărut pe 2 martie 1985 pe un drum pustiu de lângă aeroportul internațional al Capitalei. Generalul Cesár Mendoza Durán, comandantul corpului de carabinieri şi membru al Juntei de Guvernământ, a declarat presei că tripla crimă era rezultatul luptelor interne dintre comuniştii conduşi de la Moscova. Dar reacția națională a dejucat scorneala. Iar generalul Mendoza Durán, considerat de opinia publică drept promotorul carnagiului, a trebuit să părăsească Guvernul. De atunci, şters de pe placă, numele străzii Puente, una dintre cele patru care dau în Piaza de Armas, a rămas cel care i se cunoaşte astăzi: Strada Jose Manuel Parada.

"Vă felicit că sunteți uruguayan"

Mâhnirea trezită de drama aceea sălbatică mai plutea încă în jurul nostru în dimineața în care Franquie şi cu mine am ajuns, ca oricare alți trecători, în Piaza de Armas. Am văzut echipa de filmare în locul pe care Grazia şi cu mine îl hotărâseram cu o seară înainte, iar ea ne observase venind. Pentru moment, nu a dat nici un ordin cameramanului. Atunci Franquie s-a despărțit de mine, iar eu am preluat personal conducerea filmului, urmând metoda dinainte stabilită împreună cu şefii celor trei echipe. Înainte de orice, am străbătut mai întâi aleile pietruite, oprindu-mă ici şi colo, pentru a-i indica Graziei momentele şi direcția în care trebuiau să filmeze când eu aveam să repet traiectul. Nici ea, nici eu nu trebuia să căutăm pentru moment vreun detaliu care să pună în evidență regimul represiv latent pe străzi. În dimineața aceea trebuia să captăm doar atmosfera unei zile ca toate celelalte, punând accentul pe purtarea oamenilor, care continuau să-mi pară, la fel ca în noaptea trecuta, mult mai puțin comunicativi decât în alte timpuri. Mergeau mai grăbiți, aproape fără să se intereseze de ceea ce se petrecea în jurul lor, şi chiar cei care stăteau de vorbă o făceau parcă în secret şi fără a-şi sublinia vorbele cu mâinile, aşa cum îmi aminteam că obişnuiau să facă chilienii de pe vremuri şi cei din exil. Aveam în buzunarul cămăşii un reportofon în miniatură, foarte sensibil, şi mergeam printre grupuri, încercând să captez convorbiri ce mi-ar fi putut servi pentru a organiza mai bine nu numai acea primă zi, ci întregul film.

După ce am marcat punctele de filmare, m-am aşezat să-mi scriu notele lângă o doamnă care stătea la soare pe un scaun din piață, pe ale cărui stinghii de lemn, vopsite în verde, generații de îndrăgostiți zgâriaseră cu cuțitul nume şi inimi. Cum întotdeauna îmi uit caietul de notițe, îmi făceam însemnările pe dosul unui pachet de Gitane, celebrele țigări franțuzeşti din care îmi făcusem o bună provizie la Paris. Aşa am procedat de-a lungul întregii filmări şi, deşi nu am păstrat pachetele de țigări cu acest scop, notele mi-au folosit drept

jurnal de bord, pentru a reconstitui în cartea aceasta amănuntele călătoriei.

Pe când scriam în dimineața aceea în Piaza de Armas, am observat că doamna de lângă mine mă privea cu coada ochiului. Avea o vârstă medie şi purta hainele demodate ale clasei mijlocii de jos, o pălărie foarte uzată şi un palton cu guler de blană. Nu pricepeam ce făcea acolo, singură şi tăcută, fără a privi la nimic şi fără a se sinchisi de porumbeii ce se roteau deasupra capetelor noastre sau ciugulindu-ne ramele pantofilor. Şi nici n-aş fi priceput vreodată, daca nu mi-ar fi spus mai târziu că răcise în timpul liturghiei şi voia să stea câteva minute la soare înainte de a coborî la metrou. M-am făcut că citesc ziarul şi am văzut cum mă examina din cap până-n picioare, fără îndoială pentru că aveam haine mai puțin obişnuite decât ale celor care obişnuiau să se plimbe la ora aceea prin piață. I-am zâmbit, iar ea m-a întrebat de unde eram. Atunci, cu un gest imperceptibil, am pornit reportofonul din buzunarul cămăşii.

— Sunt uruguayan, i-am spus.

— Ah, a spus ea. Vă felicit pentru norocul pe care-l aveți.

Se referea la revenirea sistemului electoral în Uruguay şi vorbea de asta cu un gingaş dor de propriul trecut. Am făcut pe prostul, ca să fie mai explicită, dar n-am reuşit s-o provoc la confidențe despre situația sa. Mi-a vorbit însă fără rezerve de lipsa libertăților individuale şi de dramele şomajului din Chile. La un moment dat mi-a arătat scaunele cu şomeri, clovni, muzicanți, travestiți, al căror număr era din ce în ce mai mare.

— Uitați-vă la oamenii aceia, mi-a zis. Stau zile întregi aşteptând ajutor, pentru că n-au de lucru. În țară e foamete.

Am lăsat-o să vorbească. Apoi, când am calculat că trecuse o jumătate de oră de la primul traiect, l-am început pe cel de-al doilea, iar Grazia i-a ordonat cameramanului să filmeze fără să se apropie de mine şi fără să le sărim în ochi carabinierilor. Problema era tocmai pe dos: eu nu-i pierdeam

din ochi pe carabinieri, pentru că exercitau în continuare asupra mea o fascinație căreia îmi era greu să-i fac fața.

Deşi în Chile au existat întotdeauna vânzatori ambulanți, nu-mi amintesc să fi fost atât de mulți ca acum. E greu să-ți imaginezi un loc din centrul comercial unde să nu-i găseşti în lungi rânduri tăcute. Vând de toate şi sunt atât de numeroşi şi de diferiți, încât simpla lor prezență face cunoscută o întreagă dramă socială. Alături de un medic şomer, de un inginer scăpătat sau de o doamnă cu aere de marchiză, cărora, oricum ar fi, le dau lovitura de grație hainele din vremuri mai bune, stau copii fără părinți, care oferă lucruri de furat, sau femei sărace, care încearcă să vândă pâini dospite. Majoritatea acestor profesionişti în dizgrație au renunțat la tot, cu excepția demnității. În spatele tarabelor cu fleacuri, ei continuă să stea îmbrăcați ca în prosperele lor birouri de acum câțiva ani. Un şofer de taxi, ce fusese un prosper negustor de textile, mi-a făcut timp de câteva ore turul turistic al oraşului şi, la sfârşit, nu a primit să-i plătesc serviciile.

În timp ce cameramanul filma atmosfera din piață, eu mergeam printre oameni, înregistrând fragmente de dialoguri ce aveau să-mi servească apoi la comentariul cu care aveam să ilustrez imaginile, având grija să nu compromit pe cineva, putând fi identificat mai târziu pe ecran. Grazia mă urmărea cu atenție din alt unghi, iar eu o urmăream pe ea. Respecta instrucțiunile pe care i le dădusem, de a filma pentru început clădirile cele mai înalte, pentru a coborî apoi puțin câte puțin, deplasând camera spre laturi şi încheind cu imaginea carabinierilor. Voiam să prindem tensiunea de pe chipurile ior, din ce în ce mai mare, pe măsură ce creştea animația din piață, la apropierea amiezii. Dar aceştia au observat foarte repede traiectoria camerei, s-au simțit observați şi i-au cerut Graziei să le arate autorizația de a filma pe stradă. Am văzut cum le-o arăta şi graba cu care agentul s-a declarat mulțumit şi mi-am continuat traiectul cu un sentiment de uşurare. Am aflat mai târziu că acel carabinier îi ceruse Graziei să nu fie

filmați, dar n-a avut argumente când ea îi replicase că excepția nu figura în licență şi invocase condiția ei de italiancă pentru a nu accepta ordine lipsite de respect. Chestiunea m-a interesat, căci ne demonstra că faptul de a fi o echipă europeană prezenta în Chile avantajele pe care le prevăzusem.

Şi cei care rămân sunt exilați

Carabinierii deveniseră pentru mine o obsesie. Am trecut de mai multe ori pe lânga ei, cautând ocazia de a intra în vorba. Deodată, neputând rezista unui impuls, m-am apropiat de o patrulă şi am pus câteva întrebări despre clădirea colonială a Municipalității, avariată de cutremurul din luna martie a anului trecut, care se reconstruia. Agentul mi-a răspuns fără să mă privească, pentru că nu pierdea din ochi nimic din cele ce se petreceau în piață. Tovarăşul său făcea la fel, dar, din ce în ce mai nerăbdător, mă privea din când în când cu coada ochiului, căci începea să-şi dea seama de prostia deliberată a întrebărilor mele. Apoi m-a privit drept în față cu o încruntare de temut şi mi-a ordonat:

— Circulați!

Dar vraja se rupsese şi neliniştea pe care mi-o trezeau se transformase într-un fel de beție. În loc să-i dau ascultare, am început să-i dăscălesc referitor la purtarea pe care poliția e obligată să o adopte față de curiozitatea unui străin paşnic. Şi nu mi-am dat seama că falsul meu accent uruguayan nu făcea fața unei încercări atât de grele, până când carabinierul nu s-a plictisit de cuvântarea mea civică şi nu mi-a ordonat să mă legitimez.

Poate că în nici un alt moment al călătoriei n-am suferit o descărcare de spaimă ca aceea. M-am gândit la toate: să câştig timp, să rezist şi chiar să fug în goana mare, deşi ştiam că aş fi fost prins.

M-am gândit la Elena, care cine ştie pe unde era atunci, şi prin minte mi-a sticlit, ca o luminiță îndepărtată, gândul că

operatorul de imagine avea să filmeze totul şi că dovada aceea de necontestat a arestării mele avea să fie răspândită în străinătate. Mai mult, Franquie era pe-aproape şi, cunoscându-l cum îl cunoşteam, eram sigur că nu mă pierduse din ochi. Cel mai uşor, desigur, era să mă legitimez cu paşaportul, deja încercat pe diferite aeroporturi. Dar mă temeam de control, căci doar atunci îmi amintisem de eroarea de moarte pe care o duceam cu mine. În aceeaşi servietă cu paşaportul țineam şi adevărata mea carte de identitate chiliană, pe care o uitasem acolo din neatenție, ca şi o carte de credit cu numele meu adevărat. Conştient că nu-mi mai rămânea decât să-mi asum riscul cel mai puțin periculos, am arătat paşaportul. Carabinierul, care nu era prea sigur de ceea ce trebuia să facă, a aruncat o privire fotografiei şi mi l-a înapoiat cu un gest mai puțin aspru.

— Ce vreți să ştiți despre edificiu? m-a întrebat.

Am răsuflat uşurat.

— Nimic, am spus. Mă amuzam.

Incidentul m-a lecuit pentru tot restul călătoriei de neliniştea pe cure mi-o transmiteau carabinierii. De atunci i-am privit cu tot atâta naturalețe ca şi chilienii legali sau clandestini, care sunt mulți, iar de două sau de trei ori a trebuit să le cer favoruri ocazionale, pe care ei mi le-au făcut cu plăcere. Printre altele, nici mai mult, nici mai puțin, decât să mă ducă la aeroport cu un automobil-patrulă, ca să pot prinde un avion internațional, cu doar câteva minute înainte ca poliția să-mi descopere prezența la Santiago. Elena nu a putut admite să am sfidat poliția numai pentru a mă detensiona, iar relațiile noastre de muncă, care înregistrau deja unele fisuri primejdioase, au început să se deterioreze.

Dar cel puțin m-am căit de imprudența mea înainte ca ea sau altcineva să-mi facă observație. De cum mi-a înapoiat carabinierul paşaportul, i-am făcut Graziei semnul convenit pentru terminarea filmării. La rândul său, Franquie, care privise totul din alt capăt al pieței, tot atât de neliniştit ca şi

mine, s-a grăbit să-mi iasă în cale, dar l-am rugat să vina să mă ia de la hotel după prânz. Voiam să fiu singur.

M-am aşezat pe un scaun, să citesc ziarele zilei, dar parcurgeam rândurile fără să le văd, într-atât mă emoționa faptul de a sta aşezat acolo, în dimineața aceea străvezie de toamna, şi nu mă puteam concentra. Deodată, din depărtare s-a auzit bătând de ora douăsprezece, porumbeii şi-au luat zborul speriați, iar orologiul Catedralei a prefirat în văzduh acordurile celui mai mişcător cântec al Violetei Parra: *Mulțumire vieții.* Era mai mult decât puteam suporta. M-am gândit la Violeta, la nopțile ei fără merinde şi fără adăpost din Paris, m-am gândit că întotdeauna existase un sistem care a negat-o, care nu i-a simțit cântecele şi şi-a râs de firea-i răzvrătită. Un preşedinte glorios trebuise să moară luptând cu arma în mână, Chile trebuise să sufere martiriul cel mai sângeros din istorie, iar Violeta Parra trebuise să moară de propria mână, pentru ca patria să-i descopere profundele valori umane şi frumusețea cântecului. Chiar şi carabinierii o ascultau cu devoțiune, fără să aibă nici cea mai mică idee despre cine era, ce gândea şi de ce cânta în loc să plângă, de cât i-ar fi detestat, de-ar fi fost acolo, bolnavă de miracolul acelei toamne splendide.

Dornic să-mi recapăt trecutul pas cu pas şi palmă cu palmă, m-am dus singur la o locantă din oraşul de sus, unde Ely şi cu mine obişnuiam să prânzim când eram logodiți. Era aceeaşi, se mânca în aer liber, cu mesele puse sub ulmi şi cu multe flori ce creşteau la voia întâmplării, dar locul crea impresia că nu mai exista de multă vreme. Era pustiu. A trebuit să fac tărăboi ca să mi se dea atenție şi au întârziat aproape un ceas până mi-au servit o bucată bună de carne friptă. Eram pe terminate, când a intrat o pereche, pe care nu o mai văzusem de când Ely şi cu mine eram clienți asidui ai locului. El se numea Ernesto, mai cunoscut ca Neto, iar ea Elvira. Aveau o dugheană întunecoasă la câteva străzi mai încolo, unde vindeau stampe, medalii cu sfinți, mătănii, relicvarii şi ornamente funebre. Dar n-aveau nimic în comun

cu afacerea, căci firea le era batjocoritoare şi mintea uşuratică; în unele sâmbete, când era vreme bună, obişnuiam să rămânem acolo până noaptea târziu, bând vin şi jucând cărți. Când i-am văzut cum intrau ținându-se de mână, ca întotdeauna, m-a suprins nu numai fidelitatea lor față de acel loc, după atât de multe schimbări petrecute în lume, ci şi cât de mult îmbătrâniseră. Nu mi-i aminteam ca pe o pereche convențională, ci mai curând ca pe doi logodnici întârziați, entuziaşti şi ageri, iar acum păreau doi bătrâni graşi şi fanați. Au fost ca o oglindă, în care mi-am văzut pe loc propria bătrânețe. Dacă m-ar fi recunoscut, m-ar fi privit cu siguranță cu aceeaşi stupoare, dar m-a ocrotit travestiul de uruguayan bogat. Au mâncat la o masă din apropierea mea, trăncănind cu glas tare, dar de-acum fără elanurile din alte vremuri; din când în când mă priveau curioşi, fără să bănuiască măcar că vreodată stătusem fericiți la aceeaşi masă. Atunci am devenit conştient de anii de exil, lungi şi devastatori. Şi nu numai pentru noi, cei care plecaserăm, cum crezusem eu până atunci, ci şi pentru ei, cei care rămăseseră.

IV
SANTIAGO DE CHILE ARE CINCI PUNCTE CARDINALE

Am mai filmat la Santiago încă cinci zile, timp suficient pentru a demonstra utilitatea sistemului nostru, şi în toată această vreme am păstrat telefonic legătura cu echipa franceză, din nord, şi cu echipa olandeză, din sud. Legăturile Elenei erau foarte eficiente, astfel încât aranja treptat interviurile pe care voiam să le luăm conducătorilor clandestini, ca şi oamenilor politici ce acționau în legalitate.

În ceea ce mă priveşte, mă resemnasem să nu exist. Era un sacrificiu greu de suportat pentru mine, căci erau numeroase rude şi prieteni pe care voiam să-i vad. Începând cu ai mei, şi tot atâtea clipe din tinerețe pe care doream să le retrăiesc. Dar se aflau în lumea interzisă mie, cel puțin până

terminam filmul, astfel încât mi-am înăbuşit sentimentele şi mi-am asumat ciudata condiție de exilat în propria țară, forma cea mai amară a exilului.

Arareori m-am simțit neajutorat pe stradă, dar tot timpul m-am simțit singur. În orice loc m-aş fi aflat, privirile Rezistenței mă ocroteau, chiar fără să-mi dau seama. Doar când mă întâlneam cu persoane de absolută încredere, pe care nu voiam să le compromit nici măcar în fața propriilor prieteni, ceream dinainte să mi se retragă supravegherea. Când Elena a încheiat ajutorul ce mi-l dădea pentru a pune treaba pe roate, eram de-acum antrenat să mă descurc singur şi, prin urmare, nu s-a petrecut nici un incident. Filmul a fost făcut după cum fusese prevăzut şi nici unul dintre colaboratorii mei n-a avut nici cea mai mică neplăcere, din pricină vreunei neglijențe sau greşeli comise de mine. Cu toate acestea, unul dintre responsabilii operațiunii mi-a zis bine dispus când eram ca şi ieşit din Chile:

— Niciodată, de când e lumea lume, nu au fost violate atât de des şi în chip atât de primejdios atât de multe norme de securitate.

În orice caz, esențial e că în mai puțin de o săptămână depăşisem planul de filmare în Santiago. Un plan foarte flexibil, care îngăduia tot soiul de schimbări la fața locului, iar realitatea ne-a demonstrat că acesta era singurul mod de a acționa într-un oraş imprevizibil care, în fiece clipă, ne făcea câte o surpriză şi ne inspitea cu idei nebănuite.

Până atunci, schimbasem hotelul de trei ori. El Conquistador era confortabil şi practic, dar, fiind chiar în sânul represiunii, aveam motive să credem că era printre cele mai supravegheate. Fără doar şi poate, ca toate hotelurile de cinci stele, pe unde mişunau neîntrerupt străinii, suspecți din principiu în ochii serviciilor dictaturii. Totuşi, în cele de categoria a doua, unde controlul intrărilor şi al ieşirilor e îndeobşte mai rigid, ne temeam să nu atragem mai mult atenția. Aşa că cel mai sigur era sa ne mutăm la două, trei zile, fără să ne preocupăm de numărul stelelor şi fără să mai

revenim vreodată în acelaşi hotel, căci am superstiția că întotdeauna îmi merge rău, dacă mă întorc într-un loc unde am fost în primejdie. Credința asta şi-a făcut loc în mintea mea la 11 septembrie 1973, în timp ce aviația bombarda Palatul La Moneda şi oraşul cădea prada confuziei. Reuşisem să scap fără probleme din birourile de la Chile Films, unde mă dusesem pentru a încerca să fac față loviturii militare de stat împreună cu tovarăşii mei dintotdeauna, dar după ce condusesem cu automobilul meu până la Parcul Forestier un grup de prieteni care aveau motive să se teamă pentru propriile vieți, am comis atunci grava eroare de a mă întoarce. M-am salvat ca prin minune, aşa cum am povestit.

Ca o precauție în plus în schimbarea hotelurilor, după cea de-a treia mutare, Elena şi cu mine am hotărât să avem odăi separate, fiecare cu noua personalitate. Uneori ne înscriam eu ca regizor şi ea ca secretară, alteori, ca şi cum nu ne-am fi cunoscut. În rest, această separare treptată se potrivea foarte bine cu relațiile noastre, extrem de eficiente în planul muncii, deşi din ce în ce mai incomode în cel personal.

Trebuie să spun că doar în două din multele hoteluri unde am tras am avut motive de îngrijorare. Primul a fost Sheraton. Chiar în noaptea sosirii noastre, de cum am adormit, a început să sune telefonul. Elena s-a dus la o reuniune secretă, care a durat mai mult decât fusese prevăzut, şi a trebuit să rămână să doarmă în casa unde a prins-o ora interdicției de circulație, aşa cum avea să se mai întâmple şi în alte dați. Am răspuns buimac, fără să-mi dau seama unde mă aflam, şi, ceea ce era mai rău, fără să-mi amintesc cine eram în clipa aceea. O voce chiliană a întrebat de mine, dar sub numele de împrumut. Era gata să răspund că nu-l cunoşteam pe domnul acela, când m-am deşteptat, surprins că mă căuta cineva cu numele acela, la ora şi în locul acela.

Era telefonista hotelului care voia să-mi facă legătura pentru o convorbire internațională. Într-o secundă mi-am dat seama că numai Elena şi Franquie ştiau unde trăsesem, şi că

nu era probabil ca vreunul din ei să mă cheme în felul acesta, la ora aceea din zorii zilei, şi cu trucul convorbirii internaționale, decât dacă era vorba de o chestiune de viață şi de moarte. Aşa că am hotărât să răspund. O femeie care vorbea în engleză a dat drumul pe un ton familiar unei rafale de vorbe căreia nu-i puteam ține piept, spunându-mi: *darling, sweetheart, honey* şi, când am izbutit s-o întrerup pentru a o lămuri că nu vorbeam engleză, a închis cu un suspin foarte dulce: *shit.* Cercetările pe care le-am făcut împreună cu centralista hotelului au fost zadarnice şi am putut descoperi numai că în hotel se aflau doi clienți cu nume apropiate celui din paşaportul meu fals. N-am putut dormi nici un minut şi, de cum a sosit Elena, pe la şapte dimineața, am plecat din hotel.

A doua spaimă am tras-o în mucegăitul Hotel Carrera, de la ale cărei ferestre frontale se vede în întregime Palatul La Moneda, şi a fost retrospectivă. Câteva zile după ce am dormit acolo, o pereche foarte tânără, care spunea că era în luna de miere, a închiriat odaia vecină cu cea pe care o ocupaserăm noi şi a instalat pe un trepied de fotograf o bazooka cu acțiune întârziată, îndreptată spre camera de lucru a lui Pinochet. Concepția şi mecanismul acesteia erau dintre cele mai bune, iar Pinochet se afla în birou la ora respectivă, dar picioarele trepiedului s-au desfăcut sub impactul împuşcăturii, iar proiectilul fără direcție a explodat în încăpere.

Cele cinci puncte

În vinerea celei de-a doua saptămâni, Franquie şi cu mine am hotărât că de a doua zi aveam să începem călătoriile prin țară cu automobilul, ducându-ne mai întâi la Concepcion. Nu realizasem încă interviurile cu conducătorii legali şi clandestini şi nici nu filmasem interioarele din La Moneda. Primele necesitau o pregătire complicată, iar Elena se ocupa de ele cu o sârguință admirabilă. Filmarea în La Moneda

fusese aprobată, dar autorizația oficială scrisă nu avea să ne fie înmânată decât peste o săptămână. Aşa că Franquie şi cu mine aveam la dispoziție timpul necesar pentru a ne încheia lucrul în țară. În acest scop, am cerut prin telefon ca echipa franceză să revină la Santiago de cum îşi termina programul din nord şi ca echipa olandeză să-şi continue programul în sud, mergând până la Puerto Montí şi, odată ajunsă acolo, să aştepte instrucțiuni. Ca întotdeauna, eu aveam să-mi continui lucrul alături de echipa italiană.

Aşa cum era prevăzut, vinerea aceea aveam să o folosim pentru a mă filma pe mine însumi pe străzi, astfel încât mai târziu serviciile dictaturii să nu poată nega că regizasem filmul chiar în Chile. Am filmat în cinci puncte tipice pentru Santiago: exterioarele Palatului La Moneda, Parcul Forestier, podurile de pe râul Mapocho, dealul San Cristobal şi Biserica San Francisco. În ultimele zile, Grazia le localizase şi studiase amplasamentele camerei de luat vederi, pentru a nu pierde nici un minut, căci era hotărât de-acum că fiecărui loc aveam să-i consacram doar două ore, deci zece în total. Eu urma să sosesc la cincisprezece minute după echipă şi, fără să vorbesc cu nici unul dintre membrii ei, aveam să dau câteva indicații de regie deja hotărâte cu Grazia.

Palatul La Moneda ocupa un spațiu compact, dar are două fațade principale, una înspre Piața Bulnes, pe bulevard, unde se află Ministerul Afacerilor Externe, şi alta înspre Piața Constituției, unde se afla preşedinția Republicii. După ce a fost distrus în bombardamentul din 11 septembrie, ruinele birourilor prezidențiale au fost părăsite. Guvernul s-a instalat în vechile birouri ale Comisiei ONU pentru Comerț şi Dezvoltare (UNCTAD), o clădire cu douăzeci de etaje căreia Guvernul militar, dornic de legitimitate, i-a dat numele marelui bărbat liberal don Diego Portales{8}. Acolo a rămas până acum zece ani, când au luat sfârşit interminabilele lucrări de restaurare a Palatului La Moneda, în timpul cărora i s-a adăugat o adevărată fortăreață subterană: subsoluri blindate, tuneluri secrete, ieşiri de siguranță, accese de

urgență la un parcaj oficial, care exista cu mult înainte sub carosabil. Cu toate acestea, în Santiago se spune că râvna birocratică a lui Pinochet a fost îngreunată de imposibilitatea de a-şi încinge eşarfa lui O'Higgins{9}, simbolul puterii legitime din Chile, distruse în timpul bombardării palatului. Odată, un reprezentant al puterii militare a încercat să acrediteze ideea că eşarfa fusese salvata din flăcări de către primii ofițeri care au ocupat La Moneda, dar afirmația era atât de ingenuă, încât n-a ținut.

Puțin înainte de orele nouă dimineață, echipa italiană filmase fațada dinspre bulevard, din fața monumentului înălțat în onoarea Tatălui Națiunii, Bernardo O'Higgins, unde acum arde permanent o flacără cu propan: "Flacăra libertății". Apoi s-au dus să filmeze cealaltă fațada, unde sunt mai vizibili carabinierii de elită ai gărzii palatului, cei mai eleganți şi cei mai înfumurați, care îndeplinesc ceremonia ştafetei de două ori pe zi, cu un delir al grandorii egal cu cel de la Palatul Buckingham, deşi sunt priviți de mai puțini curioşi din întreaga lume. Pe partea aceasta, paza e mai severă. De aceea, când carabinierii au văzut că echipa italiană se pregătea sa filmeze, s-au grăbit să ceară autorizația scrisă ce îi fusese cerută şi pe latura ce da spre bulevard. Se ştia fără greş: că în orice loc din oraş s-ar fi ivit camera de luat vederi, imediat şi-ar fi făcut apariția şi un carabinier pentru a cere autorizația scrisă.

Atunci am sosit şi eu. Ugo, cameramanul, un băiat simpatic şi hotărât, care se distra ca un japonez pe seama neîntreruptei aventuri a filmărilor, făcuse în aşa fel încât să-şi poată arata legitimația cu o mână, în timp ce cu cealaltă acționa camera, filmându-l pe carabinier, fără ca acesta să-şi dea seama. Franquie mă lăsase la patru străzi distanță de locul acela şi urma să mă ia cu maşina patru străzi mai încolo şi după cincisprezece minute. Dimineața era rece şi cețoasă, tipică toamnelor noastre premature, iar eu tremuram de frig, în ciuda paltonului meu de iarnă. Parcursesem distanța cu paşi repezi, ca să mă încălzesc, printre trecătorii grăbiți, şi am

mai mers o bucată, pentru ca echipa să aibă vreme să se legitimeze. Când m-am întors, m-au filmat fără nici un incident, pe când treceam prin fața Palatului La Moneda. După cincisprezece minute, echipa şi-a strâns catrafusele şi a plecat spre obiectivul următor. Eu am ajuns din urmă automobilul lui Franquie pe Strada Riquelme, în fața stației de metrou Los Heroes, şi am demarat în goana mare.

Parcul Forestier ne-a luat mai puțin timp decât prevăzusem, deoarece, revăzându-l, am înțeles că interesul meu pentru el era mai curând subiectiv. În realitate, e un loc foarte frumos şi propriu capitalei noastre, mai ales sub vântoasa de frunze galbene din acea liniştitoare zi de vineri. Cel mai tare mă atrăgea să-mi caut acolo dorurile. Acolo se afla Facultatea de Belle Arte, pe ale cărei scări am prezentat prima mea piesă de teatru, când de-abia sosisem din sat.

Mai târziu, când devenisem un regizor de film în faşă, trebuia să traversez parcul aproape în fiecare zi, când mă întorceam acasă, iar lumina frunzişului sau în amurg mi-a rămas pentru totdeauna legată de amintirea primelor mele filme. N-ar mai fi nimic de spus. Ne-am mulțumit să stabilim un scurt traiect pe care trebuia să-l străbat printre arborii ce-şi pierdeau frunzele în susur ca de ploaie, apoi am continuat să merg spre centrul comercial unde mă aştepta Franquie.

Vremea continua să fie străvezie şi rece, iar munții se vedeau clar pentru prima oară de când sosisem. Căci Santiago e o căldare între munți şi totul se zăreşte prin ceața poluării. La orele unsprezece dimineața, pe Strada Estado era, ca de obicei, multă lume, şi se intra de-acum la primul spectacol la cinematograf. La Rex anunțau *Amadeus* de Milos Forman, pe care voiam să-l văd cu orice preț, şi a trebuit să dau dovadă de multă voință ca să nu intru.

De cum dau colțul, soacră-mea!

Pe când filmam, în zilele din urmă, văzusem în trecere mulți cunoscuți: jurnalişti, oameni politici şi de cultură. Nu-

mi aduc aminte ca vreunul să mă fi privit măcar şi asta mă făcea mereu mai încrezător. Dar în vinerea aceea s-a întâmplat ceea ce mai devreme sau mai târziu trebuia să se întâmple. În fața mea, înaintând spre mine, am văzut o femeie distinsă, cu un costum taior de dril crem, fără palton, îmbrăcată aproape ca vara, pe care am recunoscut-o abia când era la mai puțin de trei metri distanță de mine. Era Leo, soacra mea. Ne văzusem cu mai puțin de şase luni în urma în Spania şi, pe deasupra, mă cunoştea atât de bine, încât era imposibil să nu mă recunoască la o distanță atât de mică. M-am gândiț să mă întorc, dar chiar atunci mi-am amintit că mă avertizaseră să-mi țin sub control acest impuls natural, căci multe persoane clandestine, care au trecut fără probleme văzute din fața, au fost recunoscute din spate. Aveam destulă încredere în soacra mea, pentru a nu mă alarma că avea să mă recunoască, dar nu era singură. Mergea la braț cu una din surorile ei, mătuşa Mina, care mă cunoştea şi ea, şi vorbea cu ea foarte încet, aproape şuşotind. Nici asta nu m-ar fi neliniştit, dacă circumstanțele ar fi fost altele, dar mă temeam de surpriza lor. N-ar fi fost de mirare să înceapă să strige de emoție în plină stradă: "Miguel, fiule, ai izbutit să intri, ce miracol!" Sau orice altceva asemănător. Pe lângă asta, pentru ele era primejdios să cunoască secretul prezenței mele clandestine în Chile.

În fața imposibilității de a face ceva, am decis să-mi continui drumul şi să o privesc cu cea mai mare atenție de care eram în stare, pentru a-i putea controla reacția, în caz că m-ar fi văzut. Abia de-a ridicat privirea când a trecut, iar ochii ei s-au întâinit cu ai mei, care o priveau țintă înspăimântați, dar a continuat să trăncănească cu mătuşa Mina, m-a privit fără să mă vadă şi am trecut atât de aproape unul de celălalt, că i-am simțit parfumul, i-am văzut ochii frumoşi şi dulci şi am auzit foarte clar ce spunea: "Copiii îți creează mai multe probleme când sunt mari". Şi a trecut mai departe.

De curând, i-am povestit această întâlnire la telefon, de la Madrid, şi a rămas trăsnită: dar conştiința ei n-a înregistrat

lucrul acesta. Pentru mine, întâmplarea a fost tulburătoare. Buimăcit de întâmplare, am căutat un loc unde să stau să mă gândesc şi am intrat într-un mic cinematograf unde rula *Insula fericirii*, un film italian căruia nu-i lipsea nimic pentru a fi pornografic. Am stat acolo cam zece minute. Am văzut bărbaţi zvelţi şi femei foarte frumoase şi vesele, care se aruncau în apa mării, într-o zi strălucitoare din cine ştie ce colţ de paradis.

Nici măcar nu am încercat să mă concentrez. Dar întunericul mi-a îngăduit să-mi refac expresia de pe chip şi abia atunci am înţeles cât de banale şi de liniştite îmi fuseseră zilele dinainte. La unsprezece şi un sfert, Franquie m-a luat cu maşina din colţul pe care-l făcea Strada Estado cu bulevardul şi m-a dus la următorul punct de filmare: podurile de pe râul Mapocho.

Râul Mapocho străbate oraşul, urmând un făgaş pietruit, şi are poduri foarte frumoase, cu magnifice structuri de fier ce le apără de orice cutremur. Pe vreme de secetă, cum era cazul atunci, scade şi se transformă într-un fir de noroi lichid, paralizat între nişte barăci mizerabile. În sezonul ploilor, dă pe-afară din cauza apelor ce vin din munţi, iar barăcile plutesc precum bărcuţele în derivă pe o mare de noroi. În lunile ce au urmat loviturii militare de stat, râul Mapocho s-a făcut cunoscut în lumea întreagă prin cadavrele maltratate pe care apele lui le purtau după asalturile nocturne ale patrulelor militare în cartierele mărginaşe: vestitele mahalale ale Capitalei. Dar, de vreo câţiva ani şi mai ales în acesta din urmă în întregime, drama râului Mapocho o constituie gloatele flămânde ce-şi dispută cu câinii şi cu vulturii resturile de mâncare pe care pieţele populare le aruncă în apă. E reversul miracolului chilian patronat de Junta Militară sub paradiziaca inspiraţie a Şcolii din Chicago.

Chile nu numai că a fost o ţară modestă până la Guvernul Allende, dar însăşi burghezia sa conservatoare considera că austeritatea era o virtute naţională. Pentru a oferi o impresionantă aparenţă de prosperitate imediată, Junta

Militară a reprivatizat tot ceea ce naționalizase Allende şi a vândut țara capitalului privat şi corporațiilor transnaționale. Rezultatul a fost o explozie a articolelor de lux, ce-ți luau ochii, dar erau inutile, şi a lucrărilor publice ornamentale, ce promovau iluzia unei bunăstări spectaculoase.

Într-un singur cincinal s-au importat mai multe lucruri decât în ultimii două sute de ani, şi asta cu credite în dolari, pe care Banca Națională le-a garantat cu banii luați pe reprivatizări. Complicitatea Statelor Unite şi a organismelor internaționale de credit a făcut restul. Dar realitatea şi-a arătat colții la ora plăților: şase sau şapte ani de miraje s-au prăbuşit într-unul singur. Datoria externă a statului Chile, care în ultimul an de guvernare a lui Allende era de patru miliarde, a ajuns acum la aproape douăzeci şi trei de miliarde de dolari. E suficient să dai o raită prin piețele populare de pe malurile râului Mapocho, ca să afli costul social al acestei risipe de nouăsprezece miliarde de dolari. Căci miracolul militar a îmbogățit şi mai mult un mic număr de bogați şi i-a sărăcit pe restul chilienilor.

Podul care a văzut totul

Cu toate acestea, în mijlocul acelui târg pe viață şi pe moarte, podul Recoleta de pe râul Mapocho e un amant neutru: e de folos atât pieților, cât şi cimitirului. În timpul zilei, înmormântările trebuie să-şi deschidă drum prin mulțime. Noaptea, când nu sunt interdicții de circulație, acela e drumul obligatoriu spre cluburile de tangou, nostalgice vizuini de amară mahala, unde groparii sunt campioni ai dansului. Dar ceea ce mi-a atras mai mult atenția în vinerea aceea, după atâția ani de când nu mai văzusem acele locuri sfinte, a fost numărul tinerilor îndrăgostiți ce se plimbau ținându-se de mijloc pe terasele ce dădeau spre râu şi se sărutau printre tarabele cu flori luminoase pentru morții din mormintele aflate în apropiere, iubindu-se pe-ndelete, fără să se intereseze de timpul ce nu-şi oprea zborul şi se scurgea

nemilos pe sub poduri. Doar la Paris, cu mulți ani în urmă, mai văzusem atâta iubire pe străzi, în schimb, îmi aminteam de Santiago ca de un oraş cu sentimente mai puțin vizibile, iar acum eram aici, asistând la un spectacol îmbucurător, care murise puțin câte puțin la Paris şi pe care-l credeam dispărut din lume. Atunci mi-am amintit ce-mi spusese cineva în zilele acelea la Madrid: "Iubirea înfloreşte în vremea ciumei".

Încă dinainte de Unitatea Populară, chilienii cu costume închise la culoare şi umbrele; femeile care nu puteau trăi fără noutățile şi bârfele Europei şi bebeluşii în costume de iepuraş din cărucioare dispăruseră pe aripile vântului înnoitor adus de Beatles. Moda tindea în chip definit spre confuzia sexelor: unisexul. Femeile aproape că se răseseră pe cap şi-şi disputau cu sexul opus pantalonii *patte d'elephant* strâmți pe şolduri, iar bărbații îşi lăsaseră părul să crească. Toate acestea au fost alungate de fanatismul fățarnic şi habotnic al dictaturii. O întreagă generație şi-a tăiat pletele înainte ca patrulele militare să le taie cu baionetele, aşa cum au făcut de nenumărate ori în primele zile ale loviturii militare.

Până în vinerea aceea petrecuta pe podurile de pe râul Mapocho nu-mi dădusem seamă că tineretul se schimbase din nou. Oraşul aparținea generației de după a mea. Copiii, care aveau zece ani la plecarea mea şi abia erau în stare să aprecieze catastrofa noastră în toată măreția ei, mergeau acum pe douăzeci şi doi de ani. Mai târziu, aveam să descoperim şi alte mărturii despre cum ştiuse generația lor, care se iubea în public, să se apere de cântecul de sirenă al seducției. Ei îşi impun gusturile, modul de trai, concepțiile originale despre iubire, artă, politică, spre senila exasperare a dictaturii. Nici o represiune nu-i poate opri. Muzica pusă la maximum ce se aude peste tot, chiar şi în autobuzele blindate ale carabinierilor, care o aud fără să ştie ce aud, sunt cântecele cubanezilor Silvio Rodriguez şi Pablo Milanes. Copiii care mergeau la şcoala primară în anii lui Salvador Allende sunt acum în fruntea Rezistenței. Acest lucru a fost pentru

mine o dovadă revelatoare şi totodată neliniştitoare şi pentru întâia oara m-am întrebat dacă, în realitate, recolta mea de doruri va servi la ceva.

Această îndoială mi-a trezit noi porniri. Numai pentru a îndeplini programul zilnic am dat o raită rapidă pe dealul San Cristobal şi apoi pe la Biserica San Francisco, a cărei piatră devenise aurie în amurg. Apoi l-am rugat pe Franquie să aducă de la hotel geanta mea de voiaj şi să vină să mă ia cu maşina peste trei ore de la ieşirea cinematografului Rex, unde am intrat să văd *Amadeus.* L-am mai rugat să-i spună Elenei că aveam să dispărem vreo trei zile. Nimic în plus. Încălcam normele stabilite, căci Elena trebuia să ştie în orice moment unde mă aflam, dar n-am putut evita lucrul acesta. Franquie şi cu mine ne-am dus la Concepcion fără ştirea nimănui, pentru câtă vreme era nevoie, cu un tren care pleca la orele unsprezece noaptea.

V
UN OM ÎN FLĂCĂRI ÎN FAȚA CATEDRALEI

A fost o inspirație de moment, deşi avea o bază rațională neîndoielnică. Mi se părea că trenul era mijlocul cel mai sigur pentru a calatori prin Chile, fără controalele de care trebuie să treci pe aeroporturi sau pe şosele. Şi, mai ales, pentru că puteam folosi nopțile, inutile în oraşe, din pricina interdicțiilor nocturne de circulație. Franquie nu era prea convins, deoarece ştia că trenurile sunt mijlocul de transport aflat sub cea mai strictă observație. Dar eu argumentam că, tocmai din acel motiv, erau cel mai sigur. Nici unui polițist nu i-ar trece prin minte că un clandestin ar putea călători cu un tren supravegheat. Franquie, din contră, credea că poliția ştia că oamenii clandestini călătoresc cu trenul, căci ea consideră că locurile cele mai sigure sunt cele mai controlate. Credea, pe lângă aceasta, că un om bogat, cu o lungă experiență şi mari afaceri în Europa, e dispus să călătorească în cele mai

minunate trenuri europene, dar nu în bietele trenuri de provincie din Chile. Cu toate acestea, l-a convins argumentul meu că avionul spre Concepcion nu era locul cel mai recomandabil pentru o întâlnire sau realizarea unui plan de muncă, fiindcă nu se ştia niciodată dacă ceața avea să îi permită să aterizeze. Între noi fie vorba, eu aş fi preferat oricum trenul, din cauza fricii mele incurabile de avion.

Aşa încât, la unsprezece noaptea ne-am urcat într-un tren din Gara Centrală, a cărei structură de fier are frumusețea de neînțeles a Turnului Eiffel, şi ne-am instalat într-un compartiment confortabil şi curat al vagonului de dormit. Muream de foame, căci de dimineața mâncasem doar două batoane de ciocolată la cinematograf, în timp ce tânarul Ylozart făcea salturi acrobatice în fața împăratului Austriei. Conductorul ne-a informat că puteam mânca numai la vagonul-restaurant, care nu comunica însă cu al nostru, printr-o dispoziție reglementară, dar chiar el ne-a dat soluția: înainte de plecarea trenului trebuia să mergem la restaurant, să mâncăm cum puteam şi să revenim în vagonul de dormit o oră mai târziu, în timpul opririi de la Rancagua.

Am făcut totul în graba mare, căci deja sunase ora interdicțiilor noc-turne de circulație, iar conductorii ne mânau strigând: "Grăbiți-vă, domnilor, grabiți-vă, să nu încălcăm legea". Numai că gardienilor din gara Rancagua, somnoroşi şi morți de frig, nu le pasa nici cât negru sub unghie de încălcarea consimțită şi inevitabilă a legii marțiale.

Gara era înghețată şi pustie, fără nici un suflet, acoperită de o ceață fantomatică. Semăna leit cu gările din filmele cu deportați în Germania nazistă. Deodată, în timp ce conductorii ne mânau din urmă, ne-a ieşit în cale un picolo din restaurant, purtând clasica jachețică albă şi ducând o farfurie cu orez, cu un ou prăjit deasupra.

A fugit vreo cincizeci de metri cu o viteză de neînchipuit fără ca farfuria să-şi piardă echilibrul magic, a dat-o pe fereastră ultimului vagon cuiva care, fără doar şi poate, îi

plătise, şi înainte ca noi să fi ajuns la al nostru, se şi întorsese la vagonul-restaurant.

Am străbătut cei aproape cinci sute de kilometri ce ne despărțeau de Concepcion într-o tăcere absolută, de parca interdicția de circulație pe timpul nopții ar fi fost obligatorie nu numai pentru pasagerii acelui tren somnambul, ci şi pentru toate ființele vii din natură. Uneori mă aplecam pe fereastră, dar nu izbuteam să vad prin ceață gările pustii, câmpurile pustii, vasta noapte pustie a unei țări în şomaj. Singura dovadă a existenței omului pe pământ erau interminabilele garduri de sârmă ghimpată de-a lungul liniei de tren, în spatele cărora nu era nimic, nici oameni, nici flori, nici animale — nimic. Mi-am amintit de Neruda: "Pâine, orez şi mere în tot locul; doar sârmă, sârmă, sârmă-n Chile". La orele şapte dimineața, când mai aveam încă mult de mers până să se termine sârmă ghimpată, am ajuns la Concepcion.

În timp ce ne socoteam cu privire la pasul următor, ne-am gândit să mergem să ne bărbierim. Din partea mea nu era nici o problemă. Profitasem de ocazie pentru a-mi lăsa încă o dată barba să crească. Mai rău era cu mutrele noastre de tâlhari la drumul mare, de care aveau să dea carabinierii, într-un oraş pe care toți chilienii îl considera arena marilor lupte sociale. Acolo s-a născut mişcarea studențească a anilor '60, acolo a găsit Salvador Allende un sprijin hotărâtor în alegeri şi tot acolo preşedintele Gabriel González Videla{10} a început represiunile sângeroase din 1946, puțin înainte de a înființa lagărul de la Pisagua, unde s-a antrenat în artele terorii şi ale morții un tânăr ofițer, pe numele său Augusto Pinochet.

Flori eterne în Piața Sebastián Acevedo

Din taxiul ce ne ducea în centrul oraşului, printr-o ceață deasă şi înghețată, am văzut crucea singuratică din atriumul Catedralei şi buchetul de imortele susținut de mâini necunoscute. Sebastián Acevedo, un umil miner cărbunar, îşi dăduse foc în acel loc, cu doi ani în urmă, după ce încercase

în zadar să convingă pe oricine să intervină pe lângă Centrala Națională a Informațiilor (CNI) pentru ca fiul său de douăzeci şi doi de ani şi fiica sa de douăzeci de ani, arestați pentru port ilegal de armă, să nu mai fie torturați.

Sebastián Acevedo nu a făcut o cerere, ci a dat un avertisment. Deoarece arhiepiscopul era plecat într-o călătorie, a vorbit cu funcționarii de la arhiepiscopie, cu jurnaliştii cei mai cunoscuți, cu liderii partidelor politice, cu mai marii industriei şi ai comerțului, cu oricine a vrut să-l asculte, inclusiv cu funcționari ai Guvernului, şi tuturor le-a spus acelaşi lucru: "Dacă nu faceți nimic pentru a împiedica torturarea în continuare a fiilor mei, îmi voi turna benzină pe cap şi-mi voi da foc în atriumul Catedralei". Unii nu l-au crezut. Alții n-au ştiut ce să facă. În ziua pe care-o menționase, Sebastián Acevedo s-a instalat în atrium, şi-a turnat o găleată de benzină pe cap şi a avertizat mulțimea adunată în stradă ca, de va trece dincolo de linia galbenă, îşi va da foc. N-a ținut seama nici de rugăminți, nici de ordine, nici de amenințări, încercând să-i împiedice sacrificiul, un carabinier a trecut peste linie, iar Sebastián Acevedo s-a transformat într-un rug omenesc.

A mai trăit încă şapte ore, lucid şi fără dureri. Emoția publică a fost atât de radicală, încât poliția s-a văzut obligată să-i îngăduie fiicei sale să-l viziteze la spital, înainte de a muri. Dar medicii n-au vrut ca ea să-l vadă în starea aceea oribilă şi i-au permis să-i vorbească numai prin citofon. "De unde ştiu eu că eşti tu, Candelaria?" a întrebat Sebastián Acevedo, auzindu-i vocea. Atunci, ea i-a spus diminutivul cu care o alinta când era mică. Cei doi frați au fost scoşi din camerele de tortură, aşa cum ceruse martirul cu propria viață, şi puşi la dispoziția unui tribunal obişnuit. De atunci, locuitorii din Concepcion au un nume secret pentru locul sacrificiului: Piața Sebastián Acevedo.

Nu-i uşor să te bărbiereşti la Concepcion!

Să apărem în acel bastion istoric la orele şapte dimineaţă, travestiţi în burghezi, dar nebărbieriţi, era un risc ce nu merita osteneala. Pe lângă asta, oricine ştia că un director de publicitate din timpurile acelea, care are un reportofon în miniatură, cu care-şi imprimă ideile, are în servietă un aparat electric de ras, pentru a se bărbieri în avion, în tren, în automobil, înainte de a ajunge la o întâlnire de afaceri. Cu toate acestea, poate că nu riscai prea mult la Concepcion căutând o frizerie unde să te bărbiereşti într-o sâmbătă oarecare, la orele şapte dimineaţa. Prima tentativă am făcut-o lângă Piaza de Armas, în singura frizerie deschisă la ora aceea, al cărui nume apărea scris pe uşă: Unisex. O fată de vreo douăzeci de ani, încă adormită, mătura salonul, iar un bărbat, aproape tot atât de tânăr ca ea, punea în ordine cutiile de pe toaletă.

— Un ras, am spus.

— Nu, a spus bărbatul; aici nu facem aşa ceva.

— Dar unde?

— Mergeţi mai înainte, a răspuns. Sunt multe frizerii.

Am mers până la strada următoare, spre locul în care Franquie rămăsese pentru a închiria un automobil, şi l-am găsit legitimându-se în faţa a doi carabinieri. Mi-au cerut şi mie actele, dar n-au fost probleme. Din contră, în timp ce Franquie închiria automobilul, unul din carabinieri m-a însoţit cale de încă două străzi până la altă frizerie, care tocmai deschidea, şi apoi s-a despărţit de mine, strângându-mi mâna.

Pe uşa acesteia apărea scris acelaşi lucru: Unisex. Ca şi la primul salon, înăuntru erau un bărbat de vreo treizeci şi cinci de ani şi o fată mai tânără. Bărbatul m-a întrebat ce voiam. I-am spus: "Să mă rad". Amândoi m-au privit miraţi.

— Nu, domnule, aici nu facem aşa ceva, mi-a spus el.

— Aici suntem unisex, a spus fata.

— Bine, am spus eu; dar oricât de unisex aţi fi, tot mă puteţi rade.

— Nu, domnule, a spus el, aici nu.

Şi s-au întors amândoi cu spatele. Am continuat să străbat străzile pustii, prin ceața apăsătoare, şi m-am mirat nu numai de numărul mare de frizerii unisex din Concepcion, ci şi de unanimitatea deprinderilor lor: în nici una nu au vrut să mă radă. Stăteam pierdut în ceață, când un copil al străzii m-a întrebat:

— Căutați ceva, domnule?

— Da, i-am spus, caut o frizerie care să nu fie unisex, ci numai pentru bărbați, ca pe vremuri.

Atunci m-a dus la o frizerie tradițională, care avea la uşă cilindrul cu spirală roşu cu negru şi scaunele rotative din vremea mea. Doi bătrâni cu şorțuri murdare se ocupau de un singur client. Unul îl tundea şi celălalt scutura cu o măturică părul ce-i cădea pe față şi pe umeri. Înăuntru mirosea a alifie, a alcool mentolat, a farmacie de pe timpuri şi abia atunci mi-am dat seama că acesta era mirosul căruia-i simțisem lipsa în frizeriile dinainte. Mirosul copilăriei mele.

— Un ras, am spus.

Şi ei, şi clientul m-au privit surprinşi. Bătrânul cu măturică m-a întrebat ceea ce fără doar şi poate gândeau toți trei:

— De unde sunteți?

— Chilian, am spus fără să mă gândesc şi m-am grăbit să rectific: dar sunt uruguayan.

Nu au observat că rectificarea era mai rea decât eroarea, dar m-au făcut să-mi dau seamă că de mulți ani nu se mai spunea în Chile *a se rade,* ci *a se bărbieri.* Poate de aceea în frizeriile unisex pentru tineri nu au înțeles jargonul meu demodat de vechi chilian. În schimb, în aceasta, s-au entuziasmat de venirea cuiva care vorbea ca-n timpurile bune, iar frizerul liber m-a aşezat în fotoliu, mi-a pus şervetul în jurul gâtului, după moda veche, şi a deschis un brici oxidat. Avea cel puțin şaptezeci de ani bătuți pe muchie, era înalt şi puhav, cu parul foarte alb şi o barbă nerasă de trei zile.

— Vă bărbieriți cu apă caldă sau cu apă rece? m-a întrebat.

Mâna în care ținea briciul îi tremura atât de tare, încât abia de-l putea ține.

— Cu apă caldă, desigur, i-am replicat.

— Atunci ne-a luat dracul, domnule, a zis, pentru că nu avem apă caldă, ci doar apă chioară şi rece.

Atunci m-am întors la prima frizerie unisex şi, când am spus că vreau să mă bărbieresc — nu să mă rad — s-au ocupat imediat de mine, dar cu condiția să mă şi tundă. De cum am acceptat, băiatul şi fata au transformat atitudinea neglijentă într-o lungă ceremonie profesională.

Ea mi-a pus un şervet în jurul gâtului, m-a spălat pe cap cu apă rece —căci nici acolo nu exista apă caldă — şi m-a întrebat dacă doream o mască numărul trei, patru sau cinci, şi dacă să-mi facă un tratament împotriva calviției. I-am cântat în strună, până când, deodată, pe când îmi usca fața, s-a oprit brusc, spunând ca pentru sine: "Ce ciudat!" Eu am deschis ochii speriat: "Ce e?" Ea s-a supărat mai mult decât mine.

— Aveți sprâncenele epilate! a spus.

Enervat de descoperirea ei, mi-a trecut prin minte să-i fac o glumă urâtă şi, privind-o languros, am întrebat-o:

— Da' ce, ai ceva împotriva poponarilor?

Ea s-a înroşit până la rădăcina părului şi a făcut semn cu capul că nu. Apoi m-a preluat frizerul şi, în pofida grijii şi a preciziei cu care i-am dat indicații, m-a tuns prea mult, m-a pieptănat în alt fel şi m-a transformat la loc în Miguel Littín. Era logic, căci stilistul de la Paris mersese cu intenție împotriva tendinței naturale a părului meu, iar acum cel din Concepcion nu făcuse decât să pună lucrurile la locul lor. Dar nu mi-a păsat, căci era uşor să mă pieptăn din nou precum celalalt eu al meu, ceea ce am şi făcut. Desigur că nu fără un mare efort moral, împotriva dorinței mele de a fi din nou eu însumi, într-un oraş îndepărtat, începătoşat, unde oricum nimeni nu avea să mă recunoască. După ce m-a tuns, fata m-

a dus în spate şi, cu tot felul de ezitări, de parcă ar fi fost vorba de ceva interzis, a pus maşina de bărbierit în priză lângă o oglindă şi mi-a dat-o să mă rad. Din fericire, nu aveam nevoie de apă caldă.

Un paradis al iubirii în iad

Franquie închiriase automobilul. Am luat micul dejun într-o cafenea unde, pentru că nici acolo nu exista apă caldă, am băut o cafea rece şi ne-am îndreptat spre minele de cărbune Lota y Schwager, parcurgând marele pod de peste Bío-Bío, râul cu cele mai îmbelşugate ape din Chile, ale cărui unde de metal somnolent abia de se puteau distinge în ceață. În secolul trecut, scriitorul chilian Baldomero Lillo{11} a descris amănunțit minele şi viața minerilor, iar cronica sa pare încă actuală. Atât ceața saturată cu funingine, cât şi condițiile de muncă, care continuă să pară anterioare revoluției industriale, te fac să crezi că te afli în Wales, cu un secol în urmă.

Înainte de sosire, trebuia să trecem prin trei controale. Cel mai greu a fost, după cum prevăzusem, primul. De aceea, când ne-au întrebat ce urma să facem la Lota y Schwager, am făcut uz de întreaga noastră artilerie verbală. Eu însumi am fost mirat de cursivitatea răspunsului meu. Am spus că veniseram să vedem parcul, unul dintre cele mai frumoase din America, datorită araucariilor bătrâne şi gigantice şi a numeroaselor statui, printre care mişună păuni de rău augur şi lebede cu gâtul negru. Voiam să-l folosim drept fundal într-un film de publicitate, care să prezinte lumii întregi prestigiul unui parfum nou, botezat *Araucaria,* în cinstea acelui loc idilic.

Nu există polițist chilian care să facă față unei explicații atât de lungi, cu atât mai puțin dacă exaltă peste măsură frumusețile patriei. Ne-au urat bun venit şi probabil că au anunțat sosirea noastră următorului post de control, căci acolo nu ne-au mai cerut să ne legitimăm, dar ne-au

percheziționat valijoarele şi automobilul. Nu i-a interesat decât camera super-8, pentru care, deşi nu era profesionistă, era nevoie de autorizație scrisă pentru a putea filma în mină. I-am lămurit că doream să ajungem doar la parcul cu statui şi cu lebede din vârful muntelui şi am încercat să le dăm lovitura de grație afişând o indiferență aristocratică.

— Nu ne interesează săracii, le-am spus.

Examinând fără prea mare interes fiecare lucru găsit, unul dintre carabinieri a replicat fără să mă privească:

— Pe-aici suntem săraci cu toții.

Au rămas mulțumiți de percheziție. O jumătate de oră mai târziu, la capătul unei cornişe înguste şi abrupte, am trecut fără nici o greutate de al treilea control şi am ajuns în parc. Un loc delirant, pe care don Matías Cousino, vestitul podgorean, l-a construit pentru doamna inimii sale. Pentru a-i face pe plac, a adus arbori fabuloşi din toate colțurile țării. A adus animale mitologice, statui de zei îndoielnici, care simbolizează diferite stări de suflet: bucurie, tristețe, nostalgie, iubire. În fundul parcului, se află un palat ca din basme, de pe ale cărui terase se vede Oceanul Pacific până în cealaltă parte a lumii.

Ne-am petrecut acolo întreaga dimineață, filmând cu camera super-8 locurile pe care echipa avea să le înregistreze după aceea cu o autorizație în toată regula. Încă de când filmam primele imagini, se apropiase de noi un paznic, pentru a ne avertiza că era interzisă chiar şi realizarea de simple fotografii. I-am repetat povestea cu filmul de publicitate pentru întreaga lume, dar el a ținut-o pe-a lui. Cu toate acestea, s-a oferit să ne întovărăşească până jos, la mine, ca să cerem o autorizație de la superiorii săi.

— Acum nu vom mai filma, i-am zis. Dar întovărăşeşte-ne, dacă vrei, ca să fii sigur.

A acceptat şi am reînceput să străbatem parcul împreună. Era tânăr şi avea un chip foarte trist. Franquie întreținea conversația, căci eu preferam să nu vorbesc mai mult decât strictul necesar, să nu mi se simtă prostul accent uruguayan.

La un moment dat, paznicul a vrut să fumeze şi i-am dat toate ţigările noastre. Atunci ne-a lăsat singuri şi am continuat să filmăm tot ce am crezut necesar. Nu numai sus, în parc, ci şi jos, în jurul minelor. Am stabilit punctele care mă interesau: unghiurile, lentilele, distanţele, spaţiul complet al marelui parc şi apoi mizeria de jos, unde trăiesc buimaci mineri şi pescari. O realitate maniheistă şi aproape neverosimilă, dar reală.

Barul unde se duc să doarmă pescăruşii

Când am coborât, după miezul zilei, tocmai ieşeau în larg luntrele ce se aventurează zilnic până spre apropiata insula Santa María, pe o mare înspăimântătoare şi primejdioasă, cu enorme valuri negre, cu familii întregi care duc uneltele uzate, lucruri şi animale pentru hrana. Minele de cărbune se afla în tuneluri adânci, care înaintează pe sub fundul marii, şi în ele lucrează ziua întreagă şi în condiţii mizerabile mii de muncitori. Afară, în jurul intrărilor în tuneluri, sute de bărbaţi şi de femei, ca şi copiii lor scurmă pământul precum cârtiţele, scoţând cu unghiile reziduurile miniere. Sus, în parc, aerul e curat şi transparent, din cauza oxigenului primenit de copaci. Jos, praful de cărbune din ceaţă se trage în piept, făcând respiraţia dureroasă şi sedimentându-se în bronhii. Văzută de sus, marea e de o frumuseţe inimaginabilă. Jos, e tulbure şi tumultoasă.

Aceasta era fortăreaţa politică şi emoţională a lui Salvador Allende. În 1958, aici a avut loc ceea ce atunci s-a numit "marşul cărbunelui", când minerii au străbătut podul de peste Bío-Bío într-o masă compactă, neagră, tăcută, şi au ocupat oraşul Concepcion cu steaguri şi pancarte, dând dovadă de o hotărâre de luptă atât de mare, încât au pus în şah Guvernul. Episodul a fost înregistrat în *Steagurile poporului,* regizat de compatriotul Sergio Bravo, unul dintre cele mai emoţionante filme documentare chiliene. Allende era acolo şi cred că atunci i-a fost clar că se bucura de sprijinul întregului popor.

Apoi, când a ajuns preşedinte, una din primele sale călătorii a avut drept scop un dialog cu minerii în Piaza de Lota.

Eu eram în suită. Mi-a atras atenția faptul că un bărbat ca el, care întotdeauna s-a mândrit cu vitalitatea sa tinerească la şaizeci de ani, a spus în ziua aceea ceva ce i-a ieşit din adâncul sufletului:

"Am trecut de vârsta timpurie, sunt aproape un bătrân". Minerii micuți, fără lustru, ermetici, cărora timp de atâția ani li se făcuseră promisiuni nicicând împlinite, au stat de vorbă cu el fără rezerve, devenind bastionul definitiv al victoriei lui. Una dintre primele măsuri pe care Allende le-a luat apoi, când se afla în fruntea Guvernului, a fost, aşa cum promisese în seara aceea la Lota y Schwager, naționalizarea minelor. Iar una dintre primele măsuri luate de Pinochet a fost reprivatizarea lor, aşa cum a făcut cu aproape toate celelalte: cimitirele, trenurile, porturile şi chiar strângerea gunoiului.

Odată terminat planul de filmare în mine, la ora patru după-amiază, fără ca vreo autoritate militară sau civilă să fi încercat să ne împiedice, ne-am întors la Concepcion prin Talcahuano. Era greu de înaintat printre numeroşii mineri care se întorceau acasă prin ceață, trăgând după ei vagonețiii cu bucăți de cărbune recuperate din deşeurile miniere. Bărbați mititei şi fantasmagorici, femei micuțe şi puternice, ducând în spate enormi saci cu cărbuni, creaturi de coşmar care ieşeau dintr-o dată din ceață, abia luminate de farurile maşinii.

Talcahuano e principalul port militar din Chile: aici se află sediul şcolii navale de subofițeri şi şantierul naval cel mai activ al țării. A devenit celebru în zilele ce au urmat loviturii de stat, datorită tristului privilegiu de a fi locul de obligatorie concentrare a deținuților politici care urmau să fie duşi în infernul din insula Dawson. Pe străzi, amestecați cu minerii în zdrențe, se zăresc tinerii cadeți cu uniforme ninse şi nu-i uşor să respiri aerul contaminat de teribilele emanații ale fabricilor de făină de peşte, de catranul şantierului naval şi de putreziciunea mării.

Spre deosebire de ceea ce presupuneam, nu se făcea nici un control militar al călătorilor. Majoritatea caselor erau în întuneric, iar puținele lumini de la ferestre păreau opaițe din alte vremi. Nu mâncasem nimic după cafeaua înghețată de la micul dejun, astfel încât neaşteptata ivire a unui restaurant luminat a fost ceva de basm. Şi chiar mai mult, când ne-am dat seama că era plin de pescăruşi, care intrau prin terasele dinspre mare. Niciodată nu mai văzusem atât de mulți şi nici nu-i mai văzusem ieşind din întuneric şi zburând pe deasupra capetelor clienților impasibili, de parcă ar fi fost orbi şi hăbăuci, lovindu-se de toate obiectele şi făcând un zgomot ca de abordaj. Am luat micul dejun la ora cinci şi am mâncat preistorice fructe de mare chiliene, cu miros de mări teritoriale, adânci şi înghețate, şi apoi ne-am întors la Concepcion. Ne-am urcat în trenul spre Santiago din mers, pentru că am găsit închisă agenția de la care închiriasem automobilul şi am pierdut aproape patru ore căutând o persoană căreia să i-l înapoiem.

VI
DOI MORȚI NEMURITORI: ALLENDE ŞI NERUDA

Mahalalele, enorme cartiere mărginaşe ale celor mai mari oraşe chiliene, sunt oarecum teritorii eliberate, cum ar fi o *casbah* din oraşele arabe, ai căror locuitori tăbăciți de sărăcie au dezvoltat o uimitoare cultură labirintică. Poliția şi armata preferă să nu se aventureze, înainte de a se gândi de două ori, printre acei faguri de săraci, unde un elefant poate dispărea fără urmă, în care trebuie să înfrunte forme de rezistență originale şi inspirate, care scapă metodelor convenționale de represiune. Această condiție istorică a transformat mahalalele în poli activi de coagulare electorală, în timpul regimurilor democratice, şi a dat întotdeauna bătaie de cap guvernelor. Pentru noi, mahalalele au fost decisive pentru a putea stabili, în termenii fil-mului-mărturie, care e starea de spirit a

populației față de dictatură şi cât de vie se păstrează amintirea lui Salvador Allende.

Prima noastră surpriză a fost să constatăm că numele marilor conducători din exil nu spun prea multe noii generații, care astăzi ține în şah dictatura. Ei sunt protagoniştii unei legende glorioase, care nu prea are legătură cu realitatea actuală. Deşi poate părea paradoxal, acesta este cel mai mare eşec al regimului militar. La începutul guvernării, generalul Pinochet şi-a proclamat voința de a rămâne la putere până va şterge din memoria noilor generații ultima rămăşiță a sistemului democratic. Dar nu şi-a imaginat niciodată că victima acestei dorințe exterminatoare va fi tocmai propriul regim. Cu puțin timp în urmă, exasperat de agresivitatea băieților care luptă în strada împotriva trupelor de şoc sau cu arma în mâna în ilegalitate, care conspiră şi fac politică pentru a restabili un sistem pe care mulți dintre ei nici nu l-au cunoscut, generalul Pinochet şi-a ieşit din fire şi a strigat că tineretul face ceea ce face pentru că nu are nici cea mai mică idee despre ce era democrația în Chile.

Trecutul e susținut de numele lui Salvador Allende, iar cultul memoriei lui atinge în mahalale dimensiuni mitice. Aceste mahalale ne interesau, înainte de orice, pentru a cunoaşte condițiile în care se trăieşte, gradul de conştientizare a dictaturii şi imaginarul formelor de luptă. La toate ni s-a răspuns cu spontaneitate şi cu sinceritate, dar răspunsurile erau legate întotdeauna de amintirea lui Allende. Multe mărturii separate păreau una singură: "Am votat întotdeauna cu el, niciodată cu altul". Lucrul acesta se explica prin faptul că, de-a lungul vieții, Allende a fost de multe ori candidat şi că, înainte de a fi ales, se complăcea să spună că epitaful său avea să fie: "Aici zace Salvador Allende, viitor preşedinte al Republicii Chile." Până să fie ales, fusese de patru ori candidat, dar înainte fusese deputat şi senator, şi a continuat să fie în alegeri succesive. Pe lângă aceasta, în lunga-i carieră parlamentară, fusese candidat al majorității

provinciilor din cuprinsul țării, de la frontiera cu Peru până în Patagonia, astfel încât nu numai că le cunoştea profund fiecare centimetru pătrat, diversele culturi, oamenii, cu amărăciunile şi visele lor, dar întreaga lor populație îl cunoştea în carne şi oase. Spre deosebire de atâția alți politicieni, care au fost văzuți doar în presă sau la televiziune, sau ascultați la radio, Allende aducea politica în case, din cămin în cămin, în contactul cald şi direct cu semenii, aşa cum se cuvenea să facă un om care rămăsese ceea ce era în realitate: un medic de familie. Modul în care înțelegea ființa umană şi instinctul aproape animalic al îndatoririi politice de care dădea dovadă ajungeau să trezească sentimente contradictorii deloc uşor de conciliat. Când deja ajunsese preşedinte, la o manifestație, un bărbat a defilat prin fața lui cu o pancartă insolită: "Guvernul acesta e de rahat, dar e al meu". Allende s-a ridicat, l-a aplaudat şi a coborât să dea mâna cu el.

În lungul nostru drum prin țară nu am găsit nici un loc care să nu păstreze urma trecerii lui. Întotdeauna dădeam de cineva care dăduse mâna cu el, căruia îi botezase un fiu, căruia îi vindecase o tuse rebelă cu o infuzie de frunze din curtea casei sale, căruia îi găsise de lucru sau pe care îl bătuse la şah. Orice lucru atins de el era păstrat ca o relicvă. Unde ne aşteptam mai puțin ne arătau un scaun mai bine păstrat decât celelalte: "A stat odată pe el". Sau ne arătau un flecuşteț artizanal: "El ni l-a dăruit". O fată de nouăsprezece ani, care avea un fiu şi era din nou însărcinată, ne-a spus: "Eu i-l arăt mereu fiului meu pe cel care ne-a fost preşedinte, deşi de-abia l-am cunoscut, căci aveam abia nouă ani când s-a dus". Am întrebat-o ce-şi amintea de el şi ne-a spus: "Eram cu tata şi am văzut că vorbea de la un balcon, agitând o batistă albă"; într-o casă unde se afla o icoană cu Sfânta Fecioară del Carmen, am întrebat-o pe stăpână dacă fusese adepta lui Allende şi ea ne-a răspuns: "Nu am fost: sunt". Atunci a dat la o parte icoana Fecioarei şi în spatele ei era un portret al lui Allende.

Pe timpul Unității Populare, în piețele populare se vindeau mici busturi ale lui, venerate acum în mahalale, înconjurate de glastre cu flori şi candele. Amintirea i se perpetuează în toți, în bătrânii care au votat de patru ori pentru el, în cei care au votat de trei ori, în cei care l-au ales, în copiii care-l cunosc numai din tradiția memoriei istorice. Mai multe femei intervievate au repetat aceeaşi frază: "Singurul preşedinte care a vorbit de drepturile femeii a fost Allende". Şi aproape niciodată nu-i spun pe nume, ci zic doar: "Preşedintele", de parcă încă ar mai fi, de parcă ar fi fost singurul, de parcă ar aştepta să revină. Dar în memoria mahalalelor se păstrează nu atât imaginea lui, cât măreția gândirii lui umaniste. "Nu ne pasă nici de casă, nu ne pasă nici de masă, ne vrem demnitatea acasă", spun. Şi adaugă: "Vrem doar ceea ce ni s-a luat: vocea şi votul".

Doi morți nemuritori

Cultul lui Allende e mult mai puternic la Valparaiso, zgomotosul port unde s-a născut, a crescut şi s-a format ca politician. Acolo, în casa unui cizmar anarhist, a citit primele cărți teoretice şi s-a molipsit pentru vecie de pasiunea lăuntrică pentru şah. Bunicul său, Ramon Allende, a fondat prima şcoală laică şi prima lojă masonică din Chile, în care Salvador Allende a ajuns la gradul suprem de Mare Maestru. Prima lui activitate memorabilă datează din vremea celor "douăsprezece zile socialiste" ale deja miticului Marmaduque Grove{12}, al cărui frate s-a căsătorit cu o soră a lui Allende.

E ciudat că regimul dictatorial l-a îngropat pe Allende la Valparaiso unde, fără doar şi poate, chiar el ar fi dorit oricum să fie îngropat. În noaptea de 11 septembrie 1973, fără anunțuri şi ceremonii, l-au dus acolo cu un avion primitiv cu elice al Forțelor Aeriene, prin ale cărui fisuri pătrundeau vânturile înghețate ale sudului, doar în tovărăşia soției, Hortensia Busi, şi a surorii sale, Laura. Un vechi membru al Serviciilor Secrete ale Juntei Militare, care a intrat o dată cu

primii asaltanți în Palatul La Moneda, i-a declarat jurnalistului american Thomas Hauser că văzuse cadavrul preşedintelui "cu capul despicat şi resturi de creier împrăştiate pe podea şi pe perete". Probabil că de aceea, când doamna Allende a cerut să-i vadă chipul în sicriu, militarii au refuzat să-l dezvelească, iar ea n-a putut zări decât ceva inform, acoperit cu un cearşaf. L-au îngropat în mausoleul familiei lui Marmaduque Grove din cimitirul Santa Ines, fără alte ofrande decât un buchet de flori adus de soția lui, iar pe mormânt scria: "Aici este îngropat Salvador Allende, preşedinte al Republicii Chile". S-a crezut că astfel venerația poporului nu avea să poată ajunge până la el, dar lucrul acesta nu a fost posibil. Mormântul este acum locul unor neîntrerupte pelerinaje, iar mâini nevăzute îl acoperă mereu cu flori. Încercând să împiedice lucrul acesta, Guvernul a dat de înțeles că rămăşițele lui pământeşti au fost mutate în altă parte, dar mormântul continuă să fie acoperit cu flori proaspete.

Noile generații păstrează mereu viu şi cultul lui Pablo Neruda, în casa poetului din cătunul marin Isla Negra. Acest sătuc legendar nu e nici insulă, nici neagră, aşa cum o arată numele, ci un cătun de pescari situat la patruzeci de kilometri sud de Valparaiso, pe şoseaua San Antonio, cu drumuri de pământ galben şerpuind printre pini giganți şi cu o mare verde, cu valuri mari şi agitate. Pablo Neruda a avut acolo o casă, astăzi loc de pelerinaj al îndrăgostiților din lumea întreagă. Franquie şi cu mine ne duseserăm până acolo, pentru a stabili planul de lucru, în timp ce echipa italiană făcea ultimele filmări în portul Valparaiso; carabinierul de gardă ne-a arătat unde se aflau podul, locanta şi alte locuri pe care poetul le-a imortalizat în versuri, dar m-a avertizat că vizitarea casei era interzisă.

— O puteți vedea pe dinafară, a spus.

Aşteptând echipa în locantă, am înțeles că poetul fusese într-adevăr sufletul cătunului Isla Negra. Când se afla acolo, tineri din întreaga lume umpleau locul, având drept unic ghid

turistic cele douăzeci de poeme de dragoste ale lui. Nu doreau nimic altceva decât să-l vadă o clipă şi cel mult să-i ceară un autograf, căci le ajungea amintirea locului. Locanta era pe atunci un loc vesel şi zgomotos, unde Neruda îşi făcea din când în când apariția, purtând un poncho multicolor şi o căciulă de munte, mare şi lent ca un papă. Se ducea să vorbească la telefon, căci pusese să-i fie desființat telefonul, pentru a avea mai multă linişte, sau să convină cu dona Elena, proprietara, asupra vreunei cine pe care o oferea prietenilor acasă. Ceea ce înseamnă că bucătăria locantei era de mare rafinament, căci Neruda era specialist în delicatesele lumii şi ştia să le prepare ca un profesionist. Avea un cult foarte rafinat al mâncarurilor gustoase şi nu neglija nici cel mai mic amănunt când punea masa; era în stare să schimbe fața de masă, vesela şi tacâmurile ori de câte ori i se părea necesar, pentru ca ele să se potrivească felurilor de mâncare ce se serveau. Dar, după doisprezece ani de la moartea lui, totul părea atins de vântul dezolării. Dona Elena plecase la Santiago, copleşită de dor şi de durere, iar locanta stătea să se prăbuşească. Se mai păstra totuşi un vestigiu de o mare poezie: de la ultimul cutremur, la Isla Negra se simt mai tot timpul replici intermitente la zece, cincisprezece minute, atât ziua cât şi noaptea.

Pământul se cutremură fără întrerupere la Isla Negra

Am găsit casa lui Neruda la umbra şi sub paza pinilor, înconjurată pe toate cele patru laturi de un gard înalt de aproape un metru, ridicat de poet în jurul vieții lui private. Acum lemnul a mucegăit. Un anunț avertizează că locuința e sigilată de poliție şi că intrarea şi fotografiatul sunt interzise. Carabinierul care se învârtea pe acolo din când în când a fost şi mai explicit: "Aici totul e interzis". Cum ştiam asta încă dinainte de a sosi, cameramanul italian a adus două aparate, unul mare, la vedere, pentru a fi reținut la postul de carabinieri, şi unul portativ, ascuns. Mai mult, grupul a urcat

în trei automobile, care aveau să ducă filmele la Santiago pe măsură ce le realizam, astfel încât, dacă eram prinşi, să pierdem doar materialul avut în clipa aceea. Dacă am fi fost surprinşi, membrii echipei urmau să se poarte ca şi cum nu mă cunoşteau, iar Franquie şi cu mine ca nişte turişti nevinovați.

Uşile erau închise pe dinăuntru, ferestrele acoperite cu perdele albe, iar catargul de la intrare nu avea steag, căci acesta era arborat doar pentru a semnala că poetul se afla acasă. Dar, în mijlocul acestei nemărginite tristeți, atrăgea atenția splendoarea grădinii, pe care mâini necunoscute continuau să o îngrijească. După lovitura militară de stat, Matilde, soția lui Neruda, care murise cu puțin înaintea vizitei noastre, luase de acolo mobilele, cărțile, colecțiile de lucruri divine şi omeneşti pe care poetul le adunase de-a lungul întregii lui vieți rătăcitoare. Casa aceasta se deosebea de cele pe care bardul le avusese în diferite locuri din lume nu prin simplitate, ci mai curând printr-o grandilocvență impresionantă. Dorința fierbinte de a cuprinde natura nu numai în versuri magistrale a dus la adunarea unor colecții de enorme şi sucite ghiocuri, mascaroane de galioane, fluturi de coşmar, cupe şi pahare exotice. În una dintre casele lui, în mijlocul unui cabinet de lucru, dădeai brusc peste un cal împăiat, ce părea viu. De altfel, dintre marile-i obsesii creatoare, cea mai vizibilă după poezie era transformarea, după cum i se năzărea, a arhitecturii caselor unde locuia. Una dintre ele era atât de originală, încât pentru a trece din salon în sufragerie trebuia făcut un ocol prin patio, iar poetul avea umbrele de ploaie disponibile, pentru ca invitații să poată lua masa acolo, fără să răcească, pe vreme de ploaie. Nimeni nu se distra şi nici nu râdea mai mult decât el însuşi de propriile năzbâtii. Prietenii săi venezueleni, care făceau legătura între lipsa de gust şi lipsa de noroc, îi spuneau că acele colecții erau *pavosas*{13}. Adică, fatidice. Murind de râs, le spunea că poezia e antidotul oricărei vrăji şi a demonstrat-o până la saţietate cu temutele-i colecții.

În realitate, principala sa locuință se afla în Strada Marques del Plata din Santiago, unde a murit de o veche leucemie, agravată de tristețe, la doar câteva zile după lovitura militară de stat; casa a fost jefuită de patrulele represiunii, care au aprins ruguri de cărți în grădină. Cu banii de la Premiul Nobel, câştigat pe când era ambasador al Unității Populare la Paris, Neruda a cumpărat în Normandia, pe malul unui lac cu nuferi de culoare roz, vechiul grajd al unui castel şi l-a transformat, făcându-l locuibil. Avea acoperişuri înalte cât bolțile de biserică şi vitralii ale căror lumini îl învăluiau pe poet în culori radiante, când îşi primea prietenii aşezat în pat, îmbrăcat ca un pontif şi cu un aer pe măsură. Nu s-a bucurat de casa aceea nici măcar un an.

Dar casa din Isla Negra e cea pe care cititorii o identifică cu poezia sa cel mai bine. Chiar şi după moartea poetului şi în actuala ei stare de părăsire, casa e vizitată de o nouă generație de îndrăgostiți, care nu aveau mai mult de opt ani pe când poetul mai era încă în viață. Aceştia vin din lumea întreagă, pictează inimi cu inițiale şi scriu mesaje de iubire pe gardul ce împiedică intrarea. Majoritatea sunt variațiuni pe aceeaşi tema: "Juan şi Rosa se iubesc prin intermediul lui Pablo"; "Mulțumesc, Pablo, tu ne-ai învățat ce-i iubirea"; "Vrem să iubim tot atât de mult ca tine". Dar sunt şi altele, pe care carabinierii nu reuşesc nici să le prevină, nici să le şteargă: "Iubirea nu moare niciodată, generalilor"; "Allende şi Neruda trăiesc"; "Un minut de întuneric nu ne face orbi". Sunt scrise până şi în locuri greu imaginabile, iar gardul dă impresia ca generațiile de inscripții se suprapun, din lipsă de spațiu. Dacă cineva ar avea răbdare, ar putea reconstitui poeme întregi de-ale lui Neruda, punând în ordine versurile pe care îndrăgostiții le-au scris din memorie pe scândurile gardului. Dar cel mai mult ne-a impresionat în timpul vizitei faptul că la fiecare zece, cincisprezece minute, inscripțiile păreau să prindă viață, o dată cu replicile profunde ale cutremurului, care zguduiau pământul. Gardul dădea să iasă din pământ, scândurile scrâşneau din țâțâni şi se auzea

clinchet de sticle şi metale ca pe un cuter de pescuit în derivă, de aveai impresia că lumea întreagă se cutremura de atâta iubire risipită în grădina casei.

La momentul adevărului, toate precauțiile luate s-au dovedit inutile. Nimeni nu ne-a confiscat camerele, nici nu ne-a împiedicat să trecem, căci carabinierii plecaseră la masă. Am filmat totul, nu numai ceea ce era prevăzut, ci mult mai mult, căci pe Ugo părea că-l îmbătau cutremurările mării şi se băga până la brâu în valurile ce se spărgeau de stânci, cu vuiet preistoric. Îşi punea viața în primejdie, căci, şi fără să se cutremure, marea neîmblânzită l-ar fi purtat până la faleza stâncoasă. Dar nimeni nu-i putea sta în cale. Ugo filma fără răgaz şi fără regie, cu vizorul delirând, şi oricine cunoaşte cinematograful din interior ştie prea bine că un cameraman în transă nu poate fi supus nici regiei, nici controlului.

"Grazia s-a înălțat la ceruri"

Aşa cum prevăzusem, fiecare rolă de film realizată era urgent trimisă la Santiago, pentru ca Grazia să o ducă în Italia chiar în noaptea aceea. Data călătoriei sale nu fusese aleasă la întâmplare. Se împlinea o săptamână de când ne tot gândeam cum să scoatem din Chile tot materialul filmat până atunci, dar nu putusem găsi căile prevăzute inițial. Tocmai ne ocupam de asta, când am aflat că sosea de la Roma noul cardinal de Chile, monseniorul Francisco Fresno, pentru a-l înlocui pe cardinalul Silva Henriquez, care se pensionase, căci împlinise şaptezeci şi cinci de ani. Acesta din urmă, inspiratorul Vicariatului Solidarității, trezise gratitudinea poporului şi conştiința de luptă a clerului, care provocau insomnii dictaturii.

Nu era lucru de şagă. În mahalalele cele mai sărace există preoți care fac muncă de dulgheri, zidari, menestreli, lucrând cot la cot cu localnicii, iar unii au fost omorâți de poliție în timpul unor manifestații de stradă. Nu atât din politețe față de noul cardinal, a cărui filozofie politică era încă o enigmă,

cât de bucurie că Silva Henriquez se retrăgea, Guvernul a suspendat pentru câteva zile restricțiile stării de urgență şi, prin toate mijloacele oficiale de comunicare, a lansat chemarea de a i se face monseniorului Fresno o primire somptuoasă. În acelaşi timp, generalul Pinochet a plecat, pentru orice eventualitate, într-o călătorie de două săptămâni în nordul țării, însoțit de familie şi de întreaga-i curte de tineri miniştri necunoscuți, fără doar şi poate pentru ca nici unul dintre ei să nu se vadă obligat să participe la primirea de neevitat. Cum oraşul a fost buimăcit de astfel de hotărâri oficiale contradictorii, în Piaza de Armas s-au strâns doar două mii de persoane, deşi erau aşteptate cel puțin şase.

În orice caz, era uşor de ghicit că seara aceea de incertitudine oficială era cea mai propice pentru a scoate din țară primul transport de filme developate. Chiar atunci ne-a sosit la Valparaiso mesajul cifrat: "Grazia s-a înălțat la ceruri". Şi aşa a fost: a sosit pe un aeroport mai păzit ca niciodată de cordoane de carabinieri, dar şi mai plin de lume şi mai anarhic ca niciodată, şi polițiştii înşişi au ajutat-o să-şi înregistreze valizele şi să se îmbarce, fără să mai piardă vremea, în acelaşi avion cu care tocmai sosise cardinalul.

VII
POLIȚIA LA PÂNDĂ: CERCUL DĂ SĂ SE ÎNCHIDĂ

Pe când filmam Ia Concepcion şi Valparaiso, fără a intra în legătură cu ea, Elena petrecuse un sfârşit de săptămână zbuciumat. Avea sarcina de a denunța dispariția mea, dar şi-a îngăduit o amânare peste timpul prevăzut, ştiind ca eram un incorigibil improvizator. A aşteptat toată noaptea de sâmbătă. Duminică, văzând că nu-mi făceam apariția, a luat legătura, fără nici un rezultat, cu cei care i-ar fi putut revela vreo pistă. Fixase drept ultim termen pentru a da alarma ora douăsprezece a zilei de luni, când m-a văzut intrând în hotel nedormit şi nebărbierit. Îndeplinise multe misiuni nespus de

importante şi riscante, dar mi-a jurat că niciodată nu suferise atât de mult alături de un fals soţ rebel, aşa cum i se întâmplase cu mine. De data aceasta avea un motiv serios în plus. După nenumărate diligenţe, întâlniri neizbutite şi o planificare milimetrică, avea aranjată, chiar pentru ora unsprezece a acelei zile, întâlnirea cu conducătorii Frontului Patriotic Manuel Rodriguez.

Era, fără doar şi poate, cea mai grea, cea mai primejdioasă şi cea mai importantă întâlnire planificată. Frontul Patriotic Manuel Rodriguez e format în totalitate din membrii unei generaţii ce abia ieşea de pe băncile şcolii primare când generalul Pinochet a luat cu asalt puterea. S-a declarat partizanul unităţii tuturor sectoarelor opoziţiei în vederea răsturnării dictaturii şi a revenirii la o democraţie care să-i permită poporului să-şi hotărască propriile destine în deplină autonomie. Numele şi l-a luat de la un personaj alegoric al independenţei chiliene din 1810, care avea, se pare, puteri supranaturale şi-şi bătea joc de toate controalele, interne şi externe, astfel încât a menţinut neîntreruptă comunicarea între armata eliberatoare, ce activa la Mendoza, de partea argentinienilor, şi forţele clandestine care rezistau în interiorul ţării, după ce patrioţii au fost înfrânţi şi puterea recâştigată de regalişti. Multe caracteristici ale circumstanţelor de atunci sunt mai mult decât similare cu cele ale actualei situaţii din Chile.

Un interviu cu şefii Frontului Patriotic e un privilegiu la care visează orice bun jurnalist. Iar eu nu puteam face excepţie. Am izbutit să ajung în ultimul moment, după ce i-am poziţionat pe membrii echipei în diferitele locuri stabilite. Am ajuns singur la o staţie de autobuz din Strada Providencia, cu semnul meu de identificare: numărul din ziua aceea al ziarului *El Mercurio* şi un exemplar al revistei *Que pasa?.* Nu trebuia să fac nimic până nu venea cineva să mă întrebe: "Mergeţi la plajă?" Eu trebuia să-i răspund: "Nu, mă duc la Grădina zoologică". Parola mi se părea absurdă, pentru că toamna nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să meargă la

plajă, dar cei doi ofițeri de legătură ai Frontului Patriotic mi-au spus mai târziu şi, pe bună dreptate, că tocmai pentru că era absurdă nu exista nici o şansă ca altcineva să o folosească din greşeală sau din întâmplare. După zece minute, când simțeam de-acum că prezența mi-era prea vizibilă într-un loc atât de frecventat, am văzut că se apropia un băiat de statură mijlocie, foarte slab, şchiopătând de piciorul stâng şi cu o bască care-l identifica imediat drept un conspirator. S-a apropiat fără nici o ezitare, iar eu i-am ieşit în cale înainte de a-mi fi spus parola.

— Nu te puteai travesti altfel? l-am întrebat râzând. Pentru că aşa chiar şi eu te-am recunoscut.

Mai mult decât surprins, m-a privit cu mare tristețe.

— E chiar atât de evident?

— De la o poştă, i-am spus.

Băiatul avea simțul umorului şi nu-şi dădea nici un fel de aere de conspirator, ceea ce a slăbit tensiunea din primul moment. De cum se apropiase, o furgonetă pe care era inscripționat numele unei brutării s-a oprit în fața mea şi am urcat lângă şofer. Am dat câteva raite prin centrul oraşului, pentru a-i aduna din diferite puncte pe membrii echipei italiene. Mai târziu, ne-au lăsat pe fiecare în cinci locuri diferite, ne-au dus separat cu alte cinci automobile şi, la final, ne-au adunat din nou în altă furgonetă, în care se aflau deja camerele, luminile şi aparatura de sunet. Nu eram conştient că trăiam o aventură serioasă şi gravă din viața reală, ci mi se părea că mă jucam de-a spionii. Omul de legătură cu bască şi față de conspirator dispăruse într-una din nenumăratele ocoluri pe care le dădusem şi nu l-am mai revăzut niciodată. În locul lui şi-a făcut apariția un şofer plin de umor, dar cu o rigoare de nezdruncinat. M-am aşezat lângă el, iar restul echipei, în spate, acolo unde se încarcă marfa.

— O să vă duc la plimbare, ne-a spus, ca să simțiți izul mării din Chile.

A pus radioul foarte tare şi a început să ne plimbe prin oraş, până n-am mai ştiut unde ne aflăm. Dar nu i-a ajuns, ci

ne-a poruncit să închidem ochii cu o expresie chiliană pe care o uitasem: "Ei bine, băieţaşi; *ahora van ahacer tutito*"[{14}]. Văzând că nu-l prea luam în serios, a insistat ceva mai direct:

— Daţi-i bătaie, închideţi ochişorii şi nu-i mai deschideţi până când nu vă spun eu, că de nu, se duce naibii povestea.

Ne-a istorisit că pentru astfel de operaţiuni avea un model special de ochelari negri, care pe dinafară păreau de soare, dar prin care nu se vedea nimic. Dar că de data aceea îi uitase. Italienii din spate nu-i înţelegeau jargonul chilian şi a trebuit să le traduc ce spunea.

— Dormiţi, le-am zis.

Atunci au părut să înţeleagă şi mai puţin.

— Să dormim?

— Aşa cum vă spun, am replicat; culcaţi-vă, închideţi ochii şi nu-i deschideţi decât când vă spun.

Distanţa exactă: zece bolerouri

S-au culcat grămadă pe podeaua furgonetei, iar eu am încercat în continuare să identific mahalaua pe care începusem să o traversăm. Dar şoferul m-a avertizat fără nici un ocol:

— Ce-am spus e valabil şi pentru dumneavoastră, tovarăşe, aşa că faceţi imediat nani.

Atunci mi-am sprijinit ceafa de spătarul scaunului, am închis ochii şi m-am lăsat purtat de valurile bolerourilor ce răsunau neîntrerupt la radio. Bolerourile dintotdeauna: Raul Chu Moreno, Lucho Galica, Hugo Romani, Leo Marini. Timpul trecea, generaţiile treceau unu după alta, dar boleroul era invincibil în inimile chilienilor, mai mult decât oriunde. Furgoneta se oprea din când în când, se auzeau şoapte de neînţeles, apoi vocea şoferului: "Ciao, la revedere". Cred că vorbea cu alţi militanţi, care aşteptau la răscruci şi-i dădeau informaţii cu privire la drumul de urmat. O dată am încercat să deschid ochii, crezând că nu mă vedea, dar am descoperit

că aşezase oglinda retrovizoare astfel încât putea conduce sau vorbi cu altcineva fără să-şi ia ochii de la noi.

— Aveți grijă! ne-a spus. Dacă deschide vreunul ochii, ne întoarcem acasă şi adio plimbare.

Am închis ochii din nou şi am început să cânt o dată cu radioul: "Te iubesc, vei şti că te iubesc". Italienii care dormeau în spate m-au acompaniat în cor. Şoferul s-a entuziasmat:

— Asta e, băieţaşi, cântați numai, că o faceți foarte bine, a zis. Sunteți pe mâini bune.

Înainte de a pleca în exil, existau unele locuri în Santiago pe care le recunoşteam cu ochii închişi: abatorul, din pricina mirosului de sânge stătut, comuna San Miguel, din cauza uleiurilor de motor şi a materialelor pentru căi ferate. În Mexic, unde am trăit mulți ani, ştiam că mă aflu lângă ieşirea din Cuernavaca, atunci când simțeam inconfundabilul miros al fabricii de hârtie, sau că eram în sectorul Azcapotzalco, atunci când ajungea până la mine fumul de la rafinărie. În timpul acelei amieze de la Santiago n-am dat de nici un miros cunoscut, în pofida faptului că, pe când cântam, le adulmecam din pură curiozitate. După zece bolerouri, furgoneta s-a oprit.

— Nu deschideți încă ochişorii, s-a grăbit să ne avertizeze şoferul. O să coborâți foarte cuminți, ținându-vă de mâini unii cu alții, ca să nu vă rupeți fundul.

Aşa am şi făcut, apoi am apucat-o pe un drum de pământ bătătorit, care ba urca, ba cobora, probabil că pieziş şi neînsorit. Spre sfârşit, ne-am cufundat într-un întuneric mai puțin rece, care mirosea a peşte proaspăt, şi, pentru o clipă, mi s-a părut că o luasem spre Valparaiso, coborând spre malul mării. Dar nu am fi avut vreme. Când şoferul ne-a poruncit să deschidem ochii, eram toți cinci într-o încăpere micuță, cu pereți curați şi mobile ieftine, dar foarte bine întreținute. În fața mea stătea un tânăr bine îmbrăcat, cu mustăți false, lipite nu se ştie cum. M-a pufnit râsul.

— Aranjează-te mai bine, i-am zis, ca nimeni nu-ți ia în serios mustățile.

L-a pufnit şi pe el râsul şi şi le-a scos.

— De fapt, eram tare grăbit, a spus.

Gheața s-a spart complet şi am trecut cu toții glumind în cealaltă încăpere, unde zăcea, aparent adormit, un bărbat foarte tânăr, cu capul bandajat. Doar atunci ne-am dat seama că ne aflam într-un spital clandestin, foarte bine echipat. Iar rănitul era Fernando Larenas Seguel, cel mai căutat chilian.

Avea douăzeci şi unu de ani şi era un militant activ al Frontului Patriotic Manuel Rodriguez. Cu două săptămâni în urmă, pe când se întorcea acasă de la Santiago, singur şi neînarmat, conducându-şi automobilul pe la ora unu noaptea, l-au înconjurat patru bărbați îmbrăcați civil şi înarmați cu puşti de luptă. Fără să-i poruncească ceva sau să-i pună vreo întrebare, unul dintre ei a tras prin geamul portierei, iar proiectilul i-a trecut prin antebrațul stâng şi i-a atins craniul. Patruzeci şi opt de ore mai târziu, patru ofițeri ai Frontului Patriotic Manuel Rodriguez l-au recuperat cu arma în mână din Spitalul Clinic Nuestra Senora de las Nieves, unde se afla în comă sub paza poliției, şi l-au dus într-unul din cele patru spitale clandestine ale mişcării. În ziua interviului, îşi revenise în mare măsura şi era destul de stăpân pe sine, pentru a putea răspunde întrebărilor noastre.

La doar câteva zile după această întâlnire, am fost primiți de conducerea superioară a Frontului Patriotic, cu aceleaşi precauții aproape cinematografice, dar cu o diferență semnificativă: în locul unui spital clandestin am ajuns într-o casă veselă şi caldă, aparținând cuiva din clasa de mijloc, cu o copleşitoare colecție de discuri ale marilor maeştri şi cu o excelentă bibliotecă de literatură cu cărțile deja citite, lucru nu prea frecvent în multe biblioteci bune. Ideea inițială era să-i filmăm mascați, dar până la urmă am hotărât să-i protejăm cu ajutorul resurselor tehnice oferite de lumini şi cadre. Rezultatul — aşa cum se vede în film — e mai convingător şi mai omenesc, şi desigur mult mai puțin agresiv decât interviurile tradiționale cu conducători în clandestinitate.

Odată terminate întâlnirile cu personalități publice şi secrete, Elena şi cu mine am hotărât de comun acord ca ea să se întoarcă la obişnuitele-i activități din Europa, unde trăia de la o vreme. Munca ei politică era prea importantă pentru a o supune şi altor riscuri decât cele strict necesare, iar experiența dobândită până atunci îmi îngăduia să închei fără ajutorul său partea finală a filmului, ceea ce presupunea mai puține primejdii. N-am mai întâlnit-o de atunci, dar când am văzut-o îndepărtându-se spre stația de metrou, purtând din nou fusta scoțiană şi mocasinii de şcolăriță, am înțeles că aveam să-i simt lipsa mai mult decât îmi închipuiam, după atâtea ore de iubire prefăcută şi spaime trăite împreună.

Presupunând că echipele străine ar fi trebuit să părăsească Chile în caz de forță majoră sau că avea să li se interzică să lucreze, o celulă a Rezistenței m-a ajutat să formez o echipă din tineri cineaşti care acționau în rândurile sale. Am nimerit-o bine. Echipa lor a dus la bun sfârşit o muncă tot atât de rapidă şi cu tot atât de bune rezultate ca şi ceilalți, la care s-a adăugat, îmbunătățind-o, entuziasmul celor care ştiau pentru ce lucrau; organizația politică din care făceau parte ne-a asigurat că erau nu numai de absolută încredere, ci şi antrenați în vederea primejdiilor. La sfârşit, când nu ne mai ajungeau străinii, am avut nevoie de mai multe persoane pentru a filma în mahalale, iar echipa s-a ocupat de formarea altora similare, şi acestea din urmă, la rândul lor, de formarea altora, până când, în ultima săptămână, am ajuns să avem şase echipe chiliene care lucrau concomitent în diferite locuri. Pe mine toate acestea m-au ajutat şi să-mi fac o idee mai clară despre gradul de hotărâre şi eficiență al noii generații care, fără grabă sau zgomot, participă cu toată dăruirea la înlăturarea din societatea chiliană a efectelor dezastrului militar. În pofida tinereții, toți au chiar mai mult decât o viziune proprie cu privire la viitor. Ei au de-acum un trecut de aventuri incognito şi de victorii tainice, pe care le păstrează în suflet cu mare modestie.

Cercul începe să se închidă

Cam în zilele în care am intervievat conducerea Frontului Patriotic, echipa franceză a ajuns la Santiago, după ce îndeplinise cu rezultate excelente programul prevăzut. Lucrul era indispensabil, căci nordul e zona istorică a formării partidelor politice din Chile. Acolo poate fi mai bine apreciată continuitatea ideologică şi politică, de la Luis Emilio Recabarren, creatorul primului partid muncitoresc, în pragul secolului al XX-lea, până la Salvador Allende. În zona aceea se află una dintre minele de aramă cele mai bogate din lume, industrializată de englezi în secolul al XlX-lea, o dată cu revoluția industrială, şi în ea îşi află rădăcinile clasa noastră muncitoare. De acolo pleacă şi mişcarea socială chiliană, fără îndoială cea mai de anver- gură din America Latină. Când Allende a cucerit puterea, măsura cea mai importantă şi cea mai primejdioasă pe care a luat-o a fost naționalizarea cuprului, iar una din primele măsuri luate de Pinochet a fost restituirea acestei ramuri a mineritului stăpânilor ei tradiționali.

Raportul de activitate al şefului echipei franceze, Jean-Claude, a fost foarte amplu şi minuțios. Trebuia să-mi închipui cele povestite pe ecran, pentru a nu strica unitatea filmului, căci nu puteam vedea probele înainte de a ne întoarce la Madrid cu tot materialul gata şi atunci avea să fie prea târziu pentru a mai face vreo schimbare. Din motive de securitate, dar mai ales pentru plăcerea de a fi în Chile, nu ne-am adunat într-un loc fix, ci am străbătut oraşul într-o dimineață a acelei toamne cruciale. Am mers pe jos prin centru, am urcat în cele mai ciudate autobuze, am băut cafea în locurile cele mai vizibile, am mâncat fructe de mare şi am băut bere şi, când s-a lăsat seara, ne-am întâlnit atât de departe de hotel, că a trebuit sa luăm metroul.

Eu nu-l ştiam, pentru că fusese inaugurat de Junta Militară, deşi construirea lui fusese inițiată de Guvernul lui

Frei{15} şi continuată de cel al lui Allende. M-au surprins curăţenia şi eficacitatea lui, ca şi naturaleţea cu care compatrioţii mei se obişnuiseră să călătorească pe sub pământ. Era o lume pe care nu o descoperisem până atunci, pentru că nu avusesem nici un argument convingător ca să solicit o autorizaţie de filmare. Faptul că fusese construit de francezi ne-a dat ideea ca echipa lui Jean-Claude l-ar fi putut filma. Pe când vorbeam de asta, am ajuns la staţia Pedro Valdivia{16} şi, pe scara ce ducea spre ieşire, am avut fără nici un echivoc impresia că ne privea cineva. Aşa şi era: un poliţist îmbrăcat civil ne privea atât de atent, încât privirile ni s-au întâlnit la mijlocul drumului.

Pe atunci eram în stare să recunosc un poliţist îmbrăcat civil într-o mulţime, căci, deşi se cred îmbrăcaţi civil, aceştia sunt inconfundabili, cu jacheta trei sferturi de culoare albastru-închis, demodată, şi cu părul tuns foarte scurt, ca recruţii. Dar primul lucru care-i trădează e modul de a privi, căci chilienii nu privesc pe nimeni pe stradă, ci merg, pe jos sau cu autobuzul, privind fix. Astfel încât, când l-am văzut pe omul acela corpolent, care a continuat să mă privească şi după ce şi-a dat seama că fusese descoperit, l-am identificat pe loc drept un poliţist în civil. Ţinea mâinile în buzunarele jachetei groase de postav, ţigara între buze şi ochiul stâng pe jumătate închis, căci îl supăra fumul, imitându-i prost pe detectivii din filme. Nu ştiu de ce mi s-a părut că era Guaton Romo, un ucigaş angajat de dictatură, care se dăduse drept un înflăcărat om de stânga şi denunţase numeroşi activişti din clandestinitate, mai târziu sacrificaţi.

Recunosc că am greşit grav când l-am privit, dar fusese inevitabil, pentru că nu am făcut-o în chip voluntar, ci dintr-un impuls inconştient. Din acelaşi impuls instinctiv, am privit mai întâi în stânga şi apoi imediat în dreapta, şi am mai văzut doi. "Sa vorbim despre orice", i-am spus cât se poate de încet lui Jean-Claude, adăugând: "Vorbeşte-mi, dar nu gesticula, nu privi, nu face nimic". A înţeles şi am continuat să înaintăm cu nevinovată naturaleţe, până când am ieşit la suprafaţă.

Era de-acum noapte, dar aerul era călduț şi mai transparent decât în zilele dinainte, iar bulevardul era plin de lume care se întorcea acasă. Atunci m-am depărtat de Jean-Claude.

— Dispari, i-am spus. Te găsesc eu mai târziu.

A luat-o la fugă în dreapta şi eu m-am pierdut în mulțime în partea opusă. Am luat un taxi ce a trecut în clipa aceea pe lângă mine, de parca mi l-ar fi trimis mama, şi am apucat să văd trei bărbați stupefiați, care tocmai ieşeau din metrou şi nu ştiau pe cine să urmărească, pe Jean-Claude sau pe mine, şi care au luat-o prin mulțime. Patru străzi mai încolo am coborât, am luat un taxi în sens opus şi apoi altul, şi altul, până când mi s-a părut imposibil să mă mai urmărească cineva. Singurul lucru pe care nu l-am înțeles şi pe care nu l-am putut pricepe niciodată a fost de ce trebuiau să ne urmărească. Am coborât din taxi în fața primului cinematograf şi am intrat fără măcar să privesc programul, convins ca întotdeauna, din pură deformare profesională, că nu există loc mai sigur şi mai propice gândirii.

Vă plac rotunjimile mele, domnule?

Programul combina filmul cu spectacolul pe viu. Nici nu mă aşezasem bine, când s-a terminat proiecția, s-au aprins luminile pe jumătate şi prezentatorul a început o lungă peroraţie, pentru a-şi vinde spectacolul. Eram încă atât de emoționat, că am continuat să privesc spre uşă, să mă asigur că nu mă urmăreau. Vecinii au început să privească şi ei, cu acea curiozitate de nestăpânit care e aproape o lege a comportării umane, aşa cum se întâmplă pe stradă când cineva priveşte spre cer şi trecătorii încep să se uite şi ei, încercând să vadă despre ce e vorba. Dar mai exista, desigur, şi alt motiv. Totul era echivoc acolo. Decorurile, luminile, combinația de film cu strip-tease şi mai ales spectatorii, numai bărbați, cu aerul că fugiseră cine ştie de unde. Toți, şi eu mai mult ca oricare dintre ei, păreau că se ascundeau.

Pentru orice polițist, cu sau fără motiv, am fi fost o adunătură de suspecți.

Impresia de spectacol interzis era foarte bine creată de impresari şi în mod special de prezentator, care anunța coristele pe scenă cu descrieri ce păreau a fi mai curând ale unor suculente feluri de mâncare dintr-un meniu. Sub vraja lui, ele-şi făceau apariția mai dezbrăcate chiar decât veniseră pe lume, căci îşi machiau trupul, pentru a-şi inventa grațiile de care duceau lipsă. După defilarea inițială, a rămas pe scenă doar o brună cu rotunjimi astronomice, care-şi mlădia trupul şi-şi mişca buzele pentru a simula că ea era cea care cânta în gura mare cântecul de pe un disc al lui Rocio Jurado. Trecuse destulă vreme, pentru a putea risca să ies, când bruna a coborât de pe scenă, trăgând după ea un şarpe cu microfon şi a început să pună întrebări, făcând glume indecente. Eu aşteptam prilejul să ies, când m-a descoperit lumina reflectorului şi imediat am auzit vocea de mahala a falsei Rocio:

— Ia sa vedem, dumneavoastră, domnul cu cheliuță atât de elegantă.

Nu eram eu, desigur, ci celălalt, dar din nefericire trebuia să răspund pentru el. Corista s-a apropiat târând cablul microfonului şi mi-a vorbit atât de aproape, că i-am simțit ceapa din răsuflare.

— Cum vi se par şoldurile mele?

— Foarte frumoase, i-am spus în microfon, ce vreți să vă spun?

Apoi mi-a întors spatele şi mi-a dat din şolduri drept în nas.

— Şi rotunjimile mele, domnule, cum vi se par?

— Minunate, am spus, vă imaginați doar.

După fiecare din răspunsurile mele, în difuzoare se auzea o cascadă de hohote conservate pe bandă de magnetofon, ca în puerilele comedii ale televiziunii americane. Trucul era indispensabil, căci nimeni nu râdea în sală şi pe chipurile tuturor se citea dorința de a se face nevăzuți. Corista s-a

apropiat şi mai mult, continuând să-şi mişte şoldurile foarte aproape de obrazul meu, pentru a-i vedea aluniţa adevărată de pe coapsă, neagră şi păroasă ca un păianjen.

— Vă place aluniţa mea, domnule?

După fiece întrebare îmi apropia microfonul de buze, pentru a mări volumul răspunsului meu.

— Desigur, am spus, sunteţi cu totul foarte frumoasă.

— Şi ce aţi face cu mine, domnule, dacă v-aş propune să petrecem o noapte împreuna? Hai, povestiţi-mi totul!

— Uitaţi ce este, nu ştiu ce să va spun, am zis eu. V-aş iubi mult.

Supliciul nu se mai sfârşea. Şi, pe deasupra, supărat cum eram, uitasem să vorbesc cu accent uruguayan şi am vrut să-mi îndrept greşeala în ultima clipă. Atunci m-a întrebat de unde eram, încercând să-mi imite accentul neclar, iar când i-am spus, a exclamat:

— Uruguayenii sunt foarte buni la pat. Dumneavoastră nu?

Nu-mi mai rămăsese decât să fac pe supăratul.

— Vă rog, i-am zis, nu mă mai întrebaţi nimic.

Atunci s-a prins că nu-i mergea cu mine şi a căutat alt interlocutor. De cum am crezut că plecarea nu avea să fie prea ostentativă, am şters-o în graba mare şi am luat-o pe jos spre hotel, frământat din ce în ce mai tare de neliniştea că nimic din cele petrecute în seara aceea nu fusese întâmplător.

VIII

ATENŢIE, UN GENERAL E DISPUS SĂ POVESTEASCĂ TOTUL

Pe lângă legăturile Elenei, eu dusesem şi o muncă marginală cu prieteni de pe timpuri, care m-au ajutat să formez echipele chiliene de filmare şi să ne mişcăm cu toată libertatea prin mahalale. Prima persoană pe care am căutat-o, chiar când ne-am întors de la Concepcion, a fost Eloisa, o

femeie elegantă şi frumoasă, căsătorită cu un industriaş foarte cunoscut. Ea m-a dus la soacra sa, o văduvă de peste şaptezeci de ani, curajoasă şi ingenioasă, care-şi trata singurătatea devorând telenovele, căci visul ei de aur era să fie protagonista unor intrepide aventuri din viața reală.

Eloisa şi cu mine fuseserăm complici în activitățile politice din Universitate, iar prietenia ni se consolidase în timpul ultimei campanii a lui Salvador Allende, la care am participat împreună, făcând propagandă. La doar câteva zile după ce m-am întors, am aflat din întâmplare că devenise steaua unei firme de relații cu publicul şi n-am putut rezista tentației de a-i da un telefon anonim, pentru a verifica dacă era ea într-adevăr. Vocea liniştită şi hotărâtă care mi-a răspuns părea să fie într-adevăr a ei, dar dicțiunea ei avea ceva neconvingător. De aceea, în după-amiaza aceleiaşi zile m-am postat singur într-o braserie din Strada Huerfano, de unde o puteam vedea când ieşea de la birou, aşa cum s-a şi întâmplat. Nu numai că nu i se citeau pe chip cei doisprezece ani ce trecuseră peste noi, dar era mai elegantă şi mai frumoasă ca niciodată. Am mai observat că şoferul ei nu purta livrea, cum ar fi fost de presupus în cazul soției unui burghez influent, iar ea însăşi îşi conducea orbitorul BMW 635 platinat. Atunci i-am trimis prin poştă o hârtie pe care scrisesem un singur rând: "Antonio e aici şi vrea să te vadă". Era numele fals sub care mă cunoscuse în timpul luptelor politice universitare şi speram să-şi aducă aminte de el.

Calculasem corect. A doua zi, fix la ora unu, rechinul arginitiu a trecut în goană pe la colțul Străzii Apoquindo, prin fața agenției Renault. Am sărit în maşină, am închis portiera şi ea a rămas cu gura căscată, până când mi-a recunoscut râsul.

— Eşti nebun! a spus.

— Mai ai vreo îndoială? am replicat.

Ne-am dus să luăm prânzul în locanta unde mersesem doar în prima zi, dar am găsit pe uşile bătute în scânduri încrucişate un anunț ce părea mai curând un epitaf: "Închis

pentru totdeauna". Atunci ne-am dus la un restaurant franțuzesc pe care-l ştiam prin împrejurimi. Nu-mi amintesc numele, dar e confortabil, se serveşte bine şi se află în fața celui mai cunoscut şi mai elegant motel din oraş. Eloisa se distra, recunoscând automobilele clienților care preferau să facă dragoste, pe când mâncam de prânz, iar eu nu oboseam să admir maturitatea bunei ei dispoziții.

Am mers drept la țintă. I-am povestit fără rezerve motivul şederii mele clandestine şi am rugat-o să colaboreze cu mine pentru a stabili unele legături ce ar fi fost mai puțin primejdioase pentru o femeie ca ea, ocrotită de privilegiile clasei sale sociale. Lucrurile acestea se petreceau când încă nu stabilisem cum să filmăm prin mahalale şi mă gândeam că m-ar fi putut ajuta să-i găsesc pe unii dintre prietenii noştri din anii Unității Populare, pe care-i pierdusem în cețurile clandestinității.

Nu numai că a acceptat cu mare entuziasm, dar m-a şi întovărăşit, timp de trei nopți, la reuniuni secrete, în sectoarele oraşului unde era mai puțin primejdios să ajungi cu un automobil venerat ca al ei.

— Nimeni nu poate crede că un BMW 635 ar putea fi duşmanul dictaturii, a spus încântată.

Grație acestui lucru, nu m-au arestat într-o noapte în care pe Eloisa şi pe mine ne-a surprins la o adunare secretă o pană de curent, una din numeroasele provocate de Rezistență în zilele acelea. Responsabilii adunării mă anunțaseră dinainte. Urma să aibă loc mai întâi o pană de curent de patruzeci de minute, apoi alta de o oră şi, în fine, a treia, care avea să lase Santiago fără lumină vreo două sau trei zile. Adunarea era programată foarte devreme, căci în timpul opririlor de curent forțele represive erau cuprinse de o nervozitate aproape isterică, iar raziile de stradă erau brutale şi fără nici o discriminare. Apoi aveau să urmeze interdicțiile de circulație pe timpul nopții. Dar s-a petrecut ceva şi tuturor ne-au apărut probleme de ultimă oră, astfel încât nu

terminasem nici măcar discuția principală când a avut loc prima pană de curent.

Responsabilii politici ai adunării au hotărât că Eloisa şi cu mine trebuia să plecăm imediat ce avea să revină lumina, iar ceilalți trebuiau să plece apoi separat. Zis şi făcut. De cum s-a reaprins lumina, am ieşit pe o şosea neasfaltată, de la poalele muntelui. Deodată, la o curbă, am dat nas în nas cu nişte camionete, ce formau un soi de tunel la cele două capete ale drumului. Agenți îmbrăcați civil stăteau de pază cu pistoale-mitraliere. Eloisa a încercat să frâneze, dar n-am lăsat-o.

— Trebuie să oprim, a spus.

— Mergi înainte, am replicat. Nu te enerva, continuă să vorbeşti şi să râzi şi nu opri până când nu-ți spun eu. Am acte în regulă.

Când am terminat, mi-am pipăit buzunarul şi mi-a înghețat sângele în vine: nu aveam la mine portofelul cu actele de indentitate. Unul din bărbați ni s-a aşezat atunci în drum, ridicând brațul, şi Eloisa a trebuit să oprească. Ne-a luminat fețele amândurora cu o lanternă cu baterii, a cercetat interiorul maşinii cu fasciculul de lumină şi ne-a lăsat să trecem fără să spună vreo vorbă. Eloisa avea dreptate: nu era posibil să crezi că un automobil ca al ei era primejdios din punct de vedere politic.

O bunică cu paraşută

În zilele acelea i-am cunoscut şi soacra, pe care, încă de la prima vizită, am hotărât amândoi s-o numim Clemencia Isaura, printr-o asociație de idei pe care niciodată n-am izbutit s-o descifrăm. Ne-am dus pe neanunțate la somptuoasa ei locuință, numărul 727 din cartierul rezidențial, pe la cinci după-amiază, şi am găsit-o în starea-i de obişnuită placiditate, bând o ceaşcă cu ceai şi rontăind biscuiți englezeşti, pe când în tot salonul răsunau focuri de puşcă, iar ecranul televizorului se umplea de sânge. Purta un costum taior de firmă, pălărie şi mănuşi, căci avea obiceiul

să-şi bea ceaiul fix la ora cinci a după-amiezii, îmbrăcată ca pentru o aniversare, chiar dacă era singură. Dar obiceiurile-i de roman englezesc nu se potriveau prea bine cu personalitatea sa: când era deja căsătorită şi cu copii, pilotase planoare în Canada şi obținuse un record notabil la săritura cu paraşuta.

Când a aflat ca o căutam pentru o chestiune clandestină, importantă şi primejdioasă, a exclamat: "Ce bine, pentru că aici viața e atât de plicticoasă, că te îmbraci, te aranjezi şi nu ştii de ce". Dar propunerea clară de a mă ajuta să localizez cinci persoane în cartiere problematice ale oraşului a dezamăgit-o întrucâtva.

— Dacă cel puțin ar fi trebuit să punem bombe! a spus ea cu regret.

Nu voiam să-i caut pe cei cinci bărbați pe căile obişnuite ale Rezistenței. Toți lucraseră cu mine, încă dinainte de Unitatea Populară. Nici unul nu se exilase. Unul o anunțase pe Ely, în ziua loviturii militare de stat, că aveam să fiu împuşcat în fața birourilor companiei Chile Films. Al doilea stătuse într-un lagăr de concentrare în primul an al dictaturii, iar apoi continuase să locuiască la Santiago, ducând în aparență o viață normală, dar desfăşurând în realitate o neobosită activitate politică. Al treilea stătuse o vreme în Mexic, unde intrase în legătură cu exilații chilieni, şi revenise cu acte în regulă, să activeze în mişcarea de rezistență. Al patrulea colaborase cu mine la Şcoala de Teatru, continuaserăm să lucrăm împreună în cinematograf şi în televiziune, iar acum era un activ conducător al mişcării muncitoreşti. Al cincilea stătuse doi ani în Italia, iar acum era şofer pe camioane de transport, ceea ce-i îngăduia să desfăşoare o bună activitate de coordonare. Toți cinci îşi schimbaseră locuințele, profesia şi identitatea, şi nu ştiam cum să dau de ei. Mai bine de o mie de chilieni trăiesc astfel, făcând parte din Rezistență, cu o identitate diferită de cea de până în 1973, iar Clemencia Isaura trebuia să dea de capătul firului, pentru a ajunge la ghem.

Pe de altă parte, legăturile prealabile pe care urma să le stabilească erau indispensabile, pentru că ne-ar fi îngăduit să cunoaştem starea de spirit a vechilor mei prieteni, înainte de a le dezvălui că eram în Chile şi aveam nevoie de ajutorul lor. Nu ştiu amănunțit cum a procedat. Abia de-am avut vreme să ne vedem liniştiți înainte de plecarea mea şi nu i-am pus prea multe întrebări concrete, pentru că pe atunci nu credeam că aveam să povestesc aventura ei într-o carte. Mi-a spus doar că niciodată nu mai văzuse la televiziune un film atât de emoționant ca acela pe care-l trăise.

Ştiu că zile întregi a trebuit să străbată pe jos cartierele mărginaşe, întrebând ici, verificând colo, plecând de la puținele fire disparate de care dădusem, aproape şterse, în amintirile mele. Am avertizat-o să se îmbrace astfel încât să fie luată drept o femeie săracă, dar nu mi-a dat atenție. A plecat să-şi pună viața în primejdie pe coclaurile tulburi din Santiago de parcă mergea să-şi bea ceaiul cu biscuiți englezeşti. Probabil că mare era surpriza celor care se vedeau abordați deodată de o bătrână simandicoasă, care întreba de adrese nesigure cu o curiozitate dubioasă. Dar simpatia irezisitibilă şi căldura ei umană trezeau imediat încrederea. Fapt este că, după o săptămână, îmi găsise trei din cei cinci prieteni pierduți, şi a organizat pentru ei la numărul 727 o masă care n-ar fi fost nici mai bună, nici mai solemnă, dacă ar fi fost o cină de gală. Acolo am format prima echipă chiliană şi am stabilit toate filmările din mahalale. Protagonista de neuitat a următoarei etape organizatorice a fost o femeie admirabilă, subțirică, modestă, aproape invizibilă, iar hărnicia neobişnuită şi simțul ei organizatoric ne-au ajutat să nu întâmpinam nici un obstacol în timpul filmărilor prin mahalale. Numele pe care l-am dat, singurul pe care i l-am cunoscut, a fost totodată definiția imaginii sale şi omagiul adus curajului ei: furnicuța invincibilă.

Lunga căutare a unui General Electric

În timp ce Clemencia Isaura muncea, eu am profitat de clipele când nu filmam, pentru a stabili legături la nivel înalt cu ajutorul Eloisei. Într-o noapte, aşteptam amândoi la un restaurant de lux un emisar care, de altfel, nu a ajuns niciodată, când şi-au făcut apariția doi generali, cu piepturile blindate cu decorații. Ea i-a salutat de la distanță, făcând un gest atât de familiar cu mâna, încât mi-a trezit temeri obscure. Unul din ei s-a apropiat de masa noastră şi a conversat câteva minute în picioare cu Eloisa despre unele frivolități mondene, fără să-mi arunce nici măcar o privire. Nu i-am putut ghici rangul, căci niciodată n-am putut deosebi stelele generalilor de cele ale hotelurilor. Când s-a întors la masă, ea a coborât tonul şi, pentru prima oară, mi-a vorbit de bunele-i relații cu unii militari de rang înalt, pe care obişnuia să-i frecventeze în virtutea profesiei.

După părerea ei, menținerea lui Pinochet la putere se datorează şi faptului că i-a pensionat pe ofițerii din generația lui şi a păstrat un înalt comandament format din ofițeri noi, toți inferiori lui, care nu-i sunt prieteni, abia de-l cunosc şi, în majoritate, îi dau ascultare cu o supunere totală. Dar ei sunt, în acelaşi timp, şi flancul lui cel mai vulnerabil, căci mulți dintre noii ofițeri cred că nu pot fi făcuți vinovați de asasinarea preşedintelui Allende, nici de anii barbari ai represiunii sângeroase şi ai luării puterii. Simt că au mâinile curate şi de aceea se cred predestinați să cadă la înțelegere cu civilii referitor la întoarcerea fără dureri la democrație. În fața uimirii mele, Eloisa a mers mai departe: cel puțin un general, pe care ea-l cunoştea, era dispus să facă mărturisiri despre profundele fisuri din rândul Forțelor Armate.

— Îi vine să verse că nu vorbeşte, mi-a zis.

Ştirea m-a cutremurat. Posibilitatea de a introduce în film o astfel de mărturie spectaculoasă a schimbat cu totul perspectiva zilelor ce urmau. Mai rău era că Eloisa nu-şi putea asuma riscul de a stabili primul contact, nici n-ar fi avut vreme să încerce aşa ceva, pentru că peste două zile

urma să-şi întovărăşească soţul în Europa, într-o călătorie de trei luni.

Câteva zile mai târziu, Clemencia Isaura m-a convocat urgent la ea acasă şi mi-a comunicat totuşi cheia pe care cineva o lăsase, la cererea Eloisei, pentru a-l putea găsi pe militarul nonconformist, căruia îi dădusem deja un nume secret: Generalul Electric. Mi-a dat o tablă electronică foarte mică, pentru a putea juca şah de unul singur, cu care trebuia să merg, încă de a doua zi, la Biserica San Francisco, după ora cinci după-amiaza.

Nu-mi mai amintesc de când nu mai intrasem într-o biserică. Mi-a atras atenţia faptul că mulţi bărbaţi şi femei citeau romane sau ziare, dădeau pasienţe, tricotau sau jucau jocuri de copii, cum ar fi cel de-a şoarecele şi pisica. Abia atunci am priceput de ce mă trimisese Eloisa cu o tablă electronică de şah, care la început mi s-a părut total nepotrivită pentru a trece neobservat într-o biserică. Oamenii, aşa cum îi văzusem pe stradă în noaptea sosirii mele, erau muţi şi taciturni în penumbră înserării. În realitate, chilienii erau aşa şi înainte de Unitatea Populară. Marea schimbare s-a produs când candidatura lui Allende şi-a luat avânt şi s-a observat că el ar putea să câştige, iar victoria lui ne-a transformat dintr-o dată în altă ţară: cântam pe străzi, pictam pe pereţi şi toată lumea se pierdea într-o mulţime de manifestaţii, în care fiecare îşi exprima bucuria de a trăi.

Aşteptam de două zile la rând, jucând şah cu uruguayanul din mine, când am auzit în spatele meu şoapta unei femei. Stăteam jos, iar ea îngenunchease lângă scaunul din spatele meu şi aproape că-mi şoptea la ureche:

— Nu priviţi şi nu spuneţi nimic, mi-a spus vorbind ca la spovedanie, memoraţi numărul de telefon şi parola pe care v-o dau şi nu ieşiţi din biserică decât la cincisprezece minute după mine.

Doar când s-a ridicat şi s-a îndreptat spre altarul principal mi-am dat seama că era o călugăriţă tânără şi foarte frumoasă. Nu a trebuit să memorez decât parola, căci

numărul de telefon l-am însemnat cu pionii pe tabla de şah. Se presupunea că drumul sugerat avea să mă duca până la Generalul Electric. Cu toate acestea, cănile păreau de-acum împărțite altfel. În zilele ce au urmat, am sunat fără greşeală şi mereu mai nelinişstit la numărul indicat, obținând doar un singur răspuns: "Mâine".

Cine înțelege poliția?

Când mă aşteptam mai puțin, Jean-Claude m-a surprins, dându-mi o veste proastă. În conformitate cu o ştire France Presse publicată la Paris, dar datată cu o săptămână înainte la Santiago, trei membri ai unei echipe italiene de filmare, care lucrau în Chile în condiții incerte, fuseseră arestați de poliție, pe când filmau fără autorizație în mahalaua La Legua.

Franquie credea că mai rău nu se putea. Eu încercam să iau lucrurile cu mai mult calm. Jean-Claude nu ştia să fi existat şi alte echipe în afară de a sa care să lucreze cu mine, la fel cum nici ceilalți nu ştiau nimic de existența unei echipe franceze, şi se alarmase mai curând prin analogie: dacă, în aceleaşi condiții cu el, cineva fusese arestat, atunci şi el era în aceeaşi primejdie. Am încercat să-l calmez.

— Nu-ți face griji, i-am spus, asta n-are nici o legătură cu noi.

De cum m-a lăsat singur, m-am dus să-i caut pe italieni şi i-am găsit teferi şi sănătoşi, acolo unde trebuiau să fie. Grazia se întorsese din Europa şi reintrase în echipă. Dar Ugo mi-a confirmat că ştirea fusese publicată şi în Italia, deşi agenția italiană de ştiri o dezmințise. Mai rău era că falsa ştire se referea la ei, dându-le numele, şi se răspândise în graba mare. Asta nu era ciudat. Sub dictatură, Santiago e stup de zvonuri. Ele se nasc, se reproduc şi mor cu o rapiditate uimitoare de câteva ori pe zi, dar au întotdeauna un fundament adevărat. Ştirea despre italieni nu a fost o excepție. Atât de mult se vorbise de ei în noaptea dinainte, la o recepție de la ambasada italiană, încât, când au intrat

membrii echipei, i-a primit nici mai mult, nici mai puțin decât şeful Direcției Naționale de Comunicații, care a spus ca să-l audă toți invitații:

— Vedeți? Aici sunt cei trei arestați.

Înainte de a şti de existența telegramei din presă, Grazia a avut impresia că erau urmăriți. În fine, când au ajuns la hotel, după petrecerea de la ambasadă, li s-a părut că le răscolise cineva valizele şi hârtiile în camere, dar nu lipsea nimic. Poate că spaima le provocase o iluzie, dar putea fi vorba şi de o violare de domiciliu ca avertisment. În orice caz, existau motive pentru a crede că se petrecea ceva real.

Am petrecut noaptea scriindu-i preşedintelui Tribunalului Suprem o misivă în care-i mărturiseam repatrierea mea clandestină, pentru a o avea pregătită, în caz ca aş fi fost prins. N-a fost o inspirație subită, ci rodul unei lente reflecții, care era din ce în ce mai presantă, pe măsură ce se strângea cercul. La început, am conceput-o ca pe o singură frază dramatică, la fel cu mesajele din sticlele pe care naufragiații le aruncau în mare. Dar, când să o scriu, mi-am dat seamă că aveam nevoie să dau acțiunii mele o justificare politică şi omenească, deoarece trebuia să exprim cumva simțămintele a mii şi mii de chilieni care îndurau că şi mine ciuma exilului. Am început-o de multe ori, am rupt multe foi din pricina căinței, stând încuiat într-o cameră întunecoasă de hotel, care oricum era camera unui exilat în propria țară. Când am terminat, trecuse ceva vreme de când clopotele bisericilor, ce anunțau liturghia, încălcaseră tăcerea interdicțiilor din timpul nopții şi primele lumini se iteau cu greu prin ceața acelei toamne de neuitat.

IX
NICI MAMA NU MĂ RECUNOAŞTE

În realitate, aveam motive cu prisosință să mă tem că poliția era informată cu privire la prezența mea în Chile şi la

activitățile pe care le desfăşuram. Eram de aproape o lună la Santiago, echipele fuseseră văzute în public mai mult decât ar fi fost convenabil, luasem legătura cu persoane foarte diverse şi mulți ştiau că eu eram regizorul filmului. Mă familiarizasem într-atât cu noua-mi identitate, încât uitam să vorbesc ca un uruguayan, iar în viața cotidiană nu mă mai comportam de-acum ca un clandestin prea riguros.

La început, ne adunam în automobile ce mergeau la întâmplare prin tot oraşul şi pe care obişnuiam să le schimbăm la fiecare patru sau cinci străzi, după o metodă atât de complicată, încât adeseori nimeream în situații chiar mai primejdioase decât cele pe care încercam să le evităm. Astfel, într-o noapte, am coborât dintr-un automobil la intersecția străzilor Providencia şi Los Leones, de unde, cinci minute mai târziu, trebuia să mă ia un Renault 12 de culoare albastră, purtând pe parbriz un permis de liberă trecere al Societății pentru Protecția Animalelor. A fost atât de punctual, atât de Renault 12 şi atât de albastru-strălucitor, încât nici măcar nu m-am uitat dacă avea sau nu permisul de carton, ci am urcat în spate, unde o femeie matură, dar încă frumoasă, se scălda în bijuterii, avea un parfum provocator şi un mantou de vizon roz, ce probabil costa de două sau trei ori mai mult decât automobilul. Un exemplar inconfundabil, deşi nu foarte comun, al cartierului rezidențial din Santiago. Când m-a văzut intrând, a rămas cu gura căscată de spaimă, dar m-am grăbit să o liniştesc cu parola:

— Unde aş putea cumpăra o umbrelă de ploaie la ora aceasta?

Şoferul în livrea s-a întors spre mine şi a lătrat:

— Coborâți sau chem poliția!

Dintr-o singură privire mi-am dat seama că de pe parbriz lipsea permisul de carton şi am simțit în stomac durerea ridicolului. "Scuzați-mă, am spus, am greşit automobilul". Dar femeia îşi recăpătase curajul. M-a prins de braț şi l-a liniştit pe şofer cu o voce dulce, de soprană:

— Oare mai sunt deschise încă magazinele Paris? l-a întrebat.

Şoferul credea că da, aşa că s-a ambiționat să mă duca să cumpăr umbrela de ploaie. Nu era numai frumoasă, ci şi grațioasă şi plină de căldură, de-ți venea să uiți pentru o noapte de represiune, de politică, de artă şi să rămâi cu ea acolo, în ambianță aceea saturată de intimitate. M-a lăsat la intrarea magazinelor Paris, cerându-şi pe deasupra şi scuze că nu mă întovărăşea în căutarea umbrelei de ploaie, pentru că întârziase deja aproape o jumătate de oră la întâlnirea cu soțul ei, pe care trebuia să-l ia cu maşina, pentru a merge la concertul dat de un pianist de faimă mondială, al cărui nume l-am uitat.

Acestea erau riscurile obişnuinței. Foloseam din ce în ce mai puține fraze criptice de identificare la întâlnirile clandestine. Ne împrieteneam cu emisarii de la primul salut şi nu abordam direct chestiunile, ci ne întindeam la vorbă, comentând situația politică, trăncănind despre noutățile din film şi din literatură, despre prieteni comuni pe care voiam să-i văd, în pofida avertismentelor ce mi se dăduseră cu privire la aceasta tentație. Poate că pentru a-şi sublinia nevinovăția, un emisar a sosit la întâlnire cu unul din cei doi copii, iar acesta m-a întrebat, înecându-se de emoție: "Tu eşti cel care face un film despre Superman?" Aşa am început să înțeleg că puteam trăi pe ascuns în Chile, ca atâtea sute de exilați ce se întorseseră incognito şi-şi trăiau viața de zi cu zi fără tensiunea pe care o simțisem eu la început. Şi am înțeles-o atât de bine, încât, de n-ar fi fost angajamentul de a face filmul, luat nu numai față de țară şi de prieteni, ci şi fața de mine însumi, mi-aş fi schimbat profesia şi mediul şi aş fi rămas să trăiesc la Santiago cu chipul meu dintotdeauna.

Dar un minimum de prudență mă obliga să acționez în alt fel, căci bănuiam că poliția ne luase urma. Mai aveam de filmat de-acum în Palatul La Moneda, dar nu ştiam de ce autorizația era succesiv amânată; mai aveam de filmat şi la Puerto Montí şi la Válle Centrál, şi exista posibilitatea de a-l

intervieva pe Generalul Electric. Pe de altă parte, filmarea la Valle Central voiam să o fac chiar eu, pentru că acolo mă născusem şi îmi petrecusem adolescența. Mama continua să trăiască în regiunea aceea, într-un sat sărac numit Palmilla, dar fusesem categoric avertizat să nu încerc să o văd în cursul călătoriei, din minime rațiuni de securitate.

Mai întâi am reorganizat munca echipelor străine, astfel încât să şi-o poată încheia cu riscuri minime şi cât mai repede posibil, pentru a se întoarce imediat în țările lor. Doar italienii aveau să rămână la Santiago, întovărăşindu-ne la filmările din Palatul La Moneda. Echipa franceză avea să se întorcă la Paris de cum se va fi filmat "marşul foamei", anunțat pentru una din zilele ce urmau.

Echipa olandeză mă aştepta la Puerto Montí, pentru a filma împreună până foarte aproape de Cercul Polar, urmând să părăsească apoi Chile şi să treacă în Argentina prin punctul de frontieră de la Bariloche. În momentul plecării celor trei echipe, ar fi urmat ca optzeci la sută din film să fie gata, iar materialul să fie developat cu mari precauții la Madrid. Ely a fost atât de eficace, încât, când am ajuns în Spania, am găsit filmul gata de montaj.

"Littín a venit, a filmat şi a plecat"

În circumstanțele incerte ale acelor zile, cel mai nimerit părea ca Franquie şi cu mine să ne prefacem că plecăm din țară, pentru a reintra apoi cu precauții sporite. Călătoria la Puerto Montí era cel mai bun prilej, căci se putea merge acolo la fel de uşor atât prin Argentina, cât şi prin Chile. Zis şi făcut. Am cerut ca echipa olandeză să mă aştepte acolo, uneia dintre echipele chiliene i-am dat întâlnire peste trei zile în Válle de Colchagua, în centrul țării, şi împreună cu Franquie am luat avionul spre Buenos Aires. Cu câteva ore mai înainte am sunat la revista *Analisis,* fără a spune dinainte cine eram, şi i-am acordat jurnalistei Patricia Collier un amplu interviu despre trecerea mea clandestină prin Santiago. Două zile

după plecarea mea, revista a publicat interviul, cu fotografia mea pe copertă şi cu un titlu în care se vădea un strop de batjocură romană: "Littín a venit, a filmat şi a plecat"'.

Pentru ca totul să fie şi mai veridic, Clemencia Isaura ne-a dus pe Franquie şi pe mine la aeroportul de la Pudahuel, la volanul propriului automobil, şi şi-a luat adio de la noi cu un întreg teatru de săruturi şi plânsete. Aşa că am plecat în chipul cel mai ostentativ cu putință, dar urmăriți îndeaproape de serviciile de protecție ale Rezistenței, ce urmau să dea alarma, în caz că am fi fost arestați. Asta ne-a îngăduit să aflăm pentru început că nu aveam fişă la aeroport şi să ne înregistrăm la ieşire pentru ca, în cazul unei cercetări ulterioare, poliția să creadă că părăsisem țara.

La Buenos Aires m-am legitimat cu paşaportul adevărat, pentru a nu comite o ilegalitate într-o țară prietenă. Dar, când să-l arăt la ghişeul de control, mi-am dat seama de ceva neprevăzut: fotografia de pe documentul meu autentic, făcută înaintea transformării, semăna prea puțin cu mine. Eram greu de recunoscut cu sprâncenele epilate, cu chelia mărită şi cu ochelarii de miop. Mă avertizaseră din timp, de altfel, că era la fel de greu să-ți asumi o personalitate străină şi să ți-o recuperezi apoi pe a ta, dar tocmai când aveam mai mare nevoie de aceasta din urmă, am uitat complet de sfatul dat. Din fericire, controlorul de la Buenos Aires nu m-a privit şi am izbutit să supraviețuiesc dramei mute de a nu putea fi eu nici măcar când, în realitate, chiar eram.

În conformitate cu instrucțiunile mele, Franquie trebuia să coordoneze de la Buenos Aires, vorbind cu Ely la telefon, o serie de amănunte legate de munca ce mai rămânea de făcut şi să încaseze banii trimişi de ea de la Madrid, pentru ultimele cheltuieli. Aşa că ne-am despărțit acolo, dându-ne întâlnire la Santiago. Am luat avionul spre Mendoza, tot pe teritoriul argentinian, pentru a filma, după cum prevăzusem, câteva imagini ale munților chilieni. A fost foarte uşor, căci de la Mendoza se trece în Chile printr-un tunel fără controale prea severe. Eu am trecut pe jos, ducând cu mine o cameră uşoară

de şaisprezece milimetri, am făcut ceea ce aveam de făcut şi am ieşit cu o maşină a poliției chiliene, al cărei şofer s-a milostivit de un biet jurnalist uruguayan care nu avea cum să se întoarcă în Argentina.

De la Mendoza am plecat la Bariloche, o altă localitate de frontieră, dar mai sudică. Un vaporaş ca vai de lume, plin ochi cu turişti argentinieni, uruguayeni, brazilieni şi chilieni, se întorcea şi ne-a dus de acolo până la frontiera cu Chile, străbătând un peisaj polar orbitor, cu imense prăpăstii de gheață şi cu valuri agitate. Ultima porțiune de drum, până la Puerto Montí, am parcurs-o pe un transbordor care ducea sticlă spartă, prin care vântul polar trecea urlând ca lupii şi unde nu aveai nici unde să te adăposteşti de frigul înspăimântător, nici ce să mănânci sau să bei: nici o cafea, nici un pahar cu vin, nimic. Dar calculele mi-au fost corecte. Dacă plecarea mea din Chile fusese înregistrată de poliția aeroportului, acesteia nu i-ar fi venit uşor să-şi închipuie că, în ziua următoare, aş fi putut intra din nou în țară, printr-un punct de frontieră situat la mii de kilometri de Santiago.

Cu puțin înainte de a ajunge la postul de control de la frontieră, un funcționar de pe vaporaş a strâns nu mai puțin de trei sute de paşapoarte, care abia de-au fost privite pe deasupra, în grabă, şi n-au fost ştampilate. Cu excepția celor chiliene, ce au fost confruntate cu lunga listă a exilaților care nu puteau intra în țară, listă ce stătea lipită pe perete, în fața controlorilor. Pentru ceilalți, şi eu printre ei, trecerea frontierei se făcea fără nici un obstacol, până când doi ofițeri de care, din pricina costumului polar, nu mi-am dat seama că erau carabinieri chilieni, au ordonat să deschidem valizele.

Mi-am dat seama că percheziția era minuțioasă, dar nu mi-am făcut griji, pentru că eram sigur că nu aveam la mine nimic care să nu corespundă falsei mele identități. Dar, când mi-am deschis valiza, au căzut, rostogolindu-se pe podea, numeroase pachete de țigări Gitane, dintre care multe pe care făcusem note în timpul filmărilor.

Sosisem în țară cu o bogată provizie de Gitane pentru două luni şi nu îndrăznisem să arunc pachetele, care sunt mari, de carton tare şi foarte cunoscute în Chile, de teama să nu ofer o pistă uşoară poliției. Cele pe care le goleam în timpul lucrului le țineam în buzunare şi apoi le ascundeam peste tot, mai ales dacă făcusem pe ele note la filmări. La un moment dat, totul părea un fel de iluzionism, căci ajunsesem să țin pachete goale prin toate buzunarele hainelor din şifonier, sub salteaua de pe pat, în genții le de voiaj, până când izbuteam să scap de ele. Ajunsesem la spaima tantalică a deținuților care sapă un tunel pentru a evada şi nu ştiu unde să ascundă pamântul.

Ori de câte ori îmi făceam bagajul pentru a schimba hotelul, mă întrebam ce aveam să fac cu atâtea pachete goale de țigări. În fine, n-am găsit altă soluție mai simplă decât să le pun în valiză, căci, dacă m-ar fi surprins distrugându-le, ar fi părut mai dubios decât adevărul. Mă gândeam să le arunc în Argentina, dar acolo toate s-au succedat atât de rapid, încât nici n-am deschis valiza. Până când a trebuit să o fac la frontiera sudică şi am citit înspăimântat uimirea şi neîncrederea pe chipurile carabinierilor, când m-am grăbit să strâng de pe jos şuvoiul de pachete de țigări.

— Sunt goale, am spus.

Desigur că nu m-au crezut. Pe când cel mai tânăr se ocupa de alți pasageri, cel mai în vârstă a deschis pachetele unul câte unul, le-a examinat pe o parte şi pe cealaltă, şi a încercat să descifreze unele din notele mele. Atunci m-a fulgerat inspirația.

— Sunt versulețe ce-mi trec uneori prin minte, i-am zis.

A continuat să le cerceteze în tăcere, iar la sfârşit m-a privit drept în ochi, încercând să-mi descifreze pe chip taina insondabilă a pachetelor de țigări goale.

— Dacă vreți, păstrați-le, i-am spus.

— Şi la ce mi-ar servi? a replicat.

Atunci m-a ajutat să le pun la loc în valiză şi a trecut la următorul pasager. Am fost atât supărat, încât nici măcar nu

mi-a dat prin minte să arunc pachetele goale la gunoi, chiar acolo, în fața carabinierilor, ci le-am cărat după mine tot restul călătoriei. Când m-am întors la Madrid, n-am lăsat-o pe Ely să le arunce. Eram atât de legat de ele, că am hotărât să le păstrez tot restul vieții, ca pe relicvele atâtor experiențe puternice, pe care memoria avea să le pună să fiarbă la foc mic în bucătăria nostalgiei.

"Fotografiați-vă cu viitorul țării"

La Puerto Montí mă aştepta echipa olandeză. Am filmat acolo nu numai pentru frumusețea indescriptibilă a peisajelor, ci şi pentru semnificația regiunii în istoria noastră recentă. Fusese scena unor lupte neîntrerupte. Pe vremea guvernării lui Eduardo Frei, avuseseră loc aici represiuni atât de brutale, încât până şi ultimele elemente progresiste părăsiră Guvernul. Stânga democratică devenise conştientă că viitorul — nu numai al ei, ci al întregii țări — depindea de unitate şi aşa a început procesul rapid şi neîntrerupt ce a culminat cu victoria lui Salvador Allende în alegeri.

Odată terminate filmările la Puerto Montí, şi o dată cu ele întregul program din sud, echipă olandeză a plecat spre Buenos Aires, prin Bariloche, cu o substanțială cantitate de material filmic, pentru a i-l lăsa lui Ely la Madrid. Eu m-am dus singur la Taica, mergând cu trenul o noapte întreagă, în care nu s-a petrecut nimic demn de amintit, cu excepția unui pui fript ce s-a întors în bună stare la bucătărie, deoarece n-am putut să-i tai nici măcar carapacea blindată. La Taica am închiriat un automobil şi am plecat la San Fernando, în inima văii Colchagua.

În Piaza de Armas nu era nici măcar un locşor, un copac sau o piatră din zid care să nu mă ducă cu gândul la copilărie. Mai mult ca orice însă, vetustul edificiu al liceului, unde am scris primele litere. M-am aşezat pe un scaun, să fac câteva fotografii, pe care mai târziu aveam să le folosesc în film. Piața era treptat invadată de hărmălaia copiilor care

mergeau la şcoală. Unii pozau în faţa aparatului de fotografiat, alţii ridicau mâna în faţa obiectivului, încercând să-l acopere, iar o fetiţă a făcut un pas de dans atât de profesionist, încât am rugat-o să-l repete, pentru a o fotografia pe un fond mai potrivit; imediat, mai mulţi copii s-au aşezat lângă mine şi mi-au spus:

— Fotografiaţi-vă cu viitorul ţării!

Fraza m-a surprins, pentru că răspundea celei notate de mine pe unul dintre numeroasele pachete de ţigări Gitane: "Aş spune că în Chile e aproape imposibil să găseşti pe cineva care să nu aibă o idee despre viitor". Mai ales copiii generaţiei care nu cunoscuse cealaltă ţară aveau deja, cu toate acestea, convingeri proprii cu privire la destinul lor.

Hotărâsem cu echipa chiliană să ne întâlnim la unsprezece şi jumătate dimineaţa pe podul Maquis. Am ajuns la fix pe malul drept şi am văzut camerele instalate pe malul celalalt. Dimineaţa era senină, parfumată de aroma de cimbru de grădină ce venea dinspre tufişuri, şi m-am simţit sigur şi mai puţin exilat ca oricând pe meleagul meu natal, căci îmi scosesem cravata şi costumul englezesc ale celuilalt eu, redevenind eu însumi, cu poncho şi blugi. Umbra bărbii care-mi crescuse în cele două zile cât călătorisem de la Buenos Aires, şi pe care-mi făcuse plăcere să nu mi-o rad, era încă o trăsătură a identităţii mele recuperate.

Când mi-am dat seama că operatorul mă văzuse prin vizor, am coborât din automobil, am trecut tacticos podul, ca să-i las timp să mă filmeze, apoi i-am salutat pe toţi, unul câte unul, stimulat de entuziasmul şi de maturitatea lor precoce. Aveau vârste neverosimile: cincisprezece, şaptesprezece, nouăsprezece ani. Lui Ricardo, cel mai în vârstă, care conducea echipa şi avea douăzeci şi unu de ani, ceilalţi îi spuneau: "Bătrânul". Nimic nu m-a stimulat mai mult în acele zile decât faptul de a le fi câştigat complicitatea.

Chiar acolo, rezemaţi de balustrada podului, am făcut programul filmărilor şi le-am început pe loc. Trebuie să recunosc faptul că motivele mele din acea zi se depărtau

întrucâtva de scopurile mele inițiale şi mergeau mai curând pe urmele amintirilor mele din copilărie. De aceea am început cu imaginile podului dorurilor mele, de unde, pe când aveam doisprezece ani, un grup de verişoare zăpăcite mă împinseseră în apă, pentru a mă învăța cu forța să înot.

În cursul acelei zile însă, pricina originară a călătoriei s-a impus din nou. Valea San Fernando e o vastă zonă agricolă unde, pe vremea Guvernului Unității Populare, țăranii, reduşi până atunci la şerbia seculară, se transformaseră pentru întâia oară în indivizi liberi. Înainte fusese o fortăreață a oligarhiei feudale, care decidea în alegeri prin voturile captive ale vasalilor ei. În vremea guvernării creştin-democrate a lui Eduardo Frei, aici a fost organizată prima grevă țărănească în stil mare, cu participarea lui Salvador Allende în persoană. Când a ajuns la guvernare, el a abrogat privilegiile nemăsurate ale moşierilor şi a organizat țăranii în comunități active şi solidare. Acum, ca un simbol al restaurației, în Valle Central se află casa de vacanță a lui Pinochet.

Nu puteam pleca de acolo fără să iau cu mine imaginea statuii lui Nicolas Palacio, autorul volumului *Rasa chiliană,* o carte insolită în care se demonstrează că chilienii autentici, dinaintea marilor imigrări — bască, italiană, arabă, franceză, germană — sunt descendenții direcți ai locuitorilor din Grecia clasică şi, ca atare, destinul a hotărât şi le-a ursit să fie forța hegemonică a Americii Latine, care va deschide calea adevărului şi a salvării lumii. Eu m-am născut foarte aproape de acest loc şi, toată copilăria, am fost obişnuit să vad statuia aceasta de câteva ori pe zi, în drumul dintre casa şi şcoală, dar nimeni nu ştiuse să-mi explice a cui era. Pinochet, cel mai mare admirator al lui don Nicolas Palacio, l-a recuperat acum din limbul său istoric, ridicându-i un monument în inima oraşului Santiago.

Am terminat lucrul o dată cu lăsarea serii şi abia de am avut vreme să parcurgem o sută patruzeci de kilometri până la Santiago, înaintea interdicțiilor de circulație din timpul nopții. Echipa, fără Ricardo, a plecat direct spre Santiago.

Ricardo a rămas cu mine, la volanul automobilului; am făcut un lung ocol până la mare şi, pe când alegeam locurile pentru filmarea de a doua zi, eram atât de absorbiți de munca noastră, încât am trecut de patru controale ale poliției fără cea mai mică emoție. Dar după primul am avut precauția de a-mi scoate hainele neprotocolare ale lui Miguel Littín, regizorul de film, şi de a-mi relua identitatea de uruguayan. Nu am observat când s-a făcut douăsprezece noaptea. Dar ne-am dat seama imediat — o jumătate de oră după intrarea în vigoare a interdicțiilor de circulație pe timpul nopții — şi timp de o clipă ne-am simțit în mare primejdie. Atunci i-am sugerat lui Ricardo să iasă de pe şoseaua principală şi am luat-o pe un drum de țară pe care mi-l aminteam de parcă-l străbătusem doar cu o zi mai devreme; i-am spus să facă la stânga, să o ia pe pod şi apoi să facă la dreapta, pe ulicioara invizibilă din al cărei întuneric se auzea zgomot de animale treze, să stingă luminile şi să meargă mai departe pe drumul neasfaltat, cu curbe adânci şi cu povârnişuri abrupte; la capătul labirintului am trecut printr-un sătuc adormit, ai cărui câini agitați au trezit toate animalele de prin ogrăzi, şi când am ieşit din cătun ne-am oprit în fața casei mamei mele.

Lui Ricardo nu i-a venit să creadă şi nici acum nu crede că n-a fost vorba de un plan premeditat. Dar jur că nu. Adevărul e că, atunci când mi-am dat seama că încălcăm interdicțiile nocturne de circulație, nu mi-a trecut prin minte decât s-o luăm pe ascuns pe scurtătură şi să rămânem pe-acolo până dimineața, căci mai erau de trecut patru controale ale carabinierilor până la Santiago. Doar când am ieşit de pe şosea am recunoscut drumul de țară al copilăriei, lătrăturile câinilor la celălalt capăt al podului, mirosul de cenuşă al sobelor de gătit stinse şi nu mi-am putut reprima pornirea instinctivă de a-i face o surpriză mamei.

"Trebuie să fii un prieten al copiilor mei"

Satul Palmilla, cu patru sute de locuitori, e la fel ca atunci când eram copil. Bunicul meu din partea tatei — un palestinian născut la Beith Sagur — şi bunicul meu din partea mamei — grecul Cristos Cucumides — au ajuns printre primii cu valul migrator ce s-a instalat la începutul secolului în jurul gării. Pe vremea aceea, Palmilla era important numai pentru că aici se sfârşea linia de tren care acum uneşte Santiago cu litoralul. Aici transbordau pasagerii şi debarcau produsele ce veneau de la mare sau se duceau la mare, şi asta dezvoltase schimbul de mărfuri care a adus locului o prosperitate de moment. Apoi, când s-a prelungit linia ferată până la mare, gara a fost menținută din pricina necesității de a opri acolo pentru a alimenta locomotivele cu apă timp de zece minute, ce de multe ori se prelungeau până la o zi întreagă; trenurile treceau fluierând pe lângă casa matadei, bunica mea arabă, anunțându-şi astfel sosirea. Dar sătucul n-a fost nicicând mai mult ca acum: o uliță lungă cu câteva case disparate şi un drumeag cu mai puține case decât ulița. Mai jos se află locul numit La Galera, vestit pentru că familiile din sat produc un vin excelent pe care-l oferă spre degustare oricărui trecător, pentru ca acesta să spună care-i cel mai bun. Astfel, La Galera a devenit la un moment dat paradisul beților din întreaga țară.

Matilde a adus la Palmilla primele reviste ilustrate, pentru care a nutrit întotdeauna un interes insațiabil, şi împrumuta livada de vizavi circurilor, teatrelor ambulante şi păpuşarilor. Tot aici se proiectau şi puținele filme ce ajungeau din când în când pe acele coclauri, iar eu am avut revelația vocației de cum l-am văzut pe primul, la cinci ani, aşezat pe genunchii bunicii. Era *Genoveva de Brabant,* şi-i păstrez o amintire mai curând de spaimă, căci au trebuit să treacă mulți ani pentru a înțelege cum de galopau caii şi cum de mă priveau chipurile acelea enorme de pe cearşaful aşezat printre copaci.

Ricardo şi cu mine am ajuns în noaptea aceea la casă bunicului grec, unde locuieşte acum mama mea, Cristina Cucumides, şi unde am locuit şi eu până în adolescență. Casa

a fost construită în anul zero şi încă mai păstrează stilul rural tradiţional chilian, cu coridoare lungi, treceri întunecoase, odăi labirintice, bucătării enorme şi, dincolo de ele, staulul şi grajdurile. Ea se află la Los Naranjos, locul unde, într-adevăr, se simte o mireasmă continuă de portocale acre şi există un tufiş de *bougainvillea* şi tot felul de flori luminoase.

Am fost atât de emoţionat că mă aflam acolo, încât am coborât din maşină înainte de a frâna. Am luat-o pe coridoarele pustii şi am străbătut bezna din patio; mi-a ieşit înainte doar un câine prostănac, ce mi s-a încurcat printre picioare, dar am continuat să merg înainte, deşi n-am dat de nimeni. Cu fiecare pas recuperam câte o amintire, o oră de seară, o mireasmă uitată. La capătul unui coridor lung m-am oprit în pragul uşii salonului, abia luminat, şi acolo stătea mama.

Imaginea era ciudată. Salonul e foarte mare, cu tavanul înalt şi pereţii netezi, şi nu are alte mobile decât fotoliul în care şedea mama, cu spatele la uşă şi cu un *brasero*{17} lângă ea, şi cel în care şedea fratele ei, unchiul meu, Pablo. Tăceau, privind amândoi în acelaşi punct, cu ingenuitatea liniştită cu care ar fi privit la televizor, dar în realitate privau doar peretele gol. M-am dus la ei, neîncercând să nu fac zgomot şi, văzând că nu se mişcau, am spus:

— Să fiu al naibii, dar aici nimeni nu salută.

Atunci mama s-a ridicat.

— Trebuie să fii un prieten al copiilor mei, a spus. Vino să te-mbrăţişez!

Unchiul Pablo nu mă văzuse de când plecasem din Chile, cu doisprezece ani în urmă, şi nici măcar nu s-a clintit din fotoliu. Mama mă văzuse în luna septembrie a anului trecut la Madrid, dar se ridicase să mă îmbrăţişeze şi încă nu mă recunoscuse. Aşa că am apucat-o de braţe şi am scuturat-o, încercând s-o scot din stupoare.

— Dar priveşte-mă bine, Cristina, i-am spus, uitându-mă în ochii ei, eu sunt.

M-a privit din nou, cu alți ochi, dar nu m-a putut recunoaşte:

— Nu, a zis, nu ştiu cine eşti.

— Cum să nu ştii, am spus, murind de râs. Sunt fiul tău, Miguel.

Atunci m-a privit din nou şi chipul i s-a descompus, palid ca de mort.

— *Ay,* a zis, o să leşin.

A trebuit să o sprijin, să nu cadă, iar unchiul Pablo s-a ridicat tot atât de emoționat.

— Ăsta-i ultimul lucru pe care mă aşteptam să-l văd, a spus, şi acum chiar că pot să mor împăcat.

M-am repezit să-l îmbrățişez. Părea o păsaruică, cu părul foarte alb şi cu mantaua bătrânească, cu toate că are doar cinci ani în plus față de mine. S-a căsătorit şi a divorțat cândva, şi de atunci locuieşte în casa mamei. A fost întotdeauna un solitar şi, încă de mic, părea bătrân.

— Nu te prosti, unchiule, i-am zis, n-o să-mi faci figura, murind chiar acum. Adu o sticlă cu vin să sărbătorim întoarcerea mea.

Mama ne-a întrerupt, ca întotdeauna, cu o dezvăluire supranaturală.

— Am deja gata nişte *mastul, a* spus.

Nu am crezut-o până când nu l-am văzut în bucătărie. Nu era lucru de şagă. Mâncarea numită *mastul* se prepară numai în casele greceşti şi numai pentru ocazii speciale, căci prepararea ei e foarte costisitoare. În anul acela, era pentru prima oară când mama pregătise această mâncare de miel, cu năut şi cu boabe de gris asemănătoare cuşcuşului arăbesc, de altfel fără nici un motiv. Din pură inspirație.

Ricardo a mâncat cu noi şi apoi s-a dus la culcare, fără doar şi poate pentru a ne lăsa în totală intimitate. Puțin după aceea, s-a retras şi unchiul meu, iar mama şi cu mine am stat de vorbă până-n zori. Ea şi cu mine am stat întotdeauna mult de vorbă, mai curând ca doi prieteni, pentru că diferența de vârstă dintre noi nu e mare. Ea s-a căsătorit cu tata la

şaisprezece ani şi m-a avut un an mai târziu, aşa că-mi amintesc foarte bine cum arăta la douăzeci de ani, foarte frumoasă şi gingaşă, şi cum se juca cu mine de parcă aş fi fost nu fiul, ci una dintre păpuşile ei de cârpă.

Radia de fericire din pricina sosirii mele, dar o descuraja întrucâtva noul meu mod de a mă îmbrăca, căci întotdeauna îi plăcuse să mă vadă cu trusoul meu de docher. "Pari un popă", mi-a spus. Nu i-am explicat pricinile schimbării, nici condițiile şi motivele venirii mele în Chile, pe care ea o socotea legală. Am preferat s-o țin departe de aventura mea, pentru a nu o nelinişti, desigur, dar mai ales pentru a nu o compromite.

Înainte de a se crăpa de ziuă, m-a dus de mână prin patio, fără a-mi spune de ce, luminând drumul cu lumânarea ținută în palmă, ca în romanele lui Dickens, şi mi-a făcut marea surpriză a călătoriei. În fundul acelui patio era instalat, aşa cum îl lăsasem şi cu tot ce avusesem în el, studioul pe care, până la exil, îl avusesem în casa din Santiago.

După ce militarii percheziționaseră casa pentru ultima oară şi mă văzusem obligat să plec cu Ely şi cu copiii în Mexic, mama angajase un arhitect prieten, care demontase studioul scândură cu scândură, pentru a-l reconstrui identic în bătrâna casă familială din Palmilla. Înăuntru era ca şi cum n-aş fi plecat niciodată. În acelaşi loc unde le lăsasem, chiar în aceeaşi dezordine, se aflau hârtiile mele de-o viață, piese de teatru din tinerețe, proiecte de scenarii, scheme de scene. Aerul avea aceeaşi culoare, acelaşi miros, şi chiar m-am gândit că erau chiar data şi ora când îmi văzusem studioul pentru ultima oară. M-am cutremurat din adâncul sufletului, pentru că nu ştiam dacă mama făcuse meticuloasa reconstruire pentru ca mie să nu-mi lipsească locuința de pe vremuri, daca vreodată m-aş fi întors, sau pentru a-şi aminti mai bine de mine, dacă aş fi murit în exil.

X

FINAL FERICIT, CU SPRIJIN DE LA POLIȚIE

De data aceasta, întoarcerea la Santiago a fost întoarcerea la angoase. Impresia că cercul se strângea din ce în ce mai tare în jurul nostru devenise aproape palpabilă. "Marşul foamei" fusese reprimat cu o brutalitate sângeroasă, iar poliția îi bătuse pe unii membri ai echipelor noastre şi distrusese o cameră. Persoanele pe care le frecventam din motive profesionale aveau impresiă ca nimeni nu luase în serios manevra cu plecarea şi chiar Clemencia Isaura era convinsă că ne băgasem ca sfinții nevinovați în groapa cu lei. Încercările de a-l găsi pe generalul disident erau blocate de eternul răspuns: "Sunați din nou mâine". Aceasta era starea de spirit care domnea când echipa italiană a fost anunțată că se autorizase filmarea în Palatul La Moneda pentru a doua zi, la orele unsprezece dimineața. Paradoxul final a fost că de data aceea renunțasem la travestiul de jurnalist uruguayan şi-mi pusesem blugii şi un poncho căptuşit pe dinăuntru cu blăniță de iepure. Luasem hotărârea în ultimul moment, pentru că antecedentele Graziei ca jurnalistă, ale lui Ugo în calitate de cameraman şi ale lui Guido ca sunetist, fuseseră profund investigate, în schimb, ajutoarelor lor nici măcar nu li se ceruse legitimația, în pofida faptului că şi numele lor figurau în cererea de autorizare. Lucrul acesta mi-a rezolvat situația: am intrat ca ajutor de lumininist, cărând cabluri şi reflectoare.

Am filmat două zile întregi perfect liniştiți şi în bune condiții tehnice, sub paza, în ture, a trei tineri ofițeri foarte amabili. Am cercetat tot ceea ce avea legătură cu restaurarea, căci Grazia se pregătise foarte bine cu privire la Toesca şi la arhitectura italiană în Chile, ca nimeni să nu se îndoiască de faptul că acesta şi numai acesta era scopul filmului nostru. Dar şi militarii erau bine pregătiți. Ne vorbeau foarte siguri pe ei de semnificația şi istoria fiecărei încăperi din palat, de forma şi felul în care fusese restaurat față de edificiul dinainte, dar făceau minuni pentru a evita şi ocoli referirile la

11 septembrie 1973. Adevărul e că restaurarea n-a fost foarte fidelă față de planurile originale. Au închis unele uşi, au deschis altele, au dărâmat ziduri, au schimbat locul unor panouri despărțitoare şi au eliminat intrarea din strada Morande nr. 80, pe unde intrau oaspeții personali ai preşedinților. Au fost atât de numeroase schimbările, încât, dacă ai fi cunoscut planul palatului vechi, n-ai fi ştiut să te orientezi în cel nou.

Ofițerilor care se ocupau de noi nu le-a prea plăcut când le-am cerut să ne arate originalul *Declarației de Independență,* despre care ştiam că fusese expus ani de-a rândul în sala Consiliului de Miniştri şi că fusese distrus în timpul bombardamentului[18]. Nu au recunoscut lucrul acesta sub nici o formă, ci ne-au promis să ne obțină mai târziu o autorizație specială pentru a-l filma şi tot aşa, până când am terminat filmarea. Nu ne-au putut spune nici unde se aflau cabinetul lui don Diego Portales şi atâtea alte relicve pe care preşedinții de mai înainte le lăsaseră aici de-a lungul vremii, pentru constituirea unui mic muzeu de istorie, distrus şi el în incendiu. Probabil că busturile tuturor preşedinților, începând de la O'Higgins, avuseseră aceeaşi soartă, deşi este curentă versiunea că Guvernul militar le luase din galeria unde stătuseră întotdeauna, pentru a nu se vedea obligat să-l adauge pe cel al lui Salvador Allende. În general, după o plimbare prin tot palatul, rămâi cu impresia că totul s-a schimbat profund, cu singurul scop de a şterge până şi ultima urmă a preşedintelui asasinat.

În cea de-a doua zi petrecută în Palatul La Moneda, cam pe la ora unsprezece dimineața, am simțit brusc o agitație nevăzută în aer şi am auzit zgomote grăbite de cizme şi de arme. Ofițerul care ne întovărăşea şi-a schimbat brusc starea de spirit şi ne-a ordonat cu brutalitate să stingem luminile şi să oprim camerele de luat vederi. Două gărzi de corp îmbrăcate civil s-au aşezat fără ezitare în fața noastră, gata să ne împiedice să continuăm filmarea. N-am ştiut ce s-a întâmplat, până când nu l-am văzut pe generalul Augusto

Pinochet în persoană, în uniforma kaki şi cu cizme, trecând spre biroul sau cu un aghiotant militar şi doi civili. În timpul acelei viziuni instantanee n-am putut să facem nimic, căci a trecut atât de aproape de noi, fără să ne privească, încât am auzit cât se poate de clar ce a spus:

— Pe femei nu trebuie să le crezi nici când spun adevărul.

Ugo a împietrit, cu degetul nemişcat pe butonul camerei, de parcă ar fi privit cum îi trecea prin față destinul însuşi. "Dacă cineva ar fi venit ca să-l omoare, ne-a spus mai târziu, i-ar fi fost tare uşor". Deşi mai aveam încă vreo trei ore de lucru, nici unul dintre noi n-a mai avut chef să filmeze în ziuă aceea.

Un nebun în restaurant

De cum am terminat cu La Moneda, echipa italiană a ieşit fără nici o dificultate din țară cu restul materialului. Aveam treizeci şi două de mii de metri de film. Versiunea finală, la capătul montajului realizat timp de şase luni la Madrid, s-a concretizat într-un film de patru ore pentru televiziune şi într-unul de două ore pentru cinematograf.

Deşi programul inițial fusese îndeplinit, Franquie şi cu mine am mai rămas încă patru zile, cu speranța de a intra în contact cu Generalul Electric. Timp de două zile, m-am dus la fiecare şase ore la aceeaşi braserie, aşa cum îmi spuseseră la telefon. Mă aşezam, aşteptam fără grabă, citind încă o dată *Paşii pierduți,* cartea ce-mi servea de amuletă în timpul zborurilor. Legătura aşteptată, o fată de douăzeci de ani cu chip angelic, purtând uniforma sclifositei şcoli *La Maisonette,* a sosit la penultima întâlnire şi mi-a dat parola pentru pasul următor: cunoscutul restaurant *Chez Henri,* în cartierul Portales, unde trebuia să fiu în seara aceea începând de la orele şase, având la mine un exemplar din ziarul *El Mercurio* şi o revistă cu istorioare.

Am ajuns cu o oarecare întârziere, deoarece taxiul s-a blocat în manifestația de stradă a unei noi mişcări de

rezistență paşnică împotriva dictaturii, născută la Concepcion, în urma sacrificiului lui Sebastian Acevedo. Pe când maşinile poliției încercau să-i risipească pe manifestanți, punând pe ei furtunuri cu apă, mai bine de două sute dintre ei au rămas, uzi până la oase, nemişcați şi lipiți de pereți, cântând imnuri de iubire. Încă sub emoția acelei demonstrații sublime, m-am aşezat pe un taburet în fața barului şi am început să citesc pagina editorială din *El Mercurio,* aşa cum îmi ceruse liceana, aşteptând să se apropie cineva de mine şi să mă întrebe: "Vă interesează atât de mult editorialele?" Eu urma să spun că da. Celălalt trebuia să mă întrebe de ce, iar eu să-i spun: "Pentru că oferă informații economice, care mă interesează foarte mult din pricina profesiei". Apoi trebuia să ies imediat din restaurant, căci la intrare mă aştepta un automobil.

Citisem de-acum de trei ori pagina editorială în întregime, când cineva a venit prin spate şi m-a lovit uşor cu cotul în rinichi. Mi-am spus: "Ăsta e". L-am privit. Era un bărbat de vreo treizeci de ani, greoi şi cu umeri masivi, care a mers mai departe spre toaletă. M-am gândit că-mi făcuse semn să-l urmez acolo, dar n-am făcut-o, căci lipsea parola. Am continuat să privesc spre toaletă, până când a revenit şi m-a atins la fel ca primă oară. Atunci m-am întors şi i-am văzut chipul. Avea un nas ca o conopidă, buzele groase şi sprâncenele rupte.

— Bună, mi-a spus. Cum ți-a mers?

— Bine, foarte bine, am replicat.

S-a aşezat pe taburetul de lângă mine şi mi-a vorbit foarte familiar.

— Îți aminteşti de mine?

— Sigur, i-am răspuns pentru a fi în ton cu el, cum să nu.

Şi aşa am mai continuat câteva minute; țineam ziarul cât mai la vedere, ca să-şi amintească de parolă. Dar nu i-a căzut fisa. A continuat să stea lângă mine, privindu-mă.

— Ei bine, a spus apoi, nu-mi faci cinste cu o cafea?

— Desigur, cu mare plăcere.

Am comandat chelnerului două cafele, dar acesta a pus pe tejghea doar una.

— Am cerut două, i-am spus. Una pentru domnul.

— Ah, da, a spus chelnerul, vine imediat.

— Dar de ce nu chiar acum?

— Da, a zis, chiar acum.

Dar n-a adus-o. Mai curios era însă că omului nici că-i pasa, iar neobişnuitul situației m-a făcut şi mai nervos. Mi-a pus o mână pe umăr şi mi-a zis:

— Mi se pare că nu-ți aminteşti de mine, aşa-i?

Atunci m-am hotărât să plec.

— Uite ce-i, i-am spus, ca să fiu sincer, nu-mi amintesc.

A scos din portofel o bucată de ziar mototolită şi îngălbenită şi mi-a pus-o în fața ochilor.

— Ăsta-s eu, a zis.

Atunci l-am recunoscut. Era un fost campion de box, foarte cunoscut în oraş, mai mult pentru dezechilibrul mintal decât pentru gloria trecută. Hotărât să plec înainte de-a atrage atenția, am cerut nota de plată.

— Şi cafeaua mea? a întrebat.

— Bea-ți-o într-altă parte, i-am spus. Îți pot da bani.

— Cum să-mi dai bani! a spus. Crezi că, pentru că m-au făcut knock-out, am ajuns atât de jos, încât nu mai am demnitate? Lasă-te de prostii!

Striga atât de tare, că toate privirile din local s-au întors spre noi. Atunci l-am apucat de teribila-i încheietură de boxer şi l-am strâns cu mâinile de muncitor forestier pe care, din fericire, le-am moştenit de la mama.

— Stai liniştit, ai înțeles? i-am zis, privindu-l drept în ochi. Să nu mai aud nici o vorbă!

Am avut noroc, căci s-a liniştit la fel de repede cum o luase razna. Am plătit în grabă, am ieşit în noaptea de gheață şi cu primul taxi m-am dus la hotel. La recepție am găsit un mesaj urgent de la Franquie: "Ți-am dus valizele la 727". 727 era numele secret pe care Pranquie şi cu mine îl dădeam casei locuite de Clemencia Isaura, iar faptul că-mi dusese bagajul

acolo, după ce părăsise hotelul în grabă mare, era ultimul indiciu că cercul se închisese. Am plecat ca din puşcă într-acolo, schimbând taxiul şi direcţia ori de câte ori mi se năzărea şi am găsit-o pe Clemencia Isaura în starea-i obişnuită, de nemuritoare placiditate, privind la televizor un film de Hitchcock.

"Sau pleci, sau te scufunzi"

Mesajul pe care Franquie mi-l lăsase la ea era foarte explicit. În după-amiaza aceea, doi agenţi întrebaseră de noi la hotel. Ne copiaseră fişele din registre. Portarul îi povestise asta lui Franquie, dar el se prefăcuse a nu da vreo importanţa unui demers ce putea fi de rutină în timpul stării de urgenţă. A predat odăile fără să dea vreun semn de nelinişte, i-a cerut portarului să-i cheme un taxi, pentru aeroportul internaţional, şi s-a despărţit de el, strângându-i mâna şi dându-i un bacşiş de neuitat. Dar portarul nu înghiţea găluşti. "Vă pot găsi un hotel unde nu vă vor găsi niciodată", i-a spus. Lui Franquie însă i s-a părut mai precaut să facă pe prostul.

Clemencia Isaura avea pregătită deja o cameră în care să dorm şi le dăduse liber subretei şi şoferului, ca să scape de urechile din pereţi şi de ochii din oglinzi. Aşteptându-mă, pregătise o cină splendidă, cu lumânări, vinuri de mare clasă şi sonate de Brahms, compozitorul ei favorit. Am stat de vorbă până foarte târziu după-masă, iar ea s-a bălăcit în iazul frustrărilor ei târzii. Nu se resemna în faţa realităţii de a-şi fi trecut viaţa crescând copiii bărbaţilor ei, jucând canastă cu matroane imbecile, pentru a sfârşi croşetând ciorapi de lână în faţa telenovelelor lăcrimoase de la televizor. La şaptezeci şi doi de ani, descoperea că adevărata-i vocaţie fusesere lupta armată, conspiraţia, beţia acţiunii intrepide.

— Decât să mor în pat cu rinichii putrezi, mi-a spus, mai bine să mă cosească un plumb într-o luptă de stradă cu poliţiştii.

Franquie a sosit a doua zi de dimineață, cu un automobil închiriat, diferit de cel pe care-l folosisem în zilele anterioare. Aducea un mesaj categoric, ce-mi sosise pe trei căi diferite: "Sau pleci, sau te scufunzi". Să mă scunfund, adică să mă ascund, întrerupând lucrul, era o opțiune inadmisibilă. Franquie credea acelaşi lucru şi obținuse deja singurele două locuri disponibile în avionul ce pleca chiar în acea după-amiază la Montevideo.

Era actul final. În noaptea anterioară, desființasem prima echipă chiliană, care primise instrucțiuni să le desființeze pe celelalte, şi înmânasem unui trimis al Rezistenței ultimele trei cutii cu filme developate, pentru a fi scoase din țară cât mai repede cu putință. Au făcut-o atât de bine, încât cinci zile mai târziu, când am ajuns la Madrid, Ely le şi primise. I le adusese acasă o călugăriță tânără şi încântătoare, la fel cu Santa Teresa de Jesus, care nu a vrut să rămână la dejun, pentru că mai avea de îndeplinit în dimineața aceea alte trei misiuni secrete, înainte de a se întoarce în Chile chiar în noaptea aceleiaşi zile. De curând, am descoperit, printr-o întâmplare incredibilă, că era aceeaşi călugăriță care-mi servise de legătură în Biserica San Francisco din Santiago.

Eu refuzam să plec atâta timp cât ar mai fi existat vreo posibilitate de a-l intervieva pe Generalul Electric. Pierdusem din nou legătura de la restaurant, dar în timp ce dejunam acasă la Clemencia Isaura, am telefonat din nou şi veşnica voce feminină mi-a cerut să sun iarăşi peste două ore, pentru un răspuns definitiv: da sau nu. Am hotărât că, dacă obțineam acest contact măcar cu un minut înainte de a decola avionul, aveam să rămân la Santiago, fără să mă gândesc la primejdii. De nu, aveam să plec la Montevideo. Făcusem din acest interviu o chestiune de onoare şi mă durea sufletul să nu fie punctul culminant al celor şase săptămâni de fericiri şi nefericiri din Chile.

Al doilea telefon a avut acelaşi rezultat: trebuia să sun din nou peste alte două ore. Aveam deci încă două posibilități înaintea plecării avionului. Clemencia Isaura a insistat să ne

dea un revolver de tâlhar la drumul mare, pe care soțul ei îl ținuse întotdeauna sub pernă, pentru a-i speria pe hoți, dar am izbutit s-o convingem că era imprudent să-l luăm. S-a despărțit de noi în lacrimi, cred că mai curând de durere că rămânea fără emoția unor noi aventuri decât din pricina afecțiunii reale ce ne-o purta. În casa ei mi-am lăsat cel de-al doilea eu. Am scos lucrurile personale indispensabile, le-am pus într-o geantă mică de mână şi am lăsat acasă la Clemencia Isaura valiza pe rotile cu costumele englezeşti, cămăşile de mătase cu monograme străine, cravatele italieneşti pictate de mână, somptuoasa zestre de salon a bărbatului celui mai detestat din viața mea. Dintre lucrurile lui am uitat să le las doar pe cele pe care le purtam, de care am scăpat trei zile mai târziu, într-un hotel din Rio de Janeiro.

Cele două ore care au urmat le-am pierdut cumpărând cadouri chiliene pentru copiii mei şi pentru prietenii din exil. Dintr-o braserie de lângă Piaza de Armas, am sunat pentru a treia oară şi am primit acelaşi răspuns: să sun peste două ore. Dar de data aceasta nu-mi mai răspunsese femeia, ci un bărbat care mi-a spus parola corectă şi m-a avertizat că, dacă data următoare nu reuşeau să stabilească legătura, aceasta nu se mai putea face decât peste două săptămâni. Aşa că am plecat la aeroport, urmând să telefonez de acolo pentru ultima oară.

În diferite locuri, traficul era întrerupt de lucrări, semnalizarea neclară şi devierile numeroase şi încurcate. Franquie şi cu mine cunoşteam foarte bine drumul spre vechiul aeroport de la Los Cerrillos, dar nu pe cel ce ducea la Pudahuel şi nu ştiu cum ne-am pierdut într-un cartier industrial aglomerat. Am făcut multe ocoluri, încercând să ieşim oriunde, şi nu ne-am dat seama că mergeam în sens contrar, până nu ne-a tăiat calea o patrulă motorizată de carabinieri.

Am coborât din maşină, hotărât să le ies în întâmpinare. În ceea ce-l priveşte, Franquie i-a copleşit cu incontrolabilul

flux al vorbăriei lui înflorite, fără să le lase vreun respiro, în care să conceapă vreo bănuială. Le-a spus o poveste grăbită şi fabuloasă despre un contract pe care venisem să-l semnăm cu Ministerul Comunicațiilor, pentru a construi în Chile o rețea de control prin satelit al traficului național, şi le-a vorbit despre riscul dramatic ca întregul proiect să eşueze, dacă în jumătate de oră nu ajungeam la avionul spre Montevideo. La sfârşit, erau cu toții atât de ocupați cu stabilirea rutei posibile pentru a ajunge la autostrada aeroportului, încât doi carabinieri au urcat dintr-un salt în automobilul lor şi ne-au ordonat să-i urmăm.

Doi îndrăgostiți în căutarea unui autor

Aşa am ajuns la aerport, cu sirenele de alarmă şi fulgerele roşii ale automobilului de poliție, care mergea ca din puşcă, având cam o sută de kilometri pe oră, curățând astfel drumul. Franquie a fugit spre ghişeul firmei Hertz, pentru a înapoia maşina de închiriat. Eu am fugit la telefon, am format acelaşi număr, pentru a patra oară în ziua aceea, şi a sunat ocupat. Am insistat încă de două ori şi a treia oară a sunat, dar am pierdut un timp prețios, pentru că femeia care mi-a răspuns nu a recunoscut parola şi a închis indignată. Am sunat din nou imediat şi de data aceasta mi-a răspuns vocea bărbatului dinainte, vorbind lent şi amabil, dar nedându-mi nici o speranță. Aşa cum mă avertizase, nu-l puteam găsi decât peste două săptămâni. Când am închis, furios şi descurajat, mai aveam jumătate de oră până la plecarea avionului.

Hotărâsem cu Franquie că eu aveam să trec de controlul de la ieşiri, în timp ce el încheia socotelile cu firma Hertz, astfel încât, dacă eram arestat acolo, să poată fugi şi alerta Tribunalul Suprem. Dar, în ultimul moment, am hotărât să-l aştept chiar la punctul de control.

Întârzia mai mult decât normal şi, pe măsură ce trecea timpul, eram din ce în ce mai vizibil cu servieta mea de director şi cu cele două genți de voiaj, peste pungile cu

cadouri. Din difuzoare, o voce de femeie, care mi s-a părut mai nervoasă decât mine, a chemat pentru ultima oară pasagerii zborului spre Montevideo. Cuprins de panică, i-am dat unui hamal servieta lui Franquie şi un bilet mare şi i-am spus:

— Duceți servieta la ghişeul firmei Hertz şi spune-i domnului care plăteşte că am urcat în avion şi să vină repede.

— Duceți-vă singur, mi-a răspuns, e mai uşor.

Atunci m-am adresat unei fete de la compania aeriană, care controla intrarea pasagerilor:

— Va rog, i-am zis, aşteptați-mă două minute, să-mi caut prietenul care plăteşte maşina.

— Mai sunt doar cincisprezece minute, mi-a răspuns.

Am fugit până la ghişeu, fără să-mi pese de felul cum mă purtam. Teama mă făcuse să-mi pierd postura prudentă a celuilalt eu şi să redevin cineastul impulsiv dintotdeauna. Numeroasele ore de studiu, de prevederi milimetrice, de repetiții minuțioase se duseseră în două minute pe apa sâmbetei. L-am găsit pe Franquie foarte calm, discutând cu un funcționar de la Hertz o chestiune de schimb valutar.

— Ce dracu! am exclamat. Plăteşte oricât şi te aştept în avion. Au mai rămas doar cinci minute.

Am făcut un efort uriaş să mă calmez şi m-am prezentat la punctul de control. Agentul mi-a deschis paşaportul şi m-a privit drept în ochi. L-am privit la fel, apoi el s-a uitat la fotografie, m-a privit din nou şi eu l-am privit în ochi.

— La Montevideo? m-a întrebat.

— La mâncărica mamei, am spus.

A privit la ceasul electronic de pe perete şi a spus: "Avionul de Montevideo a plecat deja". Am insistat că nu şi el a cerut confirmarea funcționarei de la Lan-Chile, care aştepta să închidă lista de zbor. Mai erau două minute.

Controlorul mi-a ştampilat paşaportul şi mi l-a înapoiat surâzând:

— Drum bun.

Nici nu trecusem de control, când m-au chemat în gura mare prin difuzor, cu numele meu fals. Am crezut că venise sfârşitul şi că lucrul acela, care până acum îmi imaginasem că li se putea întâmpla numai altora, avea să mi se întâmple fără greş de astă dată şi mie. Şi m-am gândit la asta chiar cu o ciudată uşurare. Dar mă chema Franquie, pentru că-i rătăcisem printre hârtiile mele tichetul de îmbarcare. A trebuit să fug din nou până la ieşire, să cer voie ofițerului care-mi ştampilase paşaportul, şi să trec din nou prin controale, trăgându-l după mine pe Franquie.

Am urcat ultimii în avion şi atât de grăbiți, că n-am fost conştient că repetam unul după altul aceiaşi paşi pe care-i făcusem cu doisprezece ani în urmă, când urcasem în avionul pentru Mexic. Ne-am aşezat pe ultimele locuri, singurele disponibile. Şi am trăit emoția cea mai contradictorie din întreaga călătorie: marea tristețe, furia, insuportabila durere a dezrădăcinării, dar şi imensa uşurare că toți cei care participaseră la aventura mea erau teferi şi sănătoşi. Un anunț neaşteptat, venit din difuzoarele avionului, m-a pus din nou în alertă:

— Vă rugăm, toți pasagerii să țină biletul de călătorie în mână. Se face un nou control.

Doi funcționări îmbrăcați civil, care puteau fi la fel de bine de la compania de aviație sau de la Guvern, se aflau de-acum în avion. Am zburat mult şi ştiu că nu e neobişnuit să se ceara tichetul de îmbarcare în ultimul moment, pentru cine ştie ce verificare la bord. Dar era prima oară când se cerea biletul. Asta te lăsa să crezi orice. Neliniştit, mi-am căutat refugiu în ochii verzi ai stewardesei, care împărțea bomboane.

— E ceva absolut ciudat, domnişoară, i-am spus.

— *Ay*, domnule, ce vreți să vă spun, mi-a replicat. Asta nu stă în puterea noastră.

Glumind cum făcea întotdeauna când era la strâmtoare, Franquie a întrebat-o dacă avea să înnopteze în Montevideo, iar ea i-a răspuns pe acelaşi ton că o să-l întrebe pe soțul ei, copilotul. Cât despre mine, nu mai puteam suporta nici o

clipă ruşinea de-a trăi ascuns într-altul. Am simțit pornirea de a mă ridica şi de-ai primi pe controlori strigând: "Duceți-vă cu toții la dracu', eu sunt Miguel Littín, regizor de film, fiul Cristinei şi al lui Hernán, şi nici voi, nici nimeni, n-are dreptul să mă împiedice să trăiesc în țara mea cu propriul nume şi cu propriul chip". Dar, în clipă adevărului, m-am mărginit să arăt biletul cu cea mai mare solemnitate posibilă, ghe-muindu-mă sub cuirasa protectoare a celuilalt eu. Controlorul abia de l-a privit şi mi l-a înapoiat fără să mă privească.

Peste cinci minute, la căderea serii, zburând pe deasupra zăpezilor rozalbe ale Anzilor, am devenit conştient de faptul că cele şase săptămâni pe care le lăsam în urmă nu erau cele mai eroice din viața mea, aşa cum pretinsesem la sosire, ci ceva cu mult mai important: cele mai demne. M-am uitat la ceas: era cinci şi zece. La ora aceasta, Pinochet ieşise din cabinetul său de lucru, urmat de curteni, străbătuse fără grabă lunga galerie goală şi coborâse la primul etaj, pe somptuoasa scară acoperită cu un covor, târând după el cei treizeci şi două de mii de metri de coadă de măgar pe care-i agățasem în spinare. M-am gândit cu imensă gratitudine la Elena. Stewardesa cu ochii de smarald ne-a servit un cockteil de bun venit şi ne-a informat fără a fi întrebată:

— Credeau că s-a strecurat un pasager clandestin în avion.

Franquie şi cu mine ne-am ridicat paharele în onoarea ei.

— S-au strecurat doi, am spus. Noroc!

{1} Sediul preşedinţiei chiliene
{2} Capitala statului Paraguay
{3} Augusto Pinochet (n. 1915), militar şi om politic chilian. Numit comandant-şef al armatei de către preşedintele Salvador Allende, în 1973, la 11 septembrie în acelaşi an declanşează o lovitură militară de stat, în urma căreia preşedintele este înlăturat de la putere şi omorât, iar în ţara se instaurează o dictatură sângeroasă. Preşedinte al Republicii din 1974, a promulgat o a doua Constituţie, în septembrie 1980, care l-a confirmat în funcţie pentru încă nouă ani. Opoziţia internă şi izolarea internaţională îl determină să convoace un nou plebiscit în octombrie 1988, pentru a-şi prelungi din nou mandatul, dar nu izbuteşte, din pricina votului popular. Pinochet negociază cu opoziţia o reformă constituţională care să-i asigure conducerea forţelor armate pâna la sfârşitul anilor '90, în schimbul instaurării unui regim democratic cu alegeri generale şi prezidenţiale, pe care în 1989 le câştigă Patricio Aylwin şi în 1994, Eduardo Frei.
{4} Joaquin Toesca y Ricci (1745-1799), arhitect italian. Reprezentant al neoclasicismului, el este, alături de Tolsá, cel mai important arhitect al Americii spaniole din secolul al XVIII-lea. S-a stabilit la Santiago de Chile şi a realizat planurile Palatului La Moneda, construit între 1783 şi 1805.
{5} Unitatea Populară este coaliţia politică chiliană (1970-1973) formată din partidele radical, social-democrat, socialist, comunist, MAPU şi API, care l-a impus pe Salvador Allende ca preşedinte al Republicii, după relativa sa victorie în alegerile din 1970. Reforma sa agrară, prin care se apropia de regimurile comuniste, şi naţionalizarea industriei cuprului şi a băncilor l-au pus în conflict cu burghezia. S.U.A. au impus o blocadă comercială şi financiară, care a agravat problemele interne. Lovitura de stat dată de generalul Augusto Pinochet (septembrie 1973) a pus capăt guvernării Unităţii Populare.
{6} Salvador Allende Gossens (1908-1973), medic şi om politic chilian. A fost deputat (1937-1945), senator (1945-1970),

ministru al Sănătății (1939-l942) şi, începând din 1943, preşedinte al Partidului Socialist. Candidat la preşedinție în 1952, 1958 şi 1964, a fost ales preşedinte în 1970, când a fost candidatul coaliției Unitatea Populară. A guvernat fiind minoritar în Parlament. Politica sa de naționalizări şi expropieri ale diferitelor companii străine, ca şi boicotul patronal şi acțiunile obstrucționiste ale opoziției parlamentare au provocat lovitura militară de stat, organizată de generalul Augusto Pinochet la 11 septembrie 1973; în timpul luptelor, a fost asasinat de către militari, în timp ce conducea apărarea Palatului prezindențial La Moneda.

{7} Piaza de Armas este numele dat, încă din vremurile coloniale, pieței centrale *(piaza nmyor,* piața mare, în Spania) din oraşele hispanoamericane

{8} Diego Portales (1793-l837), om politic chilian. A fost liderul vânzătorilor de tutun şi apărătorul intereselor clerului şi al oligarhiei moşiereşti, care apar reflectate în Constituția din 1831. Declarația de război pe care o face Confederației Peru-Bolivia (1836) provoacă răzmerița regimentului Maipii, care îl arestează şi îl împuşcă.

{9} Bernardo O'Higgins (1778-l842), militar şi om politico chilian, general-şef al armatei patriotice (1814); după victoria trupelor regaliste la Rancagua, se refugiază în Argentina. Acolo intră în armata generalului San Martin, cu care reîncepe cucerirea statului Chile (1817). Victoria de la Maipii (1818) asigura definitiv recent declarata independență chiliană. Cu toate acestea, execuția fraților Juan José şi José Luis Carrera, ca şi asasinarea lui M. Rodríguez îi afectează popularitatea. Adept al unui guvern puternic, promulgă o constituție dictatorială, aboleşte nobilimea, dar promovează lucrările publice şi stimulează dezvoltarea învățământului național. În 1823, este obligat să-şi dea demisia şi se exilează la Lima.

{10} Gabriel González Videla (1898-l980), om politic chilian. A fost deputat, senator şi ambasador în Portugalia (1940) şi Brazilia (1942-l944), înainte de a fi ales preşedinte al

Republicii (1946-l952). În timpul mandatului sau, a reprimat mişcarea minerilor, a scos în ilegalitate Partidul Comunist (1948) şi a acordat drept de vot femeilor, în 1975 a fost membru al Consiliului de Stat al lui Pinochet.
{11} Baldomero Lillo (1867-l923), scriitor chilian. Influenţat de naturalismul lui Zola şi de scriitorii ruşi de la sfârşitul secolului al XlX-lea, a scris despre viaţa mizerabilă a minerilor chilieni o serie de culegeri de povestiri: *Sub-Terra* (1904) şi *Sub-Sole* (1907).
{12} Marmaduque Grove Vallejo (1879-l954), militar şi om politic chilian. Socialist, a făcut parte din Guvern după lovitura militară de stat din 1925, dar, înfruntând autoritarismul lui Ibánez, s-a văzut obligat să se exileze. În 1932 este Ministru al Apărării în efemerul Guvern socialist. Înlăturat din funcţie, este deportat în Insula Paştelul. A fost senator (1933-l949) şi candidat la preşedinţie în 1938.
{13} Aducătoare de ghinion (în spaniola venezueleană).
{14} "Acum veţi face nani" (în spaniola din Chile).
{15} Eduardo Frei (1911-l982), om politic chilian, profesor la Universitatea Catolică din Santiago (1940-l945), unde a şi studiat. Fondator al Falangei Naţionaliste, organizaţie din care se formează Partidul Creştin-Democrat, în 1957. Senator, ministru al Lucrărilor Publice şi Preşedinte al Republicii (1964-l970). Ca preşedinte, nu reuşeşte să modifice constilulia, iniţiază o timidă reformă agrară şi o amplă reformă a învăţământului, încearcă să naţionalizeze industria cuprului şi să sprijine Pactul Andin. În alegerile din 1970 este înfrânt de către Salvador Allende. Conducător declarat al luptei de opoziţie împotriva Unităţii Populare (1970-l973), a sprijinit în chip tacit lovitura militară de stat care l-a înlăturat pe Allende, dar s-a distanţat treptat de regimul generalului Augusto Pinochet şi, în 1980, a condus boicotarea referendumului constituţional organizat de acesta. Fiul său, Eduardo (n. 1942), a câştigat, în 1993, alegerile prezidenţiale chiliene.

{16} Pedro de Valdivia (1497-l553), conchistador spaniol, în 1539, organizează o expediție în Chile, plecând din Cuzco, traversează deşertul Atacama şi fondează, în valea râului Mapocho, primul oraş chilian, Santiago de la Nueva Extremadura (1541), al cărui guvernator şi căpitan general a fost.
{17} Vas care, în anotimpul rece, stă plin cu jar (ân spaniolă *brasa),* răspândind căldura în odăi şi pe care femeile obişnuiesc uneori să-şi sprijine picioarele.
{18} Palatul a fost bombardat la 11 septembrie 1973, ziua loviturii militare de stat.